

TXAAKI

Sosak, dirua (“pasta”, “dinero”). Gure aitak berba honekin batera beste bi sinonimo erabiltzen zituen maiz dirua adierazteko: *ttanttola*, *loru*.

“Oneik gerri irabazitte etorrizin, de pentsateotzuen mundu eurona zala. Juntzin Kaiserreana ta, eurok errekomendaziñoi andixak eukezela ta txalopi naibela eiñ. Bañe Kaiserrek esatzen areik errekomendaziñoik ezebela ixetako balixo. Txalopi etteko txaaki bizala”. (Arrizabalaga Badiola Antonio).

(Herriko frankista hauek etorri ziren gerra irabazita, eta uste zuten munduaren jaun eta jabe zirela. Jo zuten ontziolaren jabearengana (*Kaiserrengana*) esanez, beraiek lagun boteretsu ugari zituztela eta txalupa bat egin nahi zutela. Ordea, hark esan zien lagun boteretsuak izateak ez zuela ezertarako balio; txalupa egiteko dirua behar zela).

TXABOLI

Txabola (“cabaña”). Txabola deitzeko modukoa, benetakoa, bat ezagutzen genuen: *Manuel zesterun txaboli*. (Manuel saskigilearen txabola). *San Juan Txurruko* iturriaren paretik hasten zen *Santa Kutzerako* bidea; bide horren ertzean, iturriaren goiko aldean zegoen txabola bat, eta Manuel zeritzan edadeko gizon batek hantxe egiten zituen saskiak: *zestuk*, *kopaletak*, *otzarak eta abar*. Geroago Luis bere semea ere ezagutu genuen saskiak egiten. Leku hura herriaren irteeran zegoen, mutur batean. Hara noiz arrimatzen ginen? Kontserba fabrikara antxoari burua kentzera joaten ginenean, arratsaldeetan ordu erdiko atsedenaldia izaten genuen askaria jateko. *Antxoba usaiñ eta kresalez betetako eskukiñ dzapart txokolati te ogixai, te enbarka. Attiaren eiñ orduko jaten gendun. Eta gero Manuelen txabola* (Antxoa usain eta kresalez beteriko eskuetan hartzen genituen txokolatea eta ogia laster irensten genituen. Amen batean jaten genuen ogitartekoa. Eta ondoren Manuelen txabolara). Tarte horretan jotzen genuen Manuelen txabolara: nola lan egiten zuen begiratu eta kontuak esan.

Herriko muturretan zeuden auzoetakoe (Kalandikuk, Iperkalekuk, Goikalekuk ero Errrebola Txikiñekuk) ezagutuko zituzten mendian eta baratzetan zeuden txabolak; eta agian beraiek egin ere bai beraientzat. Guretzako txabola bakarrak, *Kanttope* auzoan zeuden “biberoak” izaten ziren. Haiek baino txabola dotoreagorik ez zegoen. Txabolak eraikita jartzen zizkiguten muturren aurrean. Haiei bai ateratzen geniela guk etekina!

TXAKOLINE

Txakolina (“chacoli”). Edaria zela bagenekien, baina, besterik ez. Inguruan ez genuen inor sumatzen txakolina edaten. Bi abestitan agertzen zitzaigun. “*Txakoliñ, txakoliñ, txakoliñak on egin...*” Abesti hau Don Imanolekin ikasi eta kantatzen genuen. “Bilbainadetako” batean ere bai: “*...chacoli gorri de Bakio y los tomates de Deusto*”. Azken hau sarri ez genuen geuk kantatzen baina, entzun bai.

TXAKURRE

1.- Txakurra (“perro/a”). *Kalintzir lantzin txakur bat ikusten gendun. Ordun txakur guztik ibilttezin solte. Txalopa batzutan-be eukitten zittuezen txakurrak. Bañe gexen ikusten genduzen txakurrak, Joxe Mari Txokolatek ibilttebana ta Gotzonena. Gu Kanttopekuk giñan da areik txakur bixa-pe bai* (Kalean barrena noizetik noizera txakur bat ikusten genuen. Garai hartan txakur guztiak ibiltzen ziren lotu gabe. Txalupa batzuetan ere izaten zituzten txakurrak. Ordea, maizenik ikusten genituen txakurrak, Jose Mari “Txokolate”k ibiltzen zuena eta Gotzonena. Gu *Kanttope* auzokoak ginen, eta bi txakur haiek ere bai).

Beste txakur bat sarri ikusten genuena, botikakoa. Ile kizkurdun txakur handia; kolore marroi ilunekoa. Botika elizatik hurbil zegoenez txakur hura egun osoan eliza inguruan ikusten genuen. Ikus, *botikako txakurre*.

Zerbait egiteko oso gogo gutxi denean, Bermeon honela esaten da: *Txakurrek elizarako baño gana gutxiau okiñ*. Izan ere beste txakurrik ez zen inoiz elizara joango; baina, agian botikakoa bai, goizetik gauera hantxe inguruan ibiltzen baitzen.

Orain bezala orduan ere txakurrak arrak eta emeak zeuden. Baina, geu horretaz ohartu bitartean guri inork ez zigun horrelakorik azaldu. Txakurrak ipurdi paretik elkarri lotuta ikusten genuenean sumatzen genuen zerbait. Orduan helduek ura botatzen zieten banatzeko.

Zerbaiten bila aritu, eta aurkitu nahi zuena bilatzailearengandik hurbil zegoela norbait konturatzean honela esango zuen: *Txakurre ixan balitt ainke* (Txakurra izan balitz hozka egingo zion).

2.- *Txakúr amorrotu*. Txakur amorratua (“perro/a rabioso/a”). Ez genekien amorratua zer zen; guretzat aski zen txakurra haserre ikustea, amorratua deitzeko. Haserre bizian zegoen norbait berehala parekatzen genuen txakur amorratuarekin. *Txakur amorrotu letteik sarture* (Txakur amorratuaren pare sartu da). *Benetan erneata etorrirre*. *Txakur amorrotu emoteban* (Haserre bizian etorri da. Txakur amorratua ematen zuen).

3.- *Txakúr zárra*. Txakur zaharra, eskarmentu handiko pertsona (“perro viejo”, “el que sabe todas las trampas gracias a la experiencia acumulada”). *Orrei adarra jotzen zabiz? Kontuz orreaz, ori txakur zarrara-ta* (Horri adar jotzen zabilta? Argi ibili horrekin, hori txakur zaharra baita). *Txakur zarra kontra eukitti baño alde eukitti oba ixaten da* (Eskarmentu handiko pertsona, kontra edukitzea baino alde edukitzea hobe izaten da).

TXAKÚR EZTULE

Eztul zakarra (“tos fuerte”, “tos perruna”). Eztul guztiak ez omen dira berdinak, eta tartean haxe dugu: *txakur eztule*. *Gure umik gaur gabaz txakur eztule eiñddau demasa* (Gure umeak bart eztul zakarra egin du eten gabe).

TXALÁ LÉTTEIK

Txahala bezala. Txahala, idia nahiz behia izan, guretzat denak dira *ganaruk*. Ordea gizonezkoen arteko borroketan norbaitek aurkaria ukabilez jo eta lurrera botatzen zuenean, gertaera honela ematen zen aditzera: *Ukabillaz jo ta txala lettik botarau beangañea* (Ukabilez jo eta txahala bezala bota du lurrera). Izan ere horixe zen inoiz hiltegia ikusita geratu izan zitzaigun irudia, borraz kopetaren erdian jo eta txahala lurrera erortzen. Bagenekien horrelakoak hiltegia gertatzen zirela ia goizero, baserritarak ikusten baikenituen, sokaz lotuta txahalak hara eramaten. Hiltegia eskolara bidean genuen, eta presarik gabe gindoazenean saiatzen ginen, sartu-irten bat egiten, ea zer berri zen. Ikuskizun gordinak izaten ziren hangoak: *okela zatixak, tripak, buruk, odola ta eskandalu* (okela zatiak, barrenak, buruak, odola eta abarra).

TXALETA

Txaleta (“chalé”). Garai hartan Ondarroan baziren batzuk: *Doña Monikaneku, Don Luiseneku, Bastidaneku, Uribazterraneke, Mateosaneku (Mateo Osa)*. *Doña Monikaneko txaleta* guk beti entzun izan genuen, gure amak eta bere ahizpek burutzen baitzituzten hango neskame lanak. *Uribazterraneke, Vega* hotelaren ondoan zegoen hormez inguratua. Inoiz horma gainetik begiratu eta harrizko lehoiak ikusten genituen barruan. *Mateosaneko txaletak* ez zuen halako xarma berezirik, egin berria baitzen.

Orduan ez genekien Bastidaren txaletan zer egon zitekeen. Beste norbaitek jakingo zuen, ordea, guk ez. Orain zerbait gehiago dakigu, Kirmen Uribek bere nobelan (*Bilbao – New York – Bilbao*, 13. eta 14. orrialdeak) ematen dizkigun argibideei esker:

“Koadroa izatez murla da, Ricardo Bastida arkitektoak Ondarroan uda pasatzeko zuen txaletan margotua, hain zuzen. 1922. urteko udan pintatu zuen Artetak margoa txaletako egon gelan. 60ko hamarkadan, oster, Bastida hil eta urte batzuetara familiak saldu egin zuen txaleta. Etxea bota egin zuten pisuak eraikitzeke. Baina, murla salbatu egin zen zorionez. Hormatik atera eta Bilboko museora eraman zuten Artetaren artelana. Museoan dago ikusgai geroztik, goiko solairuko geletako batean.

Jose Julian Bakedano, museoko arduradunetako batek erakutsi zidan murla. Garai batean txaletako egongelako hiru paretak hartzen zituen”.

TXÁLO JO

1. Txalo jo (“aplaudir”). Esango nuke orain txalo errazago jotzen dela; orduan, aldiz, ozenago eta bortitzago. Orain baino ikuskizun eta erakustaldi gutxiago izaten ziren txalo jotzeko aukera eskaintzen zutenak: *fuela, pelota partiduk, ezpatadantzak, kukañi, antzarrak, bizikleta karreri, igai karreri.... Kirruk kukañako banderi arturabenin naiku txalo jorau jentik* (“Kirru”k kukainako bandera hartu duenean txalo ugari jo du jendeak). Txalo bakarra ia inoiz ez dugu jotzen, horregatik txalo jotzen denean, *txaluk* (txaloak) entzuten dira. *Eztai ze euan gaur plazan, bañe, txaluk ixandiz* (Ez dakit gaur plazan ze ikuskizun zegoen, baina, txaloak izan dira).

2. *Txalotsa*. Txalo hotsa, txalo zaparrada (“aplausos”). Ikuskizunetan jende ugari batera txaloka hasten zenean entzuten genuen. Sarri, txalo hotsa entzuten genuen, ordea, ikuskizunik ez. *Plazan pelota partiduk eondiz de kanpotik txalots andixe entzunde* (Frontoian pilota partidak izan dira eta kanpotik txalo zaparrada bortitza entzun da).

TXALOPA-JÁUI

Txalupa-jabea (“armador/a”). Gure garaian eta lehenago, Ondarroan txalupa ugari zegoen, beraz txalupa-jabeak ere asko. Nasa Kanean bertan baziren batzuk: *Eziñaberastu, Sabas, Txokolate, Elu, Mantzeo, Santa Teesitakuk, San Juanguk*. Kanttope auzoan ere bai: *Miel Andixe, Badiolaku, Fraixkorena....* Gure *etxebarrun* (auzoan) Emeteri eta Estebanek zeukaten *Estrellita* txaluparen jabeekin senidetasuna. Garai batean gure amaren familiak izan zuen txalupa: *Mirentxu*. Aitak-eta, berriz, *Sagrada Familia* izenekoa. Aitak honela esaten zuen: “*Ni ezkondu nittan oneaz txalopa-jauik zilako, ta bera-be bai neuaz txalopi geunkalako. Bañe firo, ez batetik eta ez bestetik!*” (Ni honekin ezkondu nintzen txalupa-jabeak zirelako, eta bera ere nirekin txalupa genuelako. Baina, usteak ustel!).

Txalupa-jabeak, txalupaz aparte mila lanabes eta tresna zaindu, gorde eta mantendu behar izaten zituen: *bodegi, sari, sokak, kortxuk, beunak, batela, erramuk, biberuk, karru, agak, otzarak, kajak...*

TXALOPI

1.- Txalupa (“embarcación”). Gure garaian, alde batetik txalupa txikiak zeuden: *platak eta batelak*. Arrantzuntzien artean berriz, bi mota: *bajurakuk* eta *arrasteruk*. Augustin Zubikaraik beste batzuk lehenagokoak aipatzen ditu: *txanelak, treñeruk, zagakuk, meñagak, potiñ andixak, baforak, beladunak*. Gure aurrekoek arrantzako itsasontziei *txalopi* deitzen zieten; gure belaunaldikoek *bafora*.

2.- *Txalopa andixe*. “Txalupa handia” deitzen zitzaion, garai batean, gerra (1936ko gerra) aurrean hegalez joateko, arraunekin eta belekin ibiltzen zen txalupari. Ikazdun baporeak baino lehenagokoak ziren hauek. Gure aurrekoek ia beti kontrakzioa egiten zuten (dute): *txalopandixe*.

“Nik ezautu nittuzen txalopak, erramutan da belakiñ, txalopa andixak, ni itxosun asi baño lentxua. Gerra aurrin, orduntxe galduzin orreik. Azkanengo iru ezautu nittuzen: Kaxpar Santananeke, Iñazio Santanana, eta besti, Juakiñ Artaneku”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Nik ezagutu nituen txalupak, arraunekin eta belekin, “txalupa handiak”, ni itsasoan hasi baino apur bat lehenago. Itsasontzi horiek gerra aurrean desagertu ziren. Azken hirurak ezagutu nituen: Kaspar Santanarena, Iñazio Santanarena eta Juakin “Arta”rena).

Agustin Zubikaraik honela diosku:

“Txalopa andiak edo potiñ andiak. Bardin da. Potiñ andiei beste era batera kala-potiñak deitzen eutsen. Berrogeita amar irurogei oin luze. Amar amabi zabal. Goi tapau edo kubiartadunak. Amar amabi tosta, abor-estiborreko toletekin. Amar amabi arrantzale erramutan eten barik ibilli bear aize bako egunetan. Masta edo aga andi bi eukezan belak zabaltzeko; andia erdian eta txikiagoa aurrean. Naiz eta ariñak izan, berez azalak eta arruak ziren lez, itsaso zabaletan ibiltzeko ez ziran egokiak. Origaitik ondarrez betetako zakuak

erabilten zituzten barruan, olatuei obeto erantzuteko. 1926an amaitu ziran. Orreitariko asko Bilboko portura saldu ziran gabarratzat erabilteko”.

Txalupa handiak hegaluzetara joaten zirenean herriko umeak honela abesten omen zuten: “*Txalopandixe trixe, trixe, attittak dakar bizar andixe*”.

TXALOPIN-TXÁLO

Ume kanta honek badu bertsio desberdinik. Arbola gainean *katutxoa* agertzen da, baina, bai *txoritxoa* ere. Guri kantatzen zigutenak honela zioen: *Txalopin-txalo. Txalo ta txalo. Katutxoa mispilla gañian dago. Badago, bego; bego badago, zapatxu berriei begira dago.*

TXAMAKU

Mutikoa (“chamaco”). Gizonezko nagusiek erabiltzen zuten; emakumeek behin ere ez. *Mutil bat etorrirre zeure preuntin; mutille txamaku* (Mutil bat etorri da zutaz galdezka; mutil koskor bat).

TXAMARRIA

Berba hau ez da gurea. Guk, esatekotan *txamarri* esango genuke.

Eibarko hiztegian Toribio Etxebarriak berba honetan, gaztelaniaz dagokion itzulpena (“chaqueta”) eman ondoren honako hau dakar:

Txamarra zarra nuela,

Zu panaderon alaba

- *Ogi bero jango euke.*

- *Ardau txuri edango zeuke*

Ondarruako kanala,

Ebruan be ezin garbittu

Zure atorra magala

(Del acervo de Aulesti txiki)

TXANBOLIÑ

Beste zenbait hiztegitan esaten zaigu *txanbolinttero* edo *txanboliñ* danbolin-jole nahiz atabal-joleei izengoitizat jartzen zietela. Ondarroan, familia bateko (*Pandeittonekuk*) kide batzuei baizik ez zitzaien deitzen horrela: *Pandeittoneko Junbaistei, gure aman-da attai, eta Don Andoniai* (“*Mirentxu*” familiakoen aitari, hots, Juan Bautista Basterretxea Azpiazuri, eta Don Andoni Basterretxea Irustari). Don Andoniri herritar batzuek deitu izan diote horrela; eta beste zenbaitek, Don Andoniren anaia Joni ere bai.

TXÁNDA BÁTEN

Garai batean, aldi batean (“en una época”). *Txanda baten orreik asarratute-be eontzin, bañe on osta-be alkarreaz ikusteottuaz* (Aldi batean horiek elkarrekin haserretuta egon ziren baina, orain berriro elkarrekin ikusten ditut). *Txanda baten geu-be juten giñan Saturrane pelotan ettea* (Garai batean gu ere joaten ginen *Saturraranera* pilotan egitera). Honen sinonimo den “*sasoi baten*” beti entzun izan dugu eta erabili ere bai; ordea, esango nuke, gure aurreko belaunaldikoek maizago baliatzen zutela “*txanda baten*” lokuzioa.

TXANDAKA

Txandaka (“por turnos”). *Amen danok batea ezin geinke pelotan eiñ; txandaka enbiou* (Hemen denok batera ezin dezakegu pilotan egin; txandak egin behar dugu).

Gure garaian ume ugari izanik zernahi antolatzen zelarik beti haur asko elkartzen ginen; horregatik gauzak txandaka egitea guztiz barneraturik genuen nahiz eta batzuetan tranpak egiten saiatu. *Ureta salto danok engozue bañe, txandaka* (Uretara salto denok egingo duzue baina, txandaka).

Lantegiko nagusiak Fernando *Plaentxiarrari*, mundu honetan enpresariak eta langileak, pobreak eta aberatsak, denak zirela beharrezkoak esan zionean, Fernandok erantzun zion konforme zegoela, baina, *txandaka* izatekotan.

TXÁNDI

Txanda (“turno”, “vez”). *Trankill eon on neure txandire-ta; zeure txandi-be allakoatzu* (Egon lasai, orain nire txanda baita; zure txanda ere helduko zaizu).

Txanda dendetan edo harategietan zaindu behar izaten zen. Osterantzean umeontzat, txanda hartzeko eta zaintzeko modua ilaran jartzea zen: *konfesateko, komulgateko, eskolan sartzeko, zina sartzeko...*

TXANELA

Batel txikia (“bote pequeño”). Batelaren egitura zuen; tamainaz, ordea, txikiagoa. *Plati* (ikus, *plati*) ere batel txikia zen, baina, honek gilarik eta karelik ez zuen izaten; txanelak oster bai. *Txanel bat euan ortxe amarrata. Erramoik ez eukan, bañe kajaolak artu te Errentexa arte junga mariaz batea. Mari berutz asiranin, geu-be berutz* (Batel txiki bat zegoen hortxe lotuta. Arraunik ez zuen, baina arrain kaxaren oholak arrauntzat hartu eta *Errenderiaraino* joan gara marearen indarra aprobeztatuz. Marea beherantz hasi denean, gu ere beherantz).

TXANKAME

Berna meheak zituen; luzeak bazituen hobeto. Gainera, neguan zuri-zuriak egoten ziren. *Amendator ontxe gure txankame* (Hemen dator oraintxe gure hanka mehe). Orain *txankame* gutxiago ikusten da, umetatik janzten baitituzte galtza luzeak. Lehen, mutilek, hamalau urte bitartean galtza motzak; eta neskek, ez luzerik eta ez motzik, gona.

TXÁNKI

1.- Txota (“sota”). Zaldi eta erregeekin batera txotek kartetako (“naipes”) irudi nagusiak osatzen dituzte. *Txankik lau ixtendiz: txanke oru, txanke bastu, txanke ezpati te txanke kopi* (Txotak lau izaten dira: txota urrea, txota bastoa, txota ezpata eta txota kopa).

2.- *Txanké ezpati*. Txota ezpata (“sota de espadas”). Argala zegoen gizonezkoa kartetako txota ezpatarekin parekatzen genuen. *Julian txanke ezpati baño meia zan* (Julian txota ezpata baino meheagoa zen).

TXANKLU

Gomazko oinetakoa, zapata baino apur bat garaiagoa, baina ez bota bezainbestekoa. (“chanclo”). Gehienetan pluralean erabiltzen zen berba hau: *txankluk*. Biltegieta lanak burutzean, gizonezkoek *botinak* (polainak) erabiltzen zituzten, eta emakumeak, *txankluk* erabiltzen hasi ziren.

TXANPELETA

Hegaluzearen arrantza egiterakoan, ezpeletak daramatzan uztaietariko bat. Ezpeleta bakoitzak bi eramaten ditu: puntakoa eta erdikoa.

TXANTERRIKA

Ez zen aguazila, baina txapel gorria jantzita aritzen zen hondartzan “ordena publikoaren” zaintzaile.

TXANTXOSO

1.- Airoso, dotore (“airoso”, “elegante”). Emakumea balitz, *txantxosa*. *Felipe txantxoso ixun andriaz* (Felipe dotore eta airoso zihoan andrearekin). *Mollantzir pasara Klaita. Txantxosa ixun, betiko morun* (Nasa kalean barrena igaro da Klarita. Beti bezala, dotore zihoan).

2.*Txantxosi*. Emakume dotorea (“airosa”, “mujer elegante”). Gizonezkoa *txantxosu*. *Ori eztozu ganorabaik eta erozelaik jantzitze ikusiko*. *Ori neskioi txantxosire* (Hori ez duzu ganorarik gabe, nolanahi jantzita ikusiko. Neska hori dotorea da eta airosoa). *Berez txantxosu eztana beti ikusiko zu ganorabaik* (Berez dotorea ez den gizonezkoa, beti ikusiko duzu ganorarik gabe).

TXÁNU

Txanoa (“capucha”). *Txanu gustoa jantziko neban nik, bañe orretako euki enbizan* (Txanoa gustura jantziko nuen nik, orde, horretarako eduki egin behar zen).

Neguko beroki eta antzeko jantzien osagarria. *Jonen gabardiñik txanu eukan da nirik ez* (Jonen gabardina txanoduna zen, eta nirea ez).

Hitz elkartu batean ere agertzen zitzaigun: *kafe-txanu* (kafe-iragazkia). Izan ere kafe iragazkiak kono-forma zuen. *Gure etxin kafi sarri ezan engo, bañe kafe-txanu antxe eotezan* (Gure etxean kafea ez zen maiz egingo, baina, kafe-iragazkia hantxe egoten zen). Ikus, *kafe-txanu*.

TXAPAISTAN OKELI

Amak tomatetan jartzen zigun okela mota bat. Aitak kontatzen zigun, eibartar pilotari bat (“*Txapaista*”), okela mota hori jaten ari zela, eztarrian pilota eginda geratu eta ito egin zela. Hortik *Txapaistan okeli*. Horrelako okela genuen bakoitzean kontatzen zigun aitak *Txapaistari* gertatua. *Txapaista olakoxe okeli jaten euala, okela boli eztarrian geatuakoa ez atzea ta ez aurea*. *Olattenik itto zan Txapaista pelotaxe* (“*Txapaista*” horrelako okela jaten ari zela, eztarrian okela pilota geratu zitzaion ez atzera eta ez aurrera. Horrela ito zen “*Txapaista*” pilotaria). *Gaur ezta arrañik*. *Txapaistan okeliakau bazkaltzeko* (Gaur ez dago arranik. “*Txapaista*”ren okela dugu bazkaltzeko).

Gerora jakin nuen, okela jaten hil zen eibartar pilotaria Romano Etxaburu izan zela, goitizenez “*Txapasta*”. Aitak “*Txapaista*” esaten zigun.

TXAPAZKO BÁRKU

Burdinaz eginiko txalupa (“casco de barco construido con hierro”). *Txapazko bafora* ere bai. *Arrasate botikaxuk-eta, txapazko txalopa barrixe eiben* (Arrasate botikariak-eta, burdinazko txalupa berria egin zuten).

Gure garaian Ondarroan ez zegoen burdinazko txaluparik, denak ziren zurezkoak. Hala ere, bagenekien burdinazko txalupak, gerra ontziak, bazirela. Gure aitak kontatzen zigun, bera txikia zela arrantzale zaharren artean eztabaida hori sortu zela, alegia, batzuek zioten, ez zela posible burdinazko txaluparik, burdina, azalean geratu barik hondora joaten zelako. Eztabaida argitzeko arrantzale batek burdina zati handia ekarri eta uretara bota omen zuen. Burdina zuzenean hondora joan omen zen. *Eztozue ikusten burdiñazko txalopaik azalin ezileikela geatu! Burdiñazko txalopi ondure jungo littake segixan*. (Ikusten duzue burdinazko txaluparik azalean ezin daitekeela geratu. Burdinazko txalupa berehala joango litzateke hondora). Hantxe bukatu omen zen eztabaida. Ez dakit Ondarroara ekarri zuten aurreneko burdinazko arrantzuntzia *Capitan Chimista* zeritzana izan zen, baina, arrantzaleak aho zabalik utzi zituen bai. Txalupa haren dotorezia eta modernotasuna nabarmen geratzen zen, lehendik zeuden zurezkoekin parekatuta.

TXAPELA

Txapela (“boina”). *Bat ero bi ixan ezik, erriko gixon guztik ibilltzezin txapelaz; itxosun ebizen mutill gazte asko-be bai* (Bat edo bi izan ezik, herriko gizon guztiek erabiltzen zuten txapela; eta bai itsasoan zebiltzan gazte askok ere).

Txapelak, beltzak eta gorriak zeuden. Gizonezkoek kalerako eta lanerako jantzen zutena, beltza. Hala ere, astegunetakoa izaten zen bat, eta domeketakoa beste bat. Gorria, aguazilek, gau-zaintzaileek (*serenuk*) pregoilariak, (“*Polkak*”), kalegarbitzaileek eta ezpata-dantzariak erabiltzen zuten. Bilbo aldetik Ondarroara txangoan etortzen ziren batzuek txapel urdin txiki samarra ekartzen zuten jantzita.

Elizara sartzean gizonek txapela kendu egin behar izaten zuten (*andrak ostea, mantilli jantzi*); beste zeinahi eraikuntza ofizialetara sartzean ere bai: udaletxera, epaitegira, eskolara.... Apaizak agurtzerakoan ere, nahiz eta txapela guztiz ez erantzi, erantzeko keinua behinik behin egiten zuten.

Txapelak, besteak beste, bazuen eginkizun berezi bat. Buruan txapela zeramaten gizonezko gehienek, nonbaiten eseri aurretik, txapelaz hiruzpalau kolpe ematen zuten eseri behar zuten lekuan, zikina eta hautsa kentzeko.

Txapela bera zikintzen zenean astintzeko bi esku baizik ez ziren behar. Esku batarekin hartu, bestearen ahurra (esku-ahurra) zabal-zabal ipini, eta honen kontra kolpe batzuk eman. Makina bat bider ikusi eta entzun dugu txapela horrela astintzen; zarata nabarmena ateratzen zuten, berezia.

Hego haize egunetan, txikiteoan zebiltzan gizon askori *Kanttöpe errebueltatik* (*Kanttöpe* auzoko bihurgunetik) igarotzean haizeak txapela airean eramaten zien. Inguru hartan ibiltzen ginenez, gure lana izaten zen, txapela, uretara heldu baino lehen harrapatu eta jabeari eskura ematea.

Garai batean gizonezko gehienak txapelaz ibiltzen zirenean, zerbait ikusgarri edo bereziaren aurrean “*Txapela kentzeko mouku*” esatera matxista entzun zitekeen. Gaur egun txapela jantzeko ohitura galduz doanez, esamolde horrek ia ez du zentzurik.

“Baserritar gixonezko batek txapel guztik eukazen zikiñak eta zarrak, da eun baten pentsaban-ze, “txapel barri bat erosi biko neuke”. Txapelan premiñi baeukan bañe ttantola falta. Eunero bajatezan Ondarruko plaza berdura esni saltzea, ta pentsaban eunero esniai ur bixkat botakotzala txapel barrixantzako diru aurreatu bittartin. Aste batzutan eiban txapel barrixantzako laiñ diro. Juntzan denda ta txapel barrixe erosiban; dzazt burun txapela ta kalea. Bañe, Zubi Barrixan dule, axe bolarik jo ta txapela ureta. Beatu eixeban zubittik eta, ondioik txapela azal-azalin mariaz batea itxosarutz. Pentsa eixeban: Urak ekarri tte urak erun”. (Arrizabalaga Basterretxea Lurdes).

(Baserritar gizonezko batek txapel guztiak zaharrak eta zikinak zituenenez, honela pentsatu zuen, “txapel berri bat erosi beharko nuke”. Premia bai baina, dirurik ez. Egunero jaisten zen Ondarroako berdura plazara esnea saltzera, eta esnari ur apur bat gehiago botako ziola erabaki zuen txapela erosteko dirua aurreratu bitartean. Aste batzuen buruan egin zuen txapel berriarentzat adina diru. Badoa dendara, txapel berria erosi, denborarik galdu gabe jantzi eta kalera. Ordea, Zubi Berria pasatzean haize boladak jo eta txapela uretara. Begiratu omen zuen zubitik behera eta oraindik txapela azalean marearekin batera itsasorantz. Honela pentsatu omen zuen: Urak ekarri eta urak eramán).

TXAPELGORRIXE

Karlista, frankista (“carlista”, “requetè”). *Gerri amattute gero-be, reketik txapel gorrixaz ibilltzezin kalin* (Gerra bukatu ondoren ere, erreketek txapel gorria jantzita ibiltzen ziren kalem).

Gure aitak kontatua, berari gertatua:

“Ni gerri amattute bueltan etorri nittanin, entsegire Bi Koñatuan sartu nittan makiñiste. Danazin reketik, bañe jente ona, patroindik asitte. Iru anaxezin, patroí, sotapatroí te koziñeru. Koziñeruai danok esaten gentzan Tio Patxi. Koziñi txabola txiki bat zan topiñantzako. Eun baten, itxosun-ba, arrantzako-be ezeuan molda andirik. Jateku eiñ arte konpañe guzti ziezko erropak jantzitte eurtzan. Kapoti txanobaik, txapelaz Tio Patxi. Ni makiñan. Urteneban. Beatzeotzat Tio Patxi...atzeakada bat eineban ikusi netzanin arpexe aiñ baltza! Ia ze pasateakon preunta netzan, da berak: Niri ix-bez. Junittan makiña. Espillo txiki bat ibilltteneban. Erunetzan da beran arpexe ikusibanin, berai-be atzeakari eraitzan. Neu-be jausi nittan konture ta bera-be bai. Esastan txapel gorrixek kantirari emotzela, ta sobrantik barrixak zilez, tinta eiñ zittule. Txapela bustiakonin, ango tintti te eskandalu...! (Arrizabalaga Badiola Antonio).

(Ni, gerra bukatuta, itzuli egin nintzen berehala. “*Bi Koñatuak*” txalupan sartu nintzen makinista. Denak ziren erreketek, baina, jende ona, patroia ere bai. Hiru anaia ziren, patroia, patroil-laguntzailea eta sukaldaria. Sukaldariari denok deitzen genion “*Tio Patxi*”. Sukaldea, lapikoentzako txabola txiki bat baizik ez zen. Egun batean, itsasoan, arrantzarako ere ez zegoen egokiera handirik. Janaria egin bitartean, eskifaia osoa euritarako arropak jantzita. Euritarako arropak txanorik gabe, txapela jantzita zegoen “*Tio Patxi*”. Ni makinaren gelan. Irten nintzen. Begiratu nion “*Tio Patxi*”ri... atzerakada galanta egin nuen aurpegia hain beltza ikusi nionean. Ea zer gertatzen zitzaion galdetu nion, eta berak: Niri ezer ere ez. Joan nintzen makinaren gelara. Banuen nik ispilu txiki bat. Eraman nion, eta bere aurpegia ikusi zuenean, berari ere atzerakada eragin zion. Ni berehala konturatu nintzen zer gertatzen zen, eta bai bera ere. Esan zidan txapel gorri ugari eman zietela, eta soberakoak berriak zirenez, tindatu egin zituela. Txapela busti zitzaionean, tinta zabaldu zitzaion aurpegian zehar).

TXAPELOKERRA

Guardia zibila (“guardia civil”). Bakarka ibiltzen ez zirenez, ia beti pluralean: *txapelokerrak*. Beraien trikornioaren forma bihurrian izan dezake berba honek jatorria: *txapel okerra*. *Antxiñe Markiñatik etortezin txapelokerrak* (Antzina Markinatik etortzen ziren guardia zibilak). Gure aurrekoei entzuten genien berba hau, baina gure belaunaldikoen artean erabili inoiz ere ez.

TXAPERO

Gizon potoloa zen eta txikia; kamioi gidaria. *Txapero txoferrak kamioi txiki bat eukan. Geldi-geldik ibilltzezan da aren kamiona errez atrapatzen gendun agarrata atzin juteko* (Txapero txoferrak kamioi txiki bat zuen. Astiro ibiltzen zenez haren kamioia erraz harrapatzen genuen heldu eta atzean joateko).

TXAPÍ

1.- Frontoiko aurreko hormako txapa (“chapa de la parte baja del frontis”). *Pelotik txapiai ikutu etteotzanin, arek zaata andixe atateban* (Pilotak txapa ukitzen zuenean hark zarata handia ateratzen zuen). *Frontoiko aurreko paetak goxan-be eukitteban txapi, bañe a gitxittan jotezan. Beiku zan inportanti, tantu etteko-be aetten ondo-ondun goiko partetik jo bizan-da* (Pilota lekuko aurreko hormak goiko aldean ere izaten zuen txapa, hura, orde, gutxitan jotzen zen. Behekoa zen garrantzizkoa, tantoa egiteko ere haren ondo-ondoan goiko aldetik jo behar baitzen).

2.- *Txapazpire*. Txapapera (“bajo chapa”). Eskuz, palaz nahiz zestaz pilotan jokatzen jardun eta pilota txapapera botatzen duenak tantoa galtzen du. *Peloti txapazpire bota, ta olatteik galdu neban atzanengoko tantu* (Pilota txapapera bota, eta horrelaxe galdu nuen azken tantoa).

Parrandan zebiltzanek, gau pasa egin ondoren, eguna zabaltzearekin batera frontoira joan eta pilotarik gabe partidua jokatzen zutenean, aurreko hormaren txaparen ondoan jartzen zen bat, noizbehinka txapa ukabilez jo eta tantoa egin zela adierazteko. *Danga, entzutezan txapaotsa* (*Danga*, entzuten zen txapa hotsa).

3.- *Txapí*. Kristalezko edari botilen estalkia, txapa (“chapa de botella”). Gure ahotan behinik behin maizago entzungo zen pluralean: *txapak*. *Ordun txapak dibujoik ezeben eukitten* (Garai hartan txapek marrazkirik ez zuten izaten). Orduan txapadun botilak ez ziren asko: *limonada botillak, koka-kola botillak eta serbeza botillak*. Coca-cola orduantxe atera berria zen. *Ordun erreza zan txapak topati. Kalin erozeñ lekutan ikusten genduzen* (Garai hartan erraza zen txapak aurkitzea. Kalean edozein bazterretan ikusten genituen).

4.- *Txapetan ibilli*. Txapetan, botila txapekin jolastu (“jugar con las chapas de botellas”). *Txapakiñ mutillak bakarrik ibilltten giñan* (Txapekin jolasten mutilak baizik ez ginen aritzen).

Txapekin neguan aritzen ginen jolasean. Zoruan bide estuak margotu, eta bukaeran helmuga. Helburua: atzamarrez txapari indarra emanez, margotutako marretatik irten gabe, bidea beste partaideek baino azkarrago burutu. *Txapetan ibilltteko kleriaz markaten gendun biri* (Txapekin jolasteko kleraz markatzen genuen bidea).

TXAPLATI

- 1.- Adabakia (“petatxo”). Arropei ipintzen zitzaiena urratuak konpontzeko: galtzei ipurdi aldean, eta osterantzekoei ukalondoetan. *Prakin popi apurtute neukan da, amak txaplati josizta* (Ipurdialdean galtzak urratuta neuzkan, eta amak adabakina josi dit).
- 2.- Arropetan eginiko orbana. *Basatzen jausire ta praketan txaplati eiñddau* (Lokatzetan erori da eta galtzetan zikin mantxa egin du).
- 3.- Erretxina (“quisquilloso/a”, “pesado/a”). Ez nuke ziurtatuko mutilagatik inoiz esan ez denik, baina, adjektibo hau batez ere neskari ezarri izan zaio. *Orreaz leलगoko bost minutuk ondo auantakozuz, bañe, andik aurea akabo. Txaplatire demasa* (Horrekin lehen bost minutuak ongi eramango dituzu, baina, handik aurrera kito, erretxina baita).

TXARKEXI

Intentzio txarra, hurkoari min egiteko asmoa (“mala intención”, “ánimo de ofender”). *Txarkexiaz esatzaz arei; miñe emotea* (Intentzio txarrez esan dizkio; min emateko asmoz).

TXARLATANA

- 1.- Kaleko saltzailea, salgai zuen jeneroa ozenki iragartzen zuena (“charlatán”, “vendedor callejero”). *Llameran txarlatana euan da pasanteko gixon guztik aettei entzuten geatzezin* (Zuhaiztian txarlatana zegoen eta handik igarotzen ziren gizon guztiak geratzen ziren hari entzuten).
- Etengabeko etorri eta jarioaren poderioz entzuleak erakarri eta erdi zorabiatuak utzi ondoren nahi zuen guztia saltzen zien “preziorik merkeenean”. Mirarizko pomada eta ukendu, bizar-xaflak, sekula santan zulatuko ez ziren galtzerdiak eta abar. Zuhaiztiko (*alamerako*) eserleku baten gainera igo eta hizketan hasi bezain pronto egiten zuen gizon korru handia; denak lelotuta berari entzuten. Gaztelania batuan jo eta su segundo batean ere isildu barik. Gauzak merke baino merkeago, eta zerbait erosten zionari sekulako oparia. Txikiteoan zebiltzan gizonezkoak, *llameratik* igarotzean “txarlatanari” gauzak erosi eta txikiteorako dirurik gabe geratzen ziren. Sermolaririk onenak baino erraztasun handiagoz hitz egiten zuten dotore.
- 2.- Ikaragarritzko hitz jarioa duena (“charlatan”). Solaskideari erantzuteko astirik eman gabe eten barik berbetan diharduena. *Aurixera benetako txarlatana. Egun guztin ixilddubaik...berba besteik eztau etten* (Hori da berritsua hori! Egun osoan isildu gabe ... berba besterik ez du egiten).

TXARLÓT

- 1.- Charlie Chaplin aktore eta zine-zuzendari britainiarra. *Charlot* pertsonaia eta mitoaren sortzailea. Antzerkigintzan eman zituen lehen urratsak. EEBBetan ere bide beretik abiatu arren, laster ekin zion zinemagintzari. 1931n zine mutua utzi eta soinu-duna egiten hasi zen. Berehala zabaldu zen *Charlot* arlotearen irudi maitagarria. *Txarloten pelikuli ikustea junga. Naiku barre eiñddou bentzat* (*Charloten* filma ikustera joan gara. Barre gogotik egin dugu).
- 2.- *Txarlotadak*. Pailazokeriak, arlotekeriak barrea eragiteko (“charlotadas”). Izan ere, Charli Chaplinek (*Charlotek*) elementu tragikoa alde batera utzi gabe, batez ere alderdi komikoa landu zuen. *Ontxe-be asire ori txarlotadak etten* (Orain ere hasi da hori pailazokeriak egiten). *Txarlotenak* berba ere erabiltzen zen: *Txarlotenak eiñ*.

TXAROLA

Berniz iraunkor eta distiratsua, berniz horretaz estalitako larrua (“charol”). Zapatak eta poltsak izaten ziren txarolezkoak. *Txarolezko boltsa baltzaz ixun. Boltzin brilluk beixetan miñe emoteban* (Txarolezko poltsa beltza zerman. Poltsaren distirak begian min egiten zuen). *Txarolezko zapatak erregalaztez* (Txarolezko zapatak oparitu dizkidate).

TXÁRRA

Bere ohiko esanahi arruntetik at, honako esamolde honetan agertzen zaigu: *Ezta txarra-be!* Espero ez den berri txarren bat jasotzen denean; ustekabea adierazteko. *Tontorrea juten asi tte ezti alla? Ezta txarrabe!* (Tontorrera igotzen hasi, eta ez dira heldu? Ez al dira iritsi? Ez da egia izango!).

TXARREA EÓN

1.- Umore txarrez egon, txarrera egon (“estar de mal genio”). *Gaur txarreara ta ezingako ixte esan; dana artzen dau txarto* (Gaur txarrera dago eta ezin zaio ezer esan; dena hartzen du gaizki). Honen kidea: *txarreako eon* (dena gaizki hartzen egon).

2.- *Txarrea emón*. Borrokarako, jotzeko, gauzak puskatzeko joera. *Mozkortu zan da, txarrea emotzan* (Mozkortu zen eta, jotzera nahiz gauzak puskatzera eman zion).

TXARRÍ BELARRI

Urte berritan abesten genuen kanta batean agertzen zitzaigun: “*Urte barri, txarri belarri, daukanak eztaukanari emotia sarri*”. Urte berritan abestu, eta hurrengo urtera arte kito; aipatu ere ez gehiago.

TXARRIEMI

Txerrama (“cerda”). Zerbaiti buruz *Zer da?* galdetzean erantzuten genuen, “*txarriemi*”. Osterantzean guk ez genekien hiltzeko hazten zen txerria emea izaten zenik. Inor ez zen ausartzen guri horrelakorik ezer azaltzera. Geroago jakin genuen gizendu eta hiltzeko hazten ziren txerriak emeak izaten zirela. Apoterik, txerri arrik, ez genuen guk inon ikusten, eta haien betebeharren berririk jakin ere ez. Gure adineko baserritarrek agian jakingo zuten; ikusi egingo baitzuten apoteak txerrama estaltzen.

TXARRÍ ÍLTTI

Txerri hiltzea (“matanza de la cerda”). *Bixar Kresalan txarri iltiauke* (Bihar Kresalan txerri hiltzea dute).

Kresala tabernako hondakinekin hazitako txerria hiltzea tokatzen zenean, inguru guztian entzuten ziren haren kurrinkak. Guk han hazitako txerriak ikusten genituen hiltzen, eta entzun ere bai. Urtean bat. Ikuskizun bitxia bezain gordina gertatzen zitzaigun: lepoan gakoa sartzen ziotenetik azala erretzera bitarteko prozesu osoa.

TXARRIKEXI

Zikinkeria, zerrikeria (“porquería”). *Au eztozue sekule garbittubir? Amentxera txarrikexi* (Hau ez al duzue behin ere garbitu behar? Hemen dago zikinkeria!). *Geure karkaban-be eotezan txarrikexi!* (Gure karkaban ere egoten zen zikinkeria ugari).

TXARRITXIKI

Gizon bati esaten zioten *Txarritxiki*, eta haren ondorengoei *Txarritxikinekuk*. Ana Urkiza Ibaibarriaga ondarrutar idazleak berak kontatzen digu *Txarritxiki* goitizena bere aitona ezarri ziotela, zergatik edo nola. ARGIA aldizkariaren 2081. alean (2007-3-25) egin zioten elkarrizketan honela dio: “Halaxe gara Ondarroan amaren aldeko aitaitaren aldetik, *Txarritxikinekuk*. Aitaita zenak, amaren aldetik, negozioak zituen. Horietako bat, urdaitegia. Beste alde batetik, bazen Baldomin izeneko bat, patata saltzailea, gure aitaitaren oso laguna, kamioia zeukana. Nonbait erdi estraperloan ibiltzen ziren, Nafarroara joanez, eta handik txerriak ekarrit. Txerri basak ziren, beltzak, Ondarroa ingurukoak baino ilunagoak behintzat, baina, goxoagoak. Gaueko ordu txikietan txerriak Ondarroara ekarri, hiltzean hil eta urdaitegian saldu. Txerriak goxoago zela ez zen dudarik, baina inork ez zekien nondik ekartzen zuten. Behin, kamioia husten ari zirela, hainbat txerrik ihes egin omen zuten, eta herrian ikusi! Orduantxe jakin zuten herrian txerri txiki goxo haien sekretua! Hortik *Txarritxikinekuk*”. *Baldomín-be ezan apartin, bañe, arek lendik eukan desixena ta barririk eztotzen ipiñi. Bañe*

desixenik euki ezpaleu orduntxe ipiñikotzen (“Baldomñ” ere hantxe hurbil zebilen, baina, honek goitizena lehendik zuenez, ez zioten berririk asmatu. Goitizenik izan ez balu, orduantxe asmatuko zioten).

TXARRIXAN JATEKU

Txerri jana (“comida para cerdos”, “bazofia”). *Korreta zarran azpiko aldin euan karkaban eukitteben txarrix, eta Kresalatik eruten gentzan txarrixan jateku* (Eliza ondoko korridorearen azpiko aldean zegoen karkaban edukitzen zuten txerria, eta guk *Kresala* tabernatik eramaten genion txerri jana).

Arei txarrixai jateku-be geuk eruten gentzan, bañe, ingurun iñor ezeuanin erneau eraiñ eta makilliaz emon-be bai (Txerri hari janaria ere guk eramaten genion, baina, bai amorrarazi eta makilaz eman ere inguruan inor ez zegoenean). *Kresala* taberna jatetxea ere bazen, eta hango txerria berehala hazten zen. Hiltzen zutenean, txerriak hiltzen ziren guretzat ere.

Konparaketetan azaltzen zaigu janari eskasa adierazteko. *Soldautzan kuartelin eon giñanin, txarrixan jateku lakoxi emoteozkuen* (Soldaduskan kuartelean egon ginenean txerri jana bezalakoa ematen ziguten).

TXARRIXE

Txerria (“cerdo/a”). *Matadeixan entzuten genduzen txarrixak illtten* (Hiltegian entzuten genituen txerriak hiltzen).

Adjektibo peioratibo legez izen jakin batzuei lagunduz ere erabiltzen dugu: *alper txarrix, guzurti txarrix, lapur txarrix...*

Ezagutu, *Kresala* tabernako soberakinekin hazitako txerria ezagutzen genuen, guk eramaten baikenion txerrijana.

Iperkalean ere “*Piperra*” familian hazten omen zuten txerria. Baina, txerriari antxoa buruak eta atun buruak ematen omen zizkieten. Jan zutenen, txerriak arrain zaporea! Guk Ipar Kaleko konturik ez genekien, baina, hau Agirrek (Jesus Mari Agirre Azpiri) kontatuta dakit. Hark bazekien Ipar Kaleko berri, hantxe bizi izan baitzen.

TXARTAMAKALA

Edozertan, baina, batez ere kirolean (pilotan, futbole...) guztiz trebea izan barik, bigarren mailakoa dena. *Anaxi pelotai famau zan, bañe beroi txartamakala* (Anaia oso pilotari trebea zen, baina bera bigarren mailakoa).

TXARTANGU

Sarea jasotzen laguntzeko erabiltzen zuten makila luzea.

TXARTANKA

Ume jokoa. Batek kantatzen zuen: *Txartan, txartan, txulien, txulien, mekeke, mekeke, artu daxela pelotia...* Eta jokoko partaide baten izena (*Andresek*) esaten zuen. Abesten zuenak jaurtitzen zuen pilota *Andresek* jaso behar zuen. Ez naiz ondo gogoratzen jokoaren garapenaz.

TXARTARI

1.- Ur azal-azalean arrain multzoa dagoenean, gehienetan antxoa edo sardina, arrain batzuek kanpora salto egiten dute. Kanpora salto egitean ateratzen duten zarataren onomatopeia izango litzateke *txart*. Eta zarata honen nominalizazioa, *txartari*. Noski, arrain bat baino gehiagok egiten zuen salto, beraz, “*arrañak txartaraka*” (arrainak saltoka) esaten zen.

“Txartaraka ikusiko zu antxobi, sardiñi ero eroze arraiñ; txitxarru-be bai. Txartaraka arrañe goxin alban eoten da. Illuntzin-be bai. Blankurak iual itxoso guzti beteta, eta illuntzetan etten da eskuta, bera sartzen da arrañe. Eta iual uran gañin salto bakarrak; aettei esateako txartari. Goxin-be bai. Goxin alban eune eiñeran, bagenkixen Saustanin-de sardiñik lo

ettebana, ta eune eiñeran astezan alatteik saltoka, salto bakarrak. Batte niri gertaazta batelin nazela masixe botaten, ondio eune eiñ baño natural lena, norberak entzun txart-txart saltoka batelan ondo-ondun: txartaraka, txartaraka". (Basterretxea Irusta Jon).

(Txartaraka, saltoka ikusiko duzu antxo, sardina, edo zernahi arrain; txitxarroa ere bai. Txartaraka arraina goizean alban aritzen da. Iluntzean ere bai. Egunez itsaso guztia arrain multzoz beteta ikusten baduzu ere, iluntzean ezkutatu egiten da, behera sartzen da arraina. Eta orduan ur azalean salto bakarrak ikusten dira; horri deitzen saio txartari. Goizean ere bai. Goizean alban, eguna zabaltzean, bagenekien Saustan deituriko kalan sardina lo egoten zela, eta eguna zabaltzean hasten zen horrela saltoka, salto bakarrak. Niri, batelean, apasta botatzen ari nintzela, tokatu izan zait, eguna oraindik guztiz argitu gabe, batelaren ondo-ondoan arraina saltoka, txartaraka entzutea).

2.- Txartara makala. Arrain multzo txikia ("banco de peces de dimensión reducida"). Arrainaren saltoak (txartari) noizbehinka baizik nabaritzen ez direnean, arrain multzo handirik ez dagoen seinale izaten da, eta orduan erabiltzen da lokuzio hau.

TXARTELA

1.- Lehen jaunartzea egiteko, apaizak eginarazten zuen azterketatxoaren ondoren ematen zuen papertxo ("cédula que había que conseguir superando un pequeño examen para hacer la primera comunión"). Dotrina ez zekienari ez zioten ematen. Abarin preuntak ondo erantzuten ezebanai eztotzen txartelik emoten (Apaizaren galderak ongi erantzuten ez zituenari ez zioten txartelik ematen).

"Primera komuniñoi zazpi urteaz eineban. Dotriñako lau regla ikasi nittuzen ondo. Bañe gero Leibarrenean jun giñanin, an ezalez dotriñaik-eta ixte esaten... Diziendrin artu gendun primera komuniñoi. Gaxuman ixatezan-ba txartela emoti. Dotriñi kanta ta txartela emoteben konfesateko. Txartelaz jun birrixatezan konfesatea. Niri, antxe bittartin aztuaztan dana; antxe iru-lau illabetin dana aztu. Amak txarteleta juteko ta nik naiez jun. Txartel batek ipintteban CONFESION eta bestik COMULGAR. Aetteik txartelak bizin konfesatea ta komulgatea juteko. Alako baten txarteleta junittan da preuntaztan dotreñi bikaxuk. Akordatena, neure aurretik gixon zar bat euan, Domingo "Titi". Zarrai eztotzen preuntaten da arei emotzan txartela. Niri preuntaztan, bañe, ezin kontesta, dana aztute. Eztotzan ixte eiñ! Apurtu eiñittun bikaxo zarrak; bikaxo zarra: Don Austiñ. Nik lelengo bikaxu ezautu nebana, zarra. Gaiztu koño! Apurtu einittun". (Egiguren Badiola Hipolito).

(Lehen jaunartzea zazpi urterekin egin nuen. Dotrinako lau arauak ikasi nituen ongi. Ordea, Leibar maisuaren eskolara joan ginenean, han dotrinarik eta horrelakorik ikasten ez zenez.... Abenduan izan genuen lehen jaunartzea. Garizuman izaten zen txartela ematea. Dotrina ongi esan eta txartela ematen zuten aitortzeko. Txartelarekin joan behar izaten zen aitortzera. Niri, bitarte hartan ahaztu zitzaidan dena; hiruzpalau hilabete haietan dena ahaztu. Amak txartel bila joateko, eta nik joan nahi ez. Txartel batean "CONFESIÓN" jartzen zuen, eta bestean "COMULGAR". Bi txartel haiek behar ziren aitortzera eta jaunartzera joateko. Halako batean txarteletara joan nintzen eta galdetu zidan dotrina parrokoak. Gogoratzen naiz, nire aurretik gizon zahar bat zegoela, Domingo "Titi". Zaharrei ez zieten galdetzen, eta hari eman zion txartela. Niri galdetu zidan, baina nik ezin erantzun, dena ahaztuta bainuen. Ikaragarritzko jipoia eman zidan. Txikitu egin ninduen parroko zaharrak; parroko zaharra: Don Agustín. Nik ezagutu nuen lehen parrokoa, zaharra. Gaiztoa zen benetan. Jota txikitu egin ninduen).

"Dotriñi neu-pe emotenetzen umiai. Etxin-be emoteneban nik dotriñi. Txartela eziñ atata ebizenai-te emotenetzen. Geure Simonei, ta besti Karmel Izagirre; Karmelo esateotzen. Orrei bixoi bentzat emotenetzen. Iru txoriandi emoteoztazen beko andrik, Karmel geure beian bixi zan-da. Eta osaba Andresek errile. Dotriñi ordun euskeraz emotezan. Alanda guzti-be, ezeben

ataten txartelik. Neu jun de neuk ekarribir txartela. Bestelaik areik komuniñoirik ezeben sekulaxun engo. (Arrizabalaga Badiola Edurne).

(Dotrina nik ere irakasten nien umeei. Gure etxean ere ematen nuen nik dotrina. Txartela lortu ezinik zebiltzanei-eta ematen nien. Gure Simoni eta Karmel Izagirrerri; Karmelo esaten zioten. Bi horiei behinik behin ematen nien. Hiru txakur handi ematen zizkidan beheko andreak, Karmel gure behean bizi baitzen. Eta osaba Andresek erreala. Dotrina, garai hartan euskaraz ematen nien. Hala eta guztiz ere ezin izaten zuten txartelik lortu. Ni neu joan eta nik ekartzen nien txartela. Bestela haiek ez zuten sekula santan jaunartzerik egingo).

2.- Itsasoko hegaztia: kaioaren antzekoa, baina, txikiagoa.

“Txartelak antxobi atrapateban. Txartela kalatxoixan tipoku ixatezan bañe, txikixe. Famau arrañe atrapatzen. Dza sartzezin ureta, eta eurak atrapatebena, marikak (martin baltzak) atzetik segi eiñ, gonbitta eraiñ, da eurak jan”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Txartela hegaztiak antxoa harrapatzen zuen. Txartela kaioaren itxurakoa izaten zen, baina, txikia. Guztiz trebea arraina harrapatzen. Uretan murgil egin eta txartelak harrapatutakoa, atzetik martiñ baltza joan, oka eginarazi eta kendu egiten zion).

TXÁRTO

1.- Gaizki (“mal”). *Euri asko eiñddau te Antiuko biri txartora* (Euri ugari egin du, eta Antiguarako bidea gaizki dago). *Attitte luzarun eon da gaxoik, eta on txartora* (Aitona luzaroan egon da gaixorik, eta orain gaizki dago).

2.- *Txárto artú*. Gaizki hartu (“tomar a mal”). *Nik onin esatzat neure opiniñoi, bañe, txarto arturau* (Nik modu onean adierazi diot nire iritzia, ordea, gaizki hartu du). *Ez txarto artu, bañe, atzo eiñ zendune ez gaztan ba-pe gusta* (Ez hartu gaizki, baina, atzo egin zenuena ez zitzaidan batere gustatu). *Zuaz ezileike bromaik eiñ; zuk dana artzeozu txarto* (Zurekin ezin daiteke txantxarrik egin; zuk dena hartzen duzu gaizki).

3.- *Txárto esán*. Gaizki hitz egin norbaitez (“despotricar de alguien”). *Laun andixeran itxuri eiñ, bañe, atzetik txarto esan* (Lagun handia balitz bezalako itxura egin, baina, atzetik gaizki hitz egin). *Orreik bixok batzen dizenin, beti koñatiattik txarto esaten* (Bi horiek elkartzen direnean, koinatagatik gaizki hitz egiten aritzen dira).

4.- *Txartó berbetan*. Norbaitez gaizki hitz egiten (“despotricando de alguien”). *Ikustezoz areibixak? Kokota engo neuke ontxe-be neuattik txarto berbetan dazela* (Ikusten al dituzu bi haiek? Lepoa jokatu nuke, orain ere negatik gaizki hitz egiten ari direla). *Iñoattik txarto berbetan gustoa eotendi batzuk* (Batziek gustura aritzen dira inorengatik gaizki hitz eginez).

5.- *Txárto erakutsi*. Gaizki hezi (“maleducar”, “malcriar”). *Zeuri bakin lagatearren umiai diru emon da duzela gastatea. Ori umiai txarto erakustire* (Zu bakean utz zaitzaten, umeei dirua eman eta doazela xahutzera. Hori umeak gaizki hezte da). *Sarri, borondateik onenaz, bañe, zuzen gabizelakun okerreta etteouz gauzak. Umiai laguntzen gabizelakun txarto erakusteotzau* (Maiz borondaterik onenarekin, baina, zuzen ari garelakoan gauzak oker egiten ditugu. Umeari laguntzen ari garelakoan, gaizki hezten aritzen gara).

TXATARRERU

Txatar-biltzailea (“chatarrero”). *Txatarreruk txatarra erosi etteben. Gero saldu-be engoben, bañe, guk ori ez gendun ikusten* (Txatar-biltzaileek txatarra erosi egiten zuten. Ondoren saldu ere egingo zuten, baina, guk hori ez genuen ikusten).

Guk ezagutzen genituenak bi behinik behin baziren: “Territxer” eta Iraola. “Territxer” ezagutzen genuen, baina Kale Handikoa zenez, guk harekin ez genuen negozioirik egiten. Gu Iraolarengana joaten ginen txatarra saltzera. Gero txatarra harekin zer egiten zuen, guri bost axola. Gun eramaten genion txatarraren ordaina, dirua, ematen zigun eta kito.

TXATARRI

Txatarra (“chatarra”). *Ordun txatarri naiku eotezan*. (Garai hartan txatarra ugari egoten zen). *Iraolak erosteban txatarri, eta Territxerre-pe bai* (Iraolak erosten zuen txatarra, eta “Territxer”ek ere bai).

TXÁTU

Sudur motz (“chato”). Sudur motza zuen gizonezkoari *txatu*, eta emakumeari *txati*. Domeka zeritzan gizonezko batek sudur motza zuelako “*Domeka Txatu*” deitzen zioten. Basterretxea zen bere abizena: Domeka Basterretxea. *Domeka Txatuaz eona* (Domeka “*Txatu*”rekin egon naiz).

Juana zeritzan emakume bati, berriz, sudur motza zuelako, “*Juana Txati*” deitzen zioten. *Juana Txatik esaztaz orreik kontuok* (Juana Txati”k esan dizkit kontu horiek).

TXATUELI

Tatxeta, puntapaxa (“tachuela”). Gaztelaniako berbari metatesia eragin diogu. *Ori telioi amentxe olin txatuela batzukiñ goor geatukora* (Ehun hori, ohol honetan puntapax batzuekin gogor geratuko da). *Txatueli sartuazta abarketan bañe eztozta miñik emon* (Abarketan tatxet bat sartu zait baina ez dit minik egin).

TXATXALI

Neska txotxoloa (“chochola”). Mutilari, berriz, *txotxolu*. *Aizti jatorrara, bañe, ori beroi txatxali galanta* (Ahizpa jatorra da, baina, hori txotxoloa galanta).

TXATXAMATXALIÑATXU

Umetan, eta geroago ere bai, honako kanta hau entzun izan nuen: “*Tirikitena baltza morena, ontza bat txokolate goixian onena*”. Kirmen Uribek berreskuratu eta Mikel Urdangarinek disko batean kanta hori argitara eman zuenean ohartu nintzen guk kantatzen genuen kanta hura bera zela: “*Txatxamatxaliñatxu*”. Kirmenek berak kontatzen du, ondoren Mariñela tabernako Pedro Urrestik adierazi ziona, hots, bere aitagarrebarengandik (“*Otero*”) ikasi zuela kanta hori (ONDARROA 2002, 127. orrialdea).

TXEBITO

Familia bateko aitari deitzen zioten, eta haren seme-alabak *Txebitonekuk*. Arrizabalaga zuten (dute) abizena. Beheko Kanean bizi ziren. Gure garaian bazuten txalupa bat.

TXELBÍ

Txelba. Begihandiaren (*betandixe*) antzeko arraina, baina, honek baino haragi makalagokoa du. Badirudi hemen ez zela asko harrapatzen. Kanaria irletan harrapatzen omen zen gehiago.

TXEPETXA

Txepetxa (“chochín”). *Nik eneban sekule txepetxik ikusi, bañe bagenkixen txoi txikixe zana* (Nik ez nuen inoiz txepetxik ikusi, baina, bagenekien txori txikia zela). Horregatik gauza txikia txepetxarekin parekatzen genuen: *Txepetxa baño txikixaua* (Txepetxa baino txikiagoa). Euskal Herriko txorien artean txikienetakoa zela entzuna genuen.

Gure aitag abesten zituen bertsoetan aipatzen zen txepetxa. Ahapaldi batek zioenez, txepetxak, pago adarrik sendoenean jarrita ere, beti probatzen omen zuen berari eutsiko ote zion.

TXERKIUAK

Hegaluzetan ehizean egiteko aparailu asko erabiltzen zituzten txalupa martxan zihoan bitartean. Haga nagusiak, *ezpetak* deiturikoak izaten ziren: bi haga luze. Ezpeleta bakoitzean hiru aparailu. Ikus, *ezpeta*. *Ezpetak eta txerkiuak etteko mendire jun birrixaten gendun* (Ezpeletak eta *txerkiuak* egiteko mendira jo behar izaten genuen). Bietara entzun izan dut, *txerkiuak* eta *xerkiuak*; baina, ia beti pluralean.

“Txerkiuakzin aurreko palun pare-parin zabaltzezin aga bi, bost ero sei metro motzauak ezpetapaño, gitxi bat gorabera. Txerkiu bakotxak apaxo bi eukitten zittun: puntaku te barruku”. (Bedialauneta Laka Luis Mari).

(Txerkiuak ziren aurreko mastaren pare-parean zabaltzen ziren bi haga luze, ezpeletak baino bost edo sei metro motzagoak gutxi gorabehera. Txerkiu bakoitzak bi aparailu izaten zituen: puntakoa eta barrukoa).

TXERMOLA

1.- Hegaluzearen antzeko arraina (“listado”). Tamainaz hegaluzea baino txikiagoa, azalean goitik beherako marra zuriekin. Besteik ezeuanin jaten gendun txermola, bañe, aukeran atune naxa (Besterik ez zegoenean txermola jaten genuen, baina, aukeran hegaluzea nahiago).

“En jeneral txermola atune baño berandua agertzen zan emen gure parajin. Txermola beranduauakure. Txermola asko etorten danin atune bixaldu etten dau. Atune baño txikixauara, bañe, masa goorrak etorten di-te; gañea arraiñ bixixera. Txermola ta atune batea-be ezaututtuaz, bañe, beiñ txermola sartzengazkunin, allarte! Atunak alde etteban. Pentsakoben-e: “Onentzako ta gutzako laiñ amen ezta-ta...”. Txermola beranduauaku beti”. (Markuerkiaga Aranbarri Domeka).

(Gehienetan txermola hegaluzea baino beranduago agertzen zen hemen gure inguru hauetan. Txermola beranduagokoa da. Txermolak, asko etortzen denean, hegaluzea bidali egiten du. Hegaluze baina txikiagoa da, baina, sarda ikaragarriak etortzen dira; gainera, oso arrain bizia da. Txermola eta hegaluzea batera ere ezagutu ditut, baina, txermola agertzen zenean, erne! Hegaluzeak alde egiten zuen. Pentsatuko zuten: “Hauentzat eta guretzat adina janaririk hemen ez dago eta...”. Txermola hegaluzea baino beranduagokoa izan da beti).

Sasoi baten, atunan kosteri luzatu naxan, amengo atunak amaitzezinin, bajurako txalopa askok Kanarias alde joteben atun naxan. Bañe, an atunan orde txermola atrapateben ugari. Leku batzutan txermola topaten eixeben ure baño gexa; barbalak demasak.

(Garai batean hegaluze kosteria luzatu nahiz, inguru honetako hegaluzeak bukatzen zirenean, baxurako txalupa asko Kanarietako itsasoetara joaten ziren hegaluzea harrapatzeko esperantzaz. Ordea, han hegaluzearen orde txermola harrapatzen zuten ugari. Zenbait lekutan txermola ura baino ugariago aurkitzen omen zuten; ikaragarritzko sardak).

“Txermolak aginzorrotzapaño forma biribillauaauke atun estiloa. Aginzorrotza buzten parte meiauan moure, txermola potolo-potolure, eta seixan buztana. Aragi zurixaua txermolak. Bixati listauk, erraxarunak, eta txermolan ixen ofiziala erderaz “listado”. Kolore atunalakoxi, urdiñe erraxa zurixakiñ. Txermola bixi-bixi, dotorire arrañe”. (Bedialauneta Laka Luis Mari).

(Txermolak aginzorrotzak baino forma borobilagoa du, hegaluzearen antzera. Aginzorrotza buztan aldera meheagoa den bezala, txermola oso potoloa da, eta buztana du berehala. Haragi zuriagoa txermolak. Biak dira marradunak, eta txermolaren izen ofiziala gaztelaniaz, “listado”. Kolorea hegaluzearen antzekoa, urdina marra zuriekin. Txermola, bizi-bizia, arrain dotorea da).

2.- Juan Burgoa Badiolari deitzen zioten “Txermola”. Ez zen garaiera handikoa, baina, bai zabala eta sendoa. Ahots indartsua eta zakarra zuen. Guztiz ezaguna egiten zitzaigun, futbolearen nahiz pilotan egiten zuelako. Pilotan, sarri, “Makatza”rekin (Joseba Egurrola) bikotea osatuz jokatzen zuten: “Txermola”k atzean eta “Makatza”k aurrean.

TXIBIERU

Txipiroi zalea, txipiroi arrantzalea (“pescador de chipirón”). Gu txikixak giñanin txibierun artin baten batek baeukan motorra. Bañe, gexenak batelin erramutan jutezin txibitta (Gu txikiak

ginenean txipiroi zaleen artean bazen motordun txalupa zuenik. Ordea, gehienak, batelean, arraunean, joaten ziren txipiroitara.

Arraunean nahiz motordun txalupan, portutik hurbil joaten ziren txipiroiak harrapatzera. Gehienak bakarrik jarduten zuten. Baziren binaka joaten zirenak ere. *Arta azpian dabiz gaur txibiero guztik; atrapaten ibillikori* (Arta azpian dabilta gaur txipiroi zale guztiak; harrapatzen arituko dira). *Txibitta laun bi jutekotan, alkarreaz ondo konpontzen dizenak ixan birdiz. Batak boa eta bestik zixe ettemarau, jai da.* (Txipiroitara bi lagun joatekotan, elkarrekin ongi konpontzen direnak izan beharko dute. Izan ere batak boga egiten duen bitartean lagunak ziatzen badu, akabo!).

Txibieruk gezurti fama ere badute. Txipiroiak eten gabe jasotzen ari denari urrutitik keinuka galdetzen badiote ea harrapatzen ari den, ezetz erantzuten omen du, keinuen bitartez. Lagun minari ez diote horrelakorik egingo, baina, bai beste guztiei.

TXIBIXE

1.- Txipiroia (“chipirón”). Barne maskorra, bi hegats, hamar garro (*erruk*) eta gorputz luzangadun molusku zefalopodoa; hondoan bizi da. Arriskuan dagoenean tinta beltza botatzen du. Oso preziatua da sukaldaritzan; izan ere era askotara presta daiteke jateko. Kostatik hurbil kodainaz harrapatzen dira, eta arrasteko itsasontziek sarek. *Txibixe erozelan preparata ixaten da gozu* (Txipiroia nolanahi prestaturik ere gozoa izaten da). *Attak atrapatako amaike txibi gozo jandou* (Aitak harrapatutako hamaika txipiroi gozo jan dugu).

Txipiroi freskoak ilunetan argi fosforeszentea egiten du, ikaragarritzko argia.

2.- *Txibí érruk*. Txipiroiaren garroak (“tentáculos de chipirón”). *Txibixak eukitteottuz, gorputze, buru te erruk* (Txipiroiak izaten ditu gorputza, burua eta garroak).

Gure etxean eta beste etxe guztietan, txipiroiak beren tintaz prestatzen ziren jatordua egiteko. Ordea, *erruk* (tentakuluak), zatituta, irinetan eta arrautzatan pasa ondoren frijituta jaten genituen. Horregatik, horrela prestaturik jaten diren txipiroiei *txibi erruk* (“rabas”, “calamares”) deitzen diegu. *Bazkaldu aurretik txibi erruk jangouz* (Bazkal aurretik txipiroi garroak arrautzeztatuta jango ditugu).

3.- *Txibixak tinttan*. Txipiroiak beren tintaz prestatuak (“chipirones en su tinta”). *Niri gexen txibixak tinttan gustateaztaz* (Txipiroiak beren tintaz prestatuak gustatzen zaizkit gehien).

4.- *Txibixan tintti*. Txipiroiaren tinta (“tinta de chipirón”). Txibiak bere gorputzean izaten duen tinta beltza, txipiroiei laguntzeko saltsa beltza egiteko balio izaten duena. *Kipuliaz saltsa baltza etteko txibixan tintti birrixaten da* (Kipulaz saltsa beltza egiteko txipiroien tinta behar izaten da).

5.- *Txibitta jun*. Txipiroitara joan, txipiroiak harrapatzeko asmotan itsasora joan (“ir a pescar chipirón”). *Atte txibitta junde bañe eztau ba-pe atrapa. Luma txitxarro batzuk ekarrittuz* (Aita txipiroitara joan da, baina, ez du txipiroirik harrapatu. Txitxarro txiki batzuk ekarri ditu). *Txibitta junga ta bos kilo txibi ekarrirouz* (Txipiroitara joan gara eta bost kilo txipiroi ekarri ditugu). Izan ere, txipiroitara, behar den tresneria guztia hartuta, ongi prestaturik joan arren, beti ez da harrapatzen.

Txibittatik etorri. Txipiroitara joaten zena, baldin eta txalupa hondoratu eta itotzen ez bazen, etxera itzultzen zen, batzuetan esku hutsik eta beste batzuetan txipiroiak edo beste zerbait harrapatuta. *Atte gaur goxin goxa junde txibitta. Ondioik ezta etorri txibittatik?* (Aita gaur, goizean goiz joan da txipiroitara. Oraindik ez al da itzuli?).

6.- *Txibittan*. Txipiroiak harrapatzen, txipiroitan (“pescando chipirón”). *Txibittan ibilliga barraurrin* (Txipiroitan jardun dugu portuko sarreraren aurrean). *Artazpitan ibilliga txibittan. Irulau atraparouz* (Arta azpian aritu gara txipiroitan. Hiruzpalau baizik ez ditugu harrapatu).

7.- *Txibittan*. Hatza sudur zuloan sartu eta mukiak ateratzen. *Ikusteo zu a mutil txikixe txibittan?* (Ikusten al duzu mutiko hura txipiroitan?). Garai batean, muki zapirik erabiltzen ez zenean, horrelakoak ikustea ez zen harritzekoa.

TXIFARRA

Hodi nahiz beste tarte esturen batetik indar handiz, presioan, irteten den urari edo baporeari deitzen zaio. *Txifarra botatzan arpeire ta erdi mariata lagaban* (Indar handiko presioan bota zion ura aurpegira eta erdi zorabiatuta utzi zuen).

“Txifarra, ba galdarik botaten daben bafora, lurrune, bañe presiñoiñ, inddarraz botaten dabenin. Galdari utzitzen eotezanin, iraitte eotezan grifu eta ariña urteteban iñddarraz. Bañe txifarra baitte-be bara atunetan ibilltten gendune, ure. Ure apurtute botatezan. Atunetan, alasin, arrañe bixkat despistateko botatezan txifarra. Ze, zu atunai karnati botaten eoteza ta atune-be azal-azalin ibilltten dalez, atunak ikusi etten dau, eta atune ingañatearren axe ure apurtute presiñoin botateako atunai”. (Basterretxea Irusta Jon).

(*Txifarra*, ba galdarak botatzen duen baporea, lurruna, baina, presioan, indarrez botatzen duenean. Galdara usten egoten zenean, kanila zabalik egoten zen eta indarra emanaz azkarrago irteten zen. Baina, *txifarra* baita ere bada, hegaluzetan erabiltzen genuena, ura. Ura apurtuta botatzen zen. Atunetan, pikean, arraina, hegaluzea, apur bat desbistatzeko botatzen zen *txifarra*. Izan ere, zu hegaluzeari karnata botatzen ari bazara, atuna azal-azalean ibiltzen denez, hegaluzeak ikusi egiten du, eta hegaluzea engainatzearren ura apurtuta presioan botatzen zaio).

TXIKERRA

Txikia (“pequeño”). Garbi dago gure aurreko belaunaldiek “*txikerra*” (gizonezkoa) eta “*txikiñe*” (emakumezkoa) berbak erabili izan zituztela. Guregana horien oihartzuna baizik ez zen heldu. Guk *txikixe* entzun izan dugu, eta erabili ere bai. Antxiñe “*Akerra*”-ri entzun nion esaten beren aitonari, txikia zelako, Juan “*Txikerra*” deitzen ziotela.

TXÍKI

1.- “*Txokolate*” izengoitizat zuen familiako arratoi txakur trebearen izena. *Amaike arratoi illddako txakurre ixantzan Txiki. Txakurre txikixe bañe famau* (Hamaika arratoi hildako txakurra izan zen *Txiki*. Txakur txikia, baina, trebea). Txakur hau ia beti Joxe Mari “*Txokolate*”-rekin ikusten genuen.

2.- Gure garaian “*Txiki*” deitzen zitzairen mutilak: *Kalandiko Txiki, Astilleruko Txiki*. Gizonezkoak: Pio “*Txikixe*”, Felix “*Txikixe*”... Andrak, bat behinik behin, *Kanttope* auzoan bizi zen Juanita “*Txikixe*”.

TXIKILARREKO TAPÓI

Motor txikiek, beraiek martxan ibiltzeko dinamoaren ordeztasuna izaten zuten, eta gasolina horren pasoa egoten zen zikinak geratzeko; horri deitzen zioten *txikillarra*. Horrek tapoia (*txikillarreko tapoi*) zuen eta hura egiten zen noizbehinka garbitu. Iragazkitzat egiten zuen.

TXIKIÑE

Txikia (“pequeño/a”). Zalantza handirik gabe esan dezakegu, gure aurrekoen aurrekoek zentzu arrunt honetan, izenlagun gisara, ere erabiliko zutela. Ordea erabilera hau aspaldi galdu zen. Aldameneko herrian, Lekeitioan, erabiltzen dute: *Potiñ txikiñe* (*Batel txikixe* / Txalupa txikia).

Emakumeek elkarri zuzentzean erabiltzen zuten berba hau. *Errezoi dakazu txikiñe* (Arrazoa duzu emakumea). Gu txikiak ginenetik erabilera murriztuz joan da. Gaur egun (2007), belarria erne izanez gero, adin handiko emakumeen artean noizetik noizera entzungo duzun arren, gazteagoen artean nekez erabiltzen da. *Bai txikiñe, neu-pe, gaztia nittanin etten nittuzen olakuk* (Bai emakumea, nik ere, gazteagoa nintzenean egiten nituen horrelakoak). *Neuparatt txikiñe, gixona mozkorra eukitti zer dan!* (Nik badakit, emakumea, senar mozkorra edukitzea zer den).

TXIKIRRIÑU

Txikia (“pequeño”). Ume mutikoei zuzentzean baizik ez da erabiltzen. *Amen dator geure txikirriñu* (Hemen dator gure txikia). *Zeñdde gure txikirriñu?* (Nor da gure txikia?).

TXIKITERU

Txikiteroa (“chiquitero”). Bazkal aurretik eta afal aurretik, egunero, itsasoan tokatu ezik, koadrilako lagunekin tabernarik taberna basoerdiak hartuz aritzen zena. *Patxi txikitero goorrara* (Patxi txikitero gogorra da). Pluralean erabiltzen zen sarriago. *Zaiñ eotendi, eta amabixak jotakun astendi abantin txikiteruk* (Zain egoten dira, eta hamabiak jotakoan hasten dira martxan txikiteroak).

Garai hartan emakumerik ez zen horrela ibiltzen. Gaur egun (2007) badira asteburuetan txikiteoa egiten duten emakumeak. *Igualdadia*.

TXIKITEUE

Txikiteoa, hots, basoerdiak hartzen jardutea (“chiquiteo”). *Guk amazazpi urteaz txikiteue eunero etten gendun* (Guk hamazazpi urterekin txikiteoa egunero egiten genuen). *Sasoi baten txikiteue eurdiko amabixetan astezan. Kuadrillak alameran eotezin amabixak nox joko zaiñ txikiteu asteke* (Garai batean txikiteoa eguerdiko hamabietan hasten zen. Koadrilak zuhaitzian egoten ziren hamabiak noiz joko zain txikiteoa hasteko).

Gure gurasoen haur garaian eta gazte denboran Ondarroa sagardotegiz josita omen zegoen (ikus, *saardandaixe*). Aitak kontatzen zigun, eurak ere sasoiko mutil gazteak zirela sagardotegietan egiten zituztela egotaldi luzeak sagardoa edanez. Emakumeak sagardoa zerbitzatzen bai baina edaten pentsatu ere ez. Basoerdiak edaten tabernarik taberna jarduteko oitura gerokoa da: gizon edo mutil gazte (sasoikoak) kuadrilak, bakoitzak honenbeste diru eman (*diru erria / kaji erria*) eta basoerdiak beti batek eskatu (*kajeruk*). Goizean ardo txuria eta iluntzean beltza. Beti gorria edaten zuten salbuespenak ere baziren. Tabernetan basoerdiak zerbitzatzen gizonezkoak edo emakumeak arituko ziren, baina, edaten gizonezkoak baino ez.

Txikiteoko ordua hurbiltzen zenean, eguerdian nahiz iluntzean, gizonezkoak ez zuen zalantzarik, kalera irten eta kuadrila aurkitu, hots, *txikiteure jun* (txikiteora joan). Ondoren egingo zuen *txikiteuan ibilli* edo *txikiteue eiñ*, eta azkenean *txikiteutik etxea* (txikiteotik etxera). *Sapatu-be bara-ta, gaur euerdixan txikiteue luzi eiñddou* (Larunbata denez, gaur eguerdian txikiteo luzea egin dugu). *Tomas geuaz ibillire txikiteuan* (Tomas gurekin ibili da txikiteoan).

Gure aita etxean gertatzen zenean (itsasora gabe), hamar egunetik behin, txikiteotik etxera itzultzean, honela esaten zion amari: *Gixon batek esazta...* (gizon batek esan dit...). Gizon ezezagunak esandakoa azaltzen zion bezain pronto antzematen zuen amak zein zen gizona.

TXIKITILLUK

“Paxientzik” (“chiquitillos”, “paciencias”). Berba hau, ematerakoan nahiz eskatzerakoan izan ezik, ia beti pluralean. *Txikitillo bat emongoztazu?* (Paxientzi bat emango didazu?). *Txikitilluk ontxe-be baraz eta ordun-be eotezin. Bañe guk ezkenduzen sarri jaten. Osaba Jonek ekarteozkuzenin jaten genduzen. Geuk erositte beiñ-bez* (Paxientzik orain ere badaude eta garai hartan ere egoten ziren. Baina, guk ez genituen sarri jaten. Osaba Jonek ekartzen zizkigunean jaten genituen. Guk erosita behin ere ez).

Gailetatxo borobil hauei deitzeko guk zergatik erabiltzen dugu *txikitilluk* berba? Txikiak direlako, jakina. Eta Gipuzkoan “pazientzik” zergatik? Soriako herri batekoak, Almazán-goak dute sona handia. Eta bertan esaten dute “pazientzik”, ahoan sartu eta karameloa bezala txistuarekin bat eginez, urtuz, jan behar dela, hots, paizentzia handiz, hortzak erabili gabe, luzaz. Horra zergatik deitzen zaien “pazientzik”. Guk berriz, horrenbeste paientziarik ez genuenez, hortzak erabiliz amen batean ehotzen genuen eta berehala irentsi. Guk ere karameloa bezala, karameloari ere gauza bera egiten baikenion. *Txikitillu gozuluzi morun txupa auan?* *Pentsa-bez. Auan satu orduko gri-grak txikittu te enbarka barrure* (Karamelo pirulia bezala xurgatu ahoan? Ezta pentsatu ere. Ahoan sartu bezain pronto xehetu eta irentsi).

TXIKITTAN

Txikitan (“de pequeño/a”). *Txikittan geu-be okerrak giñala esaten dabe* (Txikitan gu ere okerrak ginela esaten dute). *Ixatekotan, okerra txikittan ixan birde. Gero ez bentzat.* (Izatekotan, okerra, txikitan izan behar da; gero ez behinik behin).

TXIKITTAKO KÓNTUK

Txikitako kontuak (“relatos de la infancia”). *Atte itxosotik etortezanin, txikittako kontuk kontaten astezan, da aue zabalik eoten giñan berai entzuten* (Aita itsasotik etortzen zenean txikitako kontuak kontatzen hasten zen, eta aho zabalik egoten ginen berari entzuten). *Amengo berba batzuk neuri-be txikittako konto asko ekarteoztez burure* (Hiztegi honetako hainbat hitzek niri ere makina bat txikitako kontu ekartzen dizkidate gogora).

TXIKITTU

Puskatu, zatitu, txikiago bihurtu (“despedazar”, “cortar”, “acortar”). *Egurak txikitzeaguz aurra bera* (Egurak txikitzaera goaz horra behera). *Beakatza txikitzen neula ebaxi eiñddot* (Baratxuria txikitzen ari nintzela ebakia egin dut). *Marmittaku etten astekeo kipula asko txikittu birde* (Marmitakoa egiten hasteko tipula ugari txikitu behar da). *Jostunak txikittuzta jaki, te on primeran dakat* (Jostunak moztu dit jaka, eta orain primeran dut).

Egurak txikitzea pozik juten giñan. Axkori eskun artzi gustateazkun. Axkora gizaju! Arrixan kontra emoten gentzan golpe bakoitxin, ixurdak itxosun morun intzirike eotezan. Ango sue ta txinparti! Arrixe bera baño motzaua lagaten gendun axkori.

(Egurak txikitzaera pozik joaten ginen. Aizkora eskuan hartzea atsegin zitzaigun. Aizkora gajoa! Harriaren kontra ematen genion kolpe bakoitzean, izurdeak itsasoan bezala intzirika hasten zen. Hango sua eta txinparta! Harria bera baino kamutsagoa uzten genuen aizkora).

Txikitu, jertseak ere egiten ziren urak hartzen zituenean. *Ordun prenda-pe zeozelakuk ixatezin, de urak ikutu eiñ orduko txikittu. Norberan jertsu zana mantoko umintzako mouku geatezean* (Garai hartan arropak nola-halakoak izaten ziren, eta busti orduko urak hartu eta txikitu. Norberaren jertsea zena, haur txikiarentzako modukoa geratzen zen).

TXIKITU

Basoerdia (“chiquito de vino”, “chato”). *Iñaki te bixok, txikitu eraten eonga alkarreaz Kresalan* (Iñaki eta biok, elkarrekin egon gara basoerdia edaten *Kresala* tabernan). *Arrixkure, zemat txikito eran eteozuz gaur!* (Auskalo gaur zenbat basoerdi edan dituzun).

Basoerdia zer egin zitekeen: *eran, eranbaik laga, garbittu, ata, paga, paga-bez...* (edan, edan gabe utzi, tantarik utzi gabe edan, atera, ordaindu, ordaindu gabe utzi...) *Batzuk sekule etten eztabena-be eiñ leike: beste baten txikitu paga* (Batzuek inoiz egiten ez dutena ere egin daiteke: beste norbaiten basoerdia ordaindu).

TXIKÍ-TXÍKI EIÑ

Txikitu (“hacer pedazos”). *Etxea zatozenin txiki-txiki engozattut, txarrixoi!* (Etxera zatozenean txikitu egingo zaitut, urde hori!).

Gehienetan, horrelako mehatxuak ez ziren betetzen. Horrelakoren bat amak esaten bazizun, etxera zenbat eta beranduago joan hobe; berotasuna pasa eta ama ere hoztuz joaten baitzen. Baina, erabat hoztu aurretik harrapatzen bazintuen *eueldixe ederra!* (txarrena gerta zitekeen). Beste batzuetan, gainera, amaren amorrua eta esaldia bera borobiltze aldera, honako hau gehitzen zitzaion: *Zatirik eztotzut osoik lagako!* (Atalik ez dizut osorik utziko).

TXIKOIXE

Txikoria (“achicoria”). *Goiko Torretik ekarriztaxun txikoixe. Amak paakotzala* (Goiko Torredentatik ekar iezadazu txikoria. Amak ordainduko diola).

Kafea egiteko gure amak, txikoria ugari eta kafe apur bat erabiliko zuen. Zergatik? Zergatik izango da ba? Kafea askoz garestia goa zelako. Txikoria zorro gorrietan egoten zen. *Txikoi paketik gorrixak ixatezin. Erdi-erdixan arbolin dibuju eukitteben. Gernikako arbol* (Txikoria

zorroak gorriak izaten ziren. Erdi-erdian zuhaitzaren irudia izaten zuten. Gernikako arbola). Guk, dendan zegoen zorrerik txikiena erosten genuen, eta bera ere koskan (zorretan): *amak paakotzala. Oneik txikoixan kontuk eta beste batzu-pe gure amak entzungo balittu! Bañe gexenak egixati-e!* (Txikoriaren kontu hauek eta beste batzuk ere gure amak entzungo balitu! Baina, gehienak behintzat, egiak dira).

TXIKOTA

1.- Txikota (“chicote”). Soka lodia; luzea nahiz motza; besteak beste, txalupak lotzeko erabiltzen zena. *Lelengo amarraxun aurreko txikota. Atzeku gero lotukotzau* (Lehenik lot ezazu txaluparen aurreko txikota. Atzekoa gero lotuko diogu).

Hala ere, orokorrean zeinahi sokari deitu izan zaio *txikota*. *Txikot* edo soka mota asko zeuden, eginkizun desberdina betetzen zutenak: *braieleku, espaldaku, erlingi, beuneko soki, aurreko tiri, subille, potxeri, sokali, unami, mundilletako sokak...*

Guk ez genuen horrelakorik ezagutu, baina, entzun izan genuen, aitzak norbait txikotaz jo izan zuela. *Txikotaz jo ta apurtu, eskun miñik artubaik. Jotebanak ezeban artuko miñik, bañe, bai artzebanak.* (Txikotaz, jo eta eman, eskuan minik hartzeke. Jotzen zuenak ez zuenik minik hartuko, baina, bai kolpeak hartzen zituenak.).

2.- Uretara lehenik botatzen den sarearen aldea. Sarearen mutur batari deitzen zaio “*txikota*” eta besteari, azkena botatzen denari, “*esku*”. Mutur biak: *esku-txikotak*.

3.- *Txikotetik eiñ*. Sarean sartu den arrainak, zerbaitengatik, “*txikota*” deitzen zaion alde horretatik ihes egin. Hori gertatzean, “*txikotetik eiñddau*” esaten da.

“Manddubatan etxari etteko botatezan treñe. Buelti eiñ bittartin, ixurdak iual barrure sartzezin. Ixurdak eurak dzangaraka ibilltzezilez, ba zu ona bueltan alla orduko, arrañe kanpoa atateben; arrañak txikotetik eskapateban. “Txikotetik eiñddau” esatezan. Treñan puntatik eskapa”. (basterretxea Irusta Jon).

(Txontxorrotan arraina hartzeko ustetan botatzen zen sarea. Buelta egin bitartean, batzuetan izurdeak sartzen ziren sare barrura. Izurdeak saltoka ibiltzen zirenez, zu bueltan hona heldu orduko, arraina kanpora ateratzen zuten. Arrainak *txikotetik* alde egiten zuen. “*Txikotetik egin du*” esaten zen, hots, *txikota* deitzen zaion muturretik alde egin duela arrainak).

Eguneroko bizitzan metafora gisara ere erabiltzen dute arrantzaleek, ihes egitea, ez tokatzea, ez iristea eta abar adierazteko. Testuinguru bakoitzean esanahi desberdina. *Aurreko astin kineli tokaazkun, bañe ongo astin txikotetik eizku* (Aurreko astean kiniela asmatu genuen, baina aste honetan kale egin digu). *Trenea allako giñalakun bañe, txikotetik eizku* (Uste genuen trenera helduko ginela, baina alde egin digu).

4.- *Txikotetik txikotea*. Mutur batetik bestera (“de extremo a extremo”). *Karrejo guzti pintta birrixaneban, txikotetik txikotea* (Korridore guztia margotu behar izan nuen, mutur batetik bestera).

Kontzeptu hau adierazteko Aulestin “*bandarik banda*” esaten dute.

TXILIÑ BÁLTZA

Neurri ertaineko txitxarroa. *Txiliñ baltza txitxarro medianu ixaten da; txikixe-bez da andixe-bez. Iñok eztau nai ixaten da merke etten dau. Bajuran atrapa ixan da eta arrastin-be bai* (Txiliñ baltza txitxarro ertaina izaten da; ez txikia eta ez handia. Inork ez du nahi izaten eta merke egiten du. Baxurako itsasontziek harrapatu izan dute, eta arrastekoek ere bai).

TXILIÑAK JO

Kanpaitxoak jo (“tocar las campanas”). *Txiliñak jotendaz. Mezik eskapakotzu* (Kanpaitxoak jotzen ari dira. Mezak alde egingo dizu).

Eguneroko mezetarako nahiz arrosario edo iluntzeko elizkizunerako jotzen zituzten kanpaitxoak. Meza nagusirako, nahiz jai bezperetan jotzen zirenak, ez ziren *txiliñak*, kanpaiak (*kanpaik*) baizik; *Antiguakoak* ere kanpaiak: *Antiuko kanpaik*.

TXILIÑE

1.- Txilina (“campanilla”). Akolitoak meza garaian, eta apaiza gaixoren bati Gure Jauna eramatera zihoanean kalean zehar jotzen zuena. *Akolittuk txiliñe jorabenin danak belauniko jarri* (Akolitoak txilina jo duenean, denak belauniko jarri dira).

“Txiliñ guztik ezin bardiñak ixaten. Txiliñ bakotxak beran teniki eskatzeban; batzuei fuerte erañ biakuen, da beste batzuei geldi-geldik. Txiliñak batekuk baeuazen, bañe lauku-pe bai. Oneik jai andixetako meza nausixetan-da, jotezin; zaati-be diferenti atateben. Txiliñe, luzarun oian euazen gaxu-pe eukitteben mesainotxin gañin zeoze bibenin etxin euanai diar etteko”.

(Txilin guztiak ez ziren berdinak izaten. Txilin bakoitzak teknika jakin bat eskatzen zuen; batzuk gogor astindu behar izaten ziren, eta beste batzuk astiro. Txilinak mingain batekoak bazeuden, eta laukoak ere bai. Hauek, jai handietako meza nagusietan jotzen ziren; soinua ere desberdina izaten zuten. Txilina, ohean luzaroan zeuden gaixoak ere edukitzen zuten gau mahaiaren gainean, zerbait behar zutenean etxean zegoenari deitzeko).

2.- *Txiliñotsa*. Txilin hotsa (“sonido de campanilla”). *Illuntzeko funtziñoi batzutan akolittuk txiliñots andixe atateben* (Iluntzeko elizkizun batzuetan akolitoek txilin hots handia ateratzen zuten). *Prozesiñoi-ero zer dator or? Txiliñots andixe entzuten da* (Prozesioa-edo zer dator hor? Txilin hots handia entzuten da).

TXILL EİÑ

Erabat nekatu, jota geratu, lehertu (“extenuar”). *Gox guztin ondar karriuan ibilliga ta txill eiñdde amatturou* (Goiz osoan hondarra garraiatzen aritu gara, eta lehertuta bukatu dugu). *Mendire junga larreta, ta txill eiñdde geatuga* (Mendira joan gara laharrek biltzera, eta lehertuta geratu gara). *Gaur fabrikan, arrixak eta latak karriaten, lateruk txill eraizku* (Gaur kontserba fabrikan, harriak eta latak garraiatzen, lateroak leherrarazi egin gaitu).

TXILIXU

1.- Oihua, txilioa (“chillido”, “grito”). Maiteen dituen aditzak: *ata, eiñ, entzun. Baten batek or txilixu demasa eiñddau* (Norbaitek hor ikaragarritzko oihua egin du). *Gabeko ordutan olako txilixoik eztoxun eiñ* (Gaueko ordu hauetan, ez ezazu horrelako oihurik egin). *Orrettek umiorrek atarau txilixu!* (A zelako oihua egin duen ume horrek!).

2.- *Azkanengoko txilixu*. Azken moda, azken modeloa, mutur-muturreko teknologia (“el último grito”). Umore eta ironia apurraz gaztelaniako esamoldea hitzez hitz itzulita horixe ateratzen zaigu. *Au erretratateko makiñiau atzanengoko txilixure* (Argazki makina hau azken modeloa da).

3.- *Txilixoka*. Oihuka, txilioka (“chillando”). *Amak eskobiaz emotzaz demasak, eta karrejure txilixoka urten dau goiko mutillak* (Amak jipoi galanta eman dio erratzaz, eta korridorera irten da oihuka goiko mutila). *Nik eztatt ze pasateakuen. Orreik goikuok eronox astendi txilixoka* (Ez dakit zer gertatzen zaien. Goiko horiek noiznahi hasten dira oihuka). *Or beian umik txillixoka ibilliri, te itxosa junbizin gixonak eziñ ixan dabe siestaik eiñ* (Hor behean umeak oihuka aritu dira, eta itsasora joan behar zuten gizonek ezin izan dute siestarik egin).

4.- *Txilixotsa atá*. Oihuka hasi (“empezar a chillar”). *Bake-bakin geuazela, goiko andrik, eztakixu zelako txilixotsa atazkun!* (Bake-bakean geundela, goiko andrea, ez dakizu nola hasi zaigun oihuka!). *Arek atabalako txilixotsik!* (Ero bat bezala hasi zen oihuka).

5.- *Txilixotsin*. Oihuka (“chillando”). *Etorrire bero-bero eiñdde, ta txilixotsin asiazta* (Heldu da haserre bizian, eta besterik gabe oihuka hasi zait).

TXIMINI TOTO

Hitzez hitz “*Tximini lodi*”, hots, tximini lodia zuen txalupa. *On entzun dan turrune Tximini Totona ixan da* (Orain entzun den turuta *Tximini Toto* txaluparena izan da). *Tximini Toto sarture sardiñaz beteta* (*Tximini Toto* txalupa sartu da sardinaz beteta).

Ondarroan garai batean, pertsona berehala jartzen zieten goitizena; baina, bai txalupei ere. Goitzen hau *Tres Hermanos* txalupari ezarri zioten tximini lodi samarra zuelako. Ikus, *Txitxill-bafora*.

Anjel Arkotxak (“Anjel Arro”) eta Errosa Arrizabalagak gerra (1936) ostean aldi berean bi txalupa izan zituzten: *Estrellita* eta *Tres Hermanos*. Ikus, *Estrellita*.

TXIMINIXE

1.- Tximinia (“chimenea”). *Tximinittik kei baltzak urteten dau* (Tximiniatik ke beltza irteten da). *Alegrianekeo fabrikako tximinittik keiak urten dau* (Alegriaren fabrikako tximiniatik kea irteten da). *Santa Teesitan tximinixak kei baltza botarau* (*Santa Teresita* txaluparen tximiniak ke beltza bota du). Tximiniak etxeetakoak izan zitezkeen, kontserba fabriketakoak, eta txalupenak.

Gu Nasa Kanean (*Mollan*) bizi ginenez, etxetik aurreko auzotegiko (*Astilleruko*) etxeen tximiniak ikusten eta kontrolatzen genituen; gutxi gorabehera zein etxetan sua noiz pizten zuten ere bai. Beraiek ere berdin-berdin ikusten zituzten *Mollako* (Nasa Kaleko) etxeetako tximiniak. Fabriketako tximiniak etxeetakoak baino lodiagoak eta garaiagoak ziren; kea ere ugariago jaurtitzen zuten.

2.- *Baforan tximinixe*. Txaluparen tximinia (“chimenea de una embarcación”). Txalupenak, guztiz desberdinak izaten ziren. Txalupa jabe bakoitzak bere gustura eta kapritxora margotuta izaten zuen tximinia. Kolore nagusi bat, margo desberdinetako marrez apaindua. Motorra martxan jartzean, tximiniak zarata sendoa aterako zuen, eta ke beltz-beltza jaurti.

TXIMINIXE KÉIKE

Tximinia kea dariola (“chimenea expulsando humo”). Tximinia bat kea zeriola bistan zegoenean, “*tximinixe keike*” esateak lizentzia ematen zuen beste norbaiti berea zen zerbait “kendu eta norbere bihurtzeko”. Mutikoen artean onartuta zegoen kaleko araua zen. Ordea, badaezpada, nagusiago edo indartsuago bati egitea inori ez zitzaion bururatzeko; beti ere, ahulago edo txikiagoari. Horrelakoetan “kentzen” (*ostu*) ziren gauzak, jolas edo jokoetarako erabiltzen genituen elementuak izan ohi ziren: *kromu*, *kaniki*, *txapi*, *txoandixe*, *txotxikixe*... Balio handiko objekturik inoiz ere ez; horrelakorik sekula ez baitzen inguruan izaten.

TXIMIÑOIA

Hau ez da gure berba, baina, bagenekien Lekeition txipiroiari (*txibixai*) *tximiñoia* esaten ziotela. Sarri kantatzen genuen Lekeitioko abesti batean agertzen zitzaigun: “*Antero Txomorrotia Txingarren bibotia arettek ei dauka preso tximiñoia*...”. Kanta honen hitzak aldatuz joan ziren, baina guk txikitik horrela abesten genuen.

Esan diferente: guk txibixe, ta lekatxarrak tximiñoia. Bañe, atrapa ta jan, areik eta guk bardin engoendun: atrapa txibikorañaz da jan tintiaz (Esan desberdin: guk *txibixe* eta haiek *tximiñoia*. Ordea, harrapatu eta jan, guk eta haiek berdin egingo genuen: harrapatu txibi kodainarekin eta jan tinta eta guzti).

TXIMIÑU

Tximinoa, tximua (“mono”). Gure belaunaldikoek eta apur bat zaharragoek, beti *monu* esan izan dugu, ordea, aurrekoei *tximiñu* entzun izan genien. Ondarroan goitzen hau gaztelaniaz eta euskaraz dugu, bietara: “*Monu*” (*Mai Dolos Monu*) eta “*Tximiñu*” (*Silvestre Elordi*).

TXIMISTI

1.- Tximista, oinaztarria, oinaztua (“rayo”, “relámpago”). Aulestin, *oiñeztu*. *Tximistik zeru guzti argitturau* (Tximistak zeru osoa argitu du). Tximistak sortutako hondamendien berri ere izaten genuen, tximistak buruturiko bihurrikeriak. *Segiaz ixun baserritar bat tximistik jota illtzan* (Sega bizkarrean zihoan baserritar bat tximistak jota hil zen). *Tximisti baserri batea jausi, tte baserrixe erre eiñtzan* (Tximista baserri batera erori eta baserria erre egin zen).

Tximista azkartasunaren eredutzat hartuta egiten genituen konparaketetan agertzen zitzaigun. *Arioplanu pasara tximisti baño ariña* (Hegazkina igaro da, tximista baino azkarrago). *Karreristak tximisti baño ariña pasari* (Txirrindulariak tximista baino azkarrago pasatu dira).

2.- *Ánda tximistas! Abiada bizian, ziztu bizian* (“a gran velocidad”). *Batelan jaui agertu zanin, batela lotubaik laga, ta anda tximistas eskapa gendun* (Batelaren jabea agertu zenean, batela lotu gabe utzi, eta ospa egin genuen tximista bezain azkar).

3.- Lorentzo Azpillagari ezarri zioten goitizena. Izena Lorentzo, eta goitizena “*Tximisti*”: *Loentzo Tximisti*. Luzea eta argala, hezur hutsa, txapela buruan eta mahoizko jaka zama meheraino botoi guztiak lotuta. Eliza sartu bezain pronto “*Tximisti*”rekin egingo zenuen topo, kanpaiaren sokoaren ondoan egoten baitzen, behar zenean kanpaiaren sokari tira egiteko prest.

TXIMURRE

1.- Zimurra (“arruga”). *Onek sagarronek azalin tximurrataukez* (Sagar honek azalean zimurrak ditu). *Atzin tximurreakazu jakan* (Jakaren atzeko aldean zimurra duzu). *Arpexan tximurrak urtezta* (Aurpegian zimurra atera zait).

Jakako tximurre kentzi ezta gatxe ixaten. Erozeiñ andrazkontzat errez-erreza. Axe kendu te listo. Arpeiku kentzi ixaten da gatxe. Disimula engozu, bañe kendu, kendu... Gañea, arpeiko tximur batek, beste bat ekarten dau, ta arek irugarrena. Lelengoku, tximurre ixaten da, bañe, andik aurreakuk tximurrak.

(Jakako zimurra kentzea ez da zail izaten. Edozein emakumerentzat guztiz erraza. Huraxe kendu eta kito. Aurpegikoa kentzea izaten da zaila. Disimulatu egingo duzu, baina, kendu, kendu... Gainera, aurpegiko zimur batek beste bat ekartzen du, eta hark hirugarrena. Lehenengoa zimurra izaten da, ordea, handik aurrerakoak, zimurrak).

2.- *Tximurruni*. Zimur unea (“zona con arrugaz”). *Onek gonionek amentxe beian dauke tximurruni. Beste guzti ezta txarto* (Gona honek hementxe behean du zimur unea. Beste guztia ez dago gaizki).

TXIMURTU

Zimurtu (“arrugar”). *Jaki erozelaik lagateozu eronun, de tximurtu enbir* (Jaka nonahi uzten duzu edonola botata, eta zimurtu egin behar). *Tximurtutako alkondaraik eztozu jantziko. Ekarriztaxu ona, plantxateko* (Zimurtutako alkandorarik ez duzu jantziko. Ekar iezadazu hona lisa dezadan). *Ori prakioi tximurtuteakazu* (Galtza horiek zimurtuta dituzu).

TXÍNBO

Xaboi marka baten izena: *Jabón Chimbo*. Apur bat geroxeago beste marka batzuk ere agertu ziren, baina, garai batean marka bakarra zegoenez gure artean *jaboi* (xaboi) hitzari berari kendu zion lekua. *Ekarriztaxun txinbo oneik oñetakuok garbitzeko* (Ekar iezadazu xaboia oinetako hauek garbi ditzadan). *Orreik mantxok kentzeko txinbo naiku biko zu* (Orban horiek kentzeko xaboia franko beharko duzu).

Garai hartan makina bat xaboi marka desberdin izango ziren. Ordea guk erosteko modukorik ez. Horregatik erabiltzen genuen bakarra, *txinbo: erropak garbitzeko, eskuk garbitzeko, oñetakuk garbitzeko, ainkak garbitzeko ta arpexe garbitzeko-be bai*.

TXINGARRA

Txingarra, ilintia (“asca”, “trozo de brasa”). *Suta ezattez arrima orrenbeste, txigarrak salto ettemotzu erropan zulu engotzu-te* (Sutara ez zaitez hainbeste arrimatu, txingarra etortzen bazaizu arropa zulatuko baitizu).

TXINGORRA

- 1.- Txingorra, kazkabarra (“granizo”). *Beste leku batzutan-be eiñddau, bañe txingorrik goorrena Markiñan bota eidau* (Beste leku batzuetan ere egin du, baina txingorrik gogorrena Markinan bota omen du).
- 2.- *Txingorrari*. Txingor zaparrada. *Amen, goxin botarau txingorrari* (Hemen goizean bota du txingor zaparrada).

TXÍN-KAS

Gin-Kas. Gure aitak horrela (*Txin-Kas*) deitzen zion. Oso berandu ezagutu zuen, zahartzaroan, ia laurogei urte zituela, eta probatu ere bai. Ondoren honela aitortzen zuen: “*Lo ondo etteko gauza biriz ederrak: kontzientzixe trankil eta Txin-Kas*” (Lo ongi egiteko gauza bi dira onak: kontzientzia lasai eta *Gin-Kas*).

TXINKETA

- 1.- Txingeta (“pestillo”). *Gabaz-be, bein-be ezgendun ateik giltzaz ixten, bañe txinketa barrutik emon bai* (Gauetz ere, inoiz ez genuen atea giltzaz ixten, baina barrutik txingeta eman bai).
- 2.- *Txinketin*. Txingeta emanda (“con el pestillo puesto”). *Ati txinketin lagatemozu trankill eon, ezkatzu iñor sartuko-ta* (Atea txingeta emanda uzten baduzu, egon lasai, ez zaizu inor sartuko eta).

TXINPARTI

- 1.- Txinparta (“chispa”). *Txinpartik salto eiñ dde kaltzerdixe erreztá* (Txinpartak salto egin eta galtzerdia erre dit). Ordea, maizago erabiltzen genuen pluralean: *txinpartak. Sutatik txinpartak urten dabe* (Sutatik txinpartak atera dira). *Kontuxu argixan alanbrak alkar jorabe ta txinpartak atattuez* (Badirudi argi indarraren hariek elkar jo eta txinpartak atera dituztela).
- 2.- *Txinpartaka*. Txinpartak botatzen. *Astilleruko suai kamionan burbillak botatzez da txinpartaka asire* (Astilleru auzotegiko suari, kamioiaren gupilak bota dizkiote eta txinpartaka hasi da).
- 3.- *Txinpartotsa*. Txinpartak jaurtitzearekin batera suak ateratzen duen zarata. *Zeoze botatze suai, eta eztakixu zelako txinpartotsa ataraben* (Zerbait bota diote suari, eta a zer nolako txinparta hotsa atera duen).

TXÍN-TXIN

Txintxin (“tintineo”, “sonido de las monedas”). Adiera hau, besterik gabe ez genion ematen berba honi; ordea, gure inguruan, gurasoen eta osaba-izeben ahotan sarri entzuten genuen kanta batek jartzen zuen testuingurua. Guk ere berehala ikasi genuen, eta sarri kantatu ere bai: *Habanara joan nintzan xentimorik gabe / Andik etorri nintzan maitia bost milloiren jabe. Txin-txin, txin-txin, diruaren otsa aretxek ematen dit maitia biotzian poza. Begia zorrotz eta memoria argi / Ezer ez dan tokian maitia atzamarrak garbi. Txin-txin, txin-txin, diruaren otsa aretxek ematen dit maitia biotzian poza.*

TXÍN-TXIN EIÑ

Topa egin (“brindar”). *Ata txanpana. Txin-txin enbiou, onek meezirau-te* (Atera xanpaina. Topa egin behar dugu, honek merezi du eta). *Bete basuk txin-txin etteko* (Bete edalontziak, topa egin dezagun). Eta topa egiterakoan honako abesti hau kantatzen genuen: *Mahatsaren orpotik dator mama goxua, mama goxua. Edango neukela beterik basua, klin! Beterik basua. Nik zuri, zuk niri, agur egiñaz alkarri. Basua txit garbi biarko da ipiñi.*

“*Ata txanpana*” esaten genuenean ez pentsa xanpaina izaten zenik; kaba (“cava”) izaten zen. Eta oraindik ere gure artean akats hori ez da zuzendu: *txanpana* esan, baina, kaba edan.

TXINTXIRRIKI

- 1.- Txingoka jolasteko behar zen “tresna”: axuleiu, baldosa, nahiz harri zati karratua, edo borobila. *Neska batzuk txintxirriki erozelaku ibilltteben; beste batzuk ostea, beti, txintxirrika*

eleganti (Neska batzuek *txintxirrika* nola-halakoa erabiltzen zuten; beste batzuek berriz, beti dotorea). *Usteot txintxirrika gexenak kuadrauk ixatezile; bañe, biribilla-pe ikustezin* (Uste dut *txintxirrika* gehienak karratuak izaten zirela; baina, borobilak ere ikusten ziren).

2.- *Txintxirrikan*. Nesken jolas baten izena. Zoruan marra nagusi bat margotu, marraren bi aldetara karratuak osatu, eta karratu bakoitzean zenbakia idazten zuten. Tresna bakarra: *txintxirriki*. Zegokionak, txandaka, axuleiu zatia, oin bakarrez, eta batzuetan biez, joaz, zoruan zeuden karratuetan barrena eraman behar zuen, marretatik irten gabe. Ondoren, tresnarik (*txintxirriki*) gabe, saltoak ematen zituzten karratuetan zehar, marrarik zapaltzeke. Dena abesti jakin baten erritmora. *Guk ikusi etten genduzen neskak txintxirrikan* (Guk ikusi egiten genituen neskak *txintxirrikan* jolasten).

Zer abesten zuten, helburua, jolasaren arauak...? Arrastorik ere ez. Neskek ongi zekizkiten. Mutilik ez zen *txintxirrikan* aritzen.

TXINTXÓI

Kolpe baten ondorioz bekokian edo buruan ateratako handitua (“chichón”). *Txintxoi dakazu burun* (Buruan handitua duzu).

Buruko txintxoik klase bikuk ixatezin. Batzuk, norberak artutako golpiattik urtendakuk; bañe, beste batzuk, abarik, sankristauk ero maxuk, regliaz, makilliaz ero ukabillan koskorraz jota atatakuk. Norberan kulpiattik artutako golpiaz urtete ban txintxoik ezaban miñ andirik emoten. Beste batek (maxuk, abarik...) jota urtendakuk emoteban miñe ta amorru.

(Buruko handituak bi motatakoak izaten ziren. Batzuk norberak hartutako kolpeagatik ateratakoak; ordea, beste batzuk, apaizak, sakristauak edo maisuak, erregelaz, makilaz edo ukabilaren ertaz jota ateratakoak. Norberaren erruz hartutako kolpeaz ateratzen zen handituak ez zuen min handirik ematen. Beste norbaitek (maisuak, apaizak...) jota irtendakoak ematen zuen mina eta amorrua).

TXINTXORTI

Txintxorta, urdai frijitua (“torrezno”). Maizago esaten genuen pluralean: *txintxortak*. *Txarrix e illddabe, ta txintxortak bixalduzkuez* (Txerria hil dute eta txintxortak bidali dizkigute).

Urtin beiñ gitxienez jaten genduzen txintxortak: Kresalako ondakiñakiñ asittako txarrix e illttebenin (Urtean behin gutxienik jaten genituen txintxortak: *Kresala* tabernako hondakinekin hazitako txerria hiltzen zutenean). Txerri hura hiltzen zutenean pozik egoten ginen, bagenekielako ondoren txintxortak jatea behintzat seguru genuela.

TXÍNU

Txinatar gizonezkoa (“chino”). Mutila *txinu*, eta neski *txini*. *Zinin ikusitte genkixen txinuk zelako beixak eukezen* (Filmetan ikusita genekien txinatarrek nolako begiak zituzten).

Ordea, orduko filmetan txinatarrek ez ziren korearrak (*koreanuk*) edo japoniarrak bezain gaiztoak. Txinatarrek ez ziren hainbeste nabarmetzen. Hauek, urtean behin, Ondarroako “Acción Católica”ko emakumeek “*txinuntzako diro batzi*” antolatzen zutenean erabiltzen genituen ahotan. Klean zehar neskak txinatar jantzita aritzen ziren, aurpegiak margotuta, batez ere begiak txinatarren antzera nabarmenduta.

Jentik emoteban diru txinuntzako; kalintzir ibilttezin neskak batzeben diru. A diru noa jutezan? Batepaaki! Andik dirutik Txinako txinuai asko allakoakuela pentsateozu? Neu ena! (Jendeak txinatarrentzat ematen zuen dirua; klean barrena ibiltzen ziren neskek biltzen zuten dirua. Diru hura nora joaten zen? Nork jakin! Diru hartatik Txinako txinatarrei asko helduko zitzaie la uste al duzu? Ez dut uste!).

TXIÑORRA

Betxindorra (“orzuelo”). Hau maizago *begi (bei)* berbarekin batera erabiltzen dugu; baina, inoiz bakarrik ere bai. *Txiñorrek urtetzu* (Betxindorra atera zaizu). *Beitxiñorra norberak eukitti baño*

beste batek eukitti naxa ixaten gendun (Betxindorra, norberak edukitzea baino nahiago izaten genuen beste batek izatea).

TXIÑORRIXE

Inurria (“hormiga”). *Kanttopin txiñorri asko ezkendun ikusten* (*Kanttope* auzoan inurri asko ez genuen ikusten).

Gu beti ur ertzean aritzen ginen, eta inurriak, itotzeko beldurrez-edo, ura ez du maite. Gu ibiltzen ginen lekuetan, behinik behin, inurrik ez zen bizi. Ordea mendi aldera hurbildu bezain pronto ikusten genituen, asko gainera, beti lanean. Txikia eta ugaritasuna konparatzeko hartzen genituen eredutzat: *txiñorrixan morun, asko / txiñorrixen baño txikixaua* (inurriak bezala ugari / inurria baino txikiagoa). Elkarrekin, hainbeste batera, ibiltzen ziren beste animalia motarik ez genuen ezagutzen; eta begiz ondo ikus zitekeen hain animalia txikirik ere ez. *Ume bat etorrire atea, txiñorrixen baño txikixaua* (Haur bat etorri da atara, inurria baino txikiagoa). *Atzo jente asko juntzan Santa Kutzea. Txiñorrixan morun ikustezan birin jenti goruz juten* (Atzo jende ugari joan zen *Santa Kutzera*. Inurriak bezala ikusten zen jendea bidean, gorantz joaten).

TXIPLÍ-TXÁPLA

1.- Oinetako eta guzti nahiz oinutsik uretan, putzuetan, ibiltzea adierazten du. Uretan oinekin ateratzen den hotsaren onomatopeia ere bada, *plisti-plastaren* sinonimoa. *Mollik flot eiban, da ortosik ibilli giñan uretan txipli-txapla* (Nasa Kalea urak hartu zuen eta oinutsik ibili ginen uretan *plisti-plasta*).

2.- *Arrixak txipli-txapla bota*. Harri zapala, txiki samarra, ur azalera indarrez bota eta hondoratu barik, ur azalean nork bide luzeagoa eginarazi harriari. Harriaren forma, tamaina eta pisua garrantzizkoak ziren; fisikako lege horiek besoaren indarrarekin uztartuta gertatzen zen fenomeno. Zapala eta leuna behar zuen izan harriak, baina, arinegia ere ez, indar handiz joan zedin. Norberak apur bat makurtu egin behar izaten zuen harriari norabide egokia emateko. Baziren, horretan teknika landua zutenak. *Arrixak txipli-txapla botaten ibilliga, ta Jonen arrixe bestekaldearte junde* (Harriak *txipli-txapla* botatzen jardun dugu, eta Jonen harria ibaiaren beste alderaino joan da ur azaletik, hondoratu gabe).

TXIPRIZTIÑDDU

Zipriztindu (“salpicar”). Norbera, nahiz aldamenekoa zipriztinez bete, busti, zikindu. *Krixariai zopi jausiako ta danok txipriztiñddu gattu* (Neskameari zopa erori zaio eta denok zipriztindu gaitu). *Ardauez txipriztiñddu nabe. Eztozu ikusi nire alkondara zurixan paraderu!* (Ardoz zipriztindu naute. Ez duzu ikusi nire alkondara zuriaren kuxidadea!).

Sinonimoa: *txipriztiñak bota* (zipriztinak bota). *Nai dozune eiñ bañe niri txipriztiñak ez bota* (Nahi duzuna egin, baina, niri zipriztinik ez bota).

TXIPRIZTIÑAK

1.- Zipriztinak (“salpicaduras”). *Botillak ardauez beteten gebizen, da txipriztiñak jausiaztaz praketa* (Botilak ardoz betetzen ari ginen, eta zipriztinak erori zaizkik galtzetara). *Ardauez betetako garrafoi andixe mai gañetik jausiakue ta grak. Ixe amar metro arte jundi txipriztiñak* (Ardoz betetako txanbila mahai gainetik erori zaie, eta apurtu egin da. Ia hamar metroraio joan dira ardo zipriztinak).

Zipriztin bakarra izan zitekeen, baina gehienetan pluralean etortzen zitzaizkigun. Gainera, bakarra zenean, gehienetan *tanti* berbak hartzen zion aurrea. *Txipriztiñak* gure inguruan zeuden likidoenak izan zitezkeen: *ardaunak, orixunak, txixanak, uranak, esninak, limonadinak, sifoinak, kafesninak...*

Sifoi ero limonadin txipriztiñak eztozkun arduraik ixaten; urrin baebizen igual eran-be engoendun-de; gañea mantxaik ezeben lagaten. Txipriztiñak ardaunak-ero bazin, etxea jundakun ikusi enbir amak zelako umori eukan. Segun zelako umoriaz euan, da eskobi urrin baeukan, oba eskapati.

(Sifoiaren edo gaseosaren zipriztinak baziren ez zitzaigun axolarik izaten; horiek gertu baziren akaso edan ere egingo genituen eta; gainera, orbanik ez zuten uzten. Zipriztinak, ardoarenak-edo baziren, etxera heltzean ikusi egin behar amak nola umorea zuen. Segun eta nolako umoreaz zegoen, eta erratza hurbil bazeukan, hobe alde egitea).

2.- *Txipriztiñak atá*. Txikitu, jipoitu (“sacudir”, “dar una paliza”). *Etxea zatozenin tripriztiñak atakotzuaz* (Etxera zatozenean astinaldi ederra hartuko duzu). Horrelako mehatxuen iragarkiak amek egiten zituzten; ondoren, sarri, betetzen ez zirenak. Aita askok alde aurretik iragarri gabe ematen zituzten ederrak.

3.- *Txipristiñe*. Ume ipurterre eta urduria, ingurukoak ere urduri jartzeko abilezia duena (“niño/a inquieto/a”). *Umi txipriztiñe auxera* (Hau da hau ume ipurterrea).

TXIRIKILLOI

1.- Txirikila (“toña”). Alde bietatik zorroturiko egur zati lodi motza. Eibarren *txirikilla* (Toribio Etxebarria). Lodi samarra izan behar zuen zoruan etzanda zegoela muturretan altura apur bat har zezan. Izan ere jolasean aritzeko, makila luze eta meheago batez mutur batean jo eta airean atera behar baitzen. *Mendireguz txirikilloik eta makillak etteko egurrak artzea* (Mendira goaz txirikilak eta makilak egiteko egurra hartzea). *Txirikilloik eta makillak etti erreza zan: kutxillo zorrotza artu te mendire jun. Mendixan eronun euan egurre* (Txirikilak eta makilak egitea guztiz erraza zen: ongi zorrotzutako aiztoa hartu eta mendira jo. Mendian nonahi zegoen egurra). *Beixin jo nau txirikilloik* (Txirikilak begian jo nau).

2.- *Txirikilloiñ ibilli*. Txirikilaz jolastu (“jugar a la toña”). Lurrean jartzen da *txirikilloi* (txirikila), hots, arra bete edo gutxiago neurtzen duen egur zati lodi samarra bi alderdietatik zorrottua; beraz bi aldeak, airean izaten zituen. Jolasean nagusi zenak, eskuan zuen makila luze batez *txirikilloi* mutur batean jo, aineratu, eta airean zihoalarik berriro jo eta urrutiratu egin behar izaten zuen, ahalik eta urrutien boteaz. Gainontzeko partaideek *txirikilloi* hartu eta zirkulu batean ipini behar zuten. *Txirikilloi* airean hartzen bazuten hobe, eginkizuna azkarrago beteko baitzuten; bestela lurreratzen zenean. Nagusiaren helburua: alde aurretik markatutako zirkuluan besteek ez zezatela txirikila sar. Sartzea lortzen zuena jartzen zen nagusi.

TXIRINGI

Ipurteste (“esfínter anal”). Toribio Etxebarriak, “*txuringia: hemorroide, recto*”. *Kakaik eziñ eiñdde ebillen, da inddarra etten, txiringik urtetza umiai* (Kaka ezin eginik ari zen, eta indarra eginez ipurtestea atera zaio umeari).

Hestearen antzera, nonbaitetik soberan ikusten dugun mutur puskari ere *txiringi* deitzeko joera dugu. *Au sobreran txiringiau ebai tte kittu* (Soberan dagoen mutur pusketa hau ebaki eta kito).

TXIRINGOLI

1.- Burdinazko uztaiia (“aro de hierro”). Jolasean aritzeko behar izaten genuen tresna. Gehienetan, upelak kanpoko aldetik, babes gisara josita edukitzen zituzten uztaiak izaten ziren; tamaina txikikoak, beti ere. *Txiringolan ibiltteko txiringoli birrixaten gendun* (Txiringolan jolasteko txiringoli behar izaten genuen).

2.- *Txiringolan*. Zilipurdika. Kantoi estu baten gainean jira-biraka, itzulinguruka, bueltak eman bezala egitea. Kantoi estudun zerbait joan daiteke *txiringolan*. *Pezeti beangañea bota neban da amar bat metrún juntzan txiringolan* (Pezeta txanpona bota nuen lurrera eta jira-biraka joan zen hamarren bat metrotan). *Bizikletin burbille txiringolan botarou te zuzen-zuzen junde ureta* (Bizikletaren gurgila zilipurdika bota dugu eta zuzen-zuzen joan da uretara).

Kantoi zorrotzik ez duen zerbait, adibidez upel bat, zilipurdika, jira-biraka badoa, ez dugu “*txiringolan*” berba erabiltzen “*bilinbolan*” baizik.

TXIRIPARI

Arrisku serio samarra. (“peligro de cierta gravedad”). Maizenik, berba hau, igarotako arriskuaren berri ematerakoan erabiltzen genuen. *Attak txibitta urtenaz batea denporali sartu*

rau. Txiripari pasata etorrirre (Aita txipiroitara irtenaz batera ekaitz gogorra sartu da. Ongi itzuli den arren, arriskua pasatu du).

TXIRIPAZ

Kasualitatez, zoriz (“por txiripa”). *Gola sarturau, bañe, txiripaz* (Gola sartu du, baina, zoriz).

TXIRIXE

Txirbila (“viruta”). *Txirixe premiñazku zan etxin sue biztuteko* (Txirbila beharrezkoa zen etxean sua pizteko). Baina, txirbil batekin ez zegoen sua pizterik; horregatik berba pluralean erabiltzen genuen maizago: *txirixak. Sue biztuteko txirixak bizin, da zemat eta gexa oba* (Sua pizteko txirbilak behar ziren; zenbat eta gehiago hobeto). *Aide astilleure ta ekarri txirixak* (Joan ontziolara eta ekarri txirbilak).

Txirbila aroztegietan sortzen zen. Ordea aroztegi txikietan ezin asko sortu. Txirbil asko eten gabe non sortzen zuten? *Astillerun* (ontziolan). Gure etxetik aurrez aurre genuen, erreka bestalde; Zubi Zaharra zeharkatu eta bertan. *Kapazu artu te astilleure txiritta* (Kapazua hartu eta ontziolara txirbiletara). Han beti zegoen txirbila, hartu ahala; inguruko guztiontzat adina. Txirbilak sortzen zituen makinak hots berezia ateratzen zuen, zerraren aldean bestelakoa. *Parper zarren baten batute txirixak errez su artzeben* (Paper zaharren batean bildutako txirbilek aise su hartzen zuten).

TXIRLÍ

1. Txirla (“chirla”, “almeja”). *Txirlak asko euki ezkio eurak bakarrik jatendiz; bañe, gitxi baakazuz arrozaz-ero beste zeozerreaz* (Txirla ugari izanez gero, beraiek soilik jan daitezke; baina, gutxi badituzu, arrozaz edo beste zernahiz lagunduta).

Txirlak hartzeko leku egokia “*plai txikixe*” deitzen zitzaiona zen. Eta baziren kokapen horretan sarri-sarri, ia marea jaisten zen bakoitzean, txirlatan aritzen zirenak. *Pantxike ta Txokunekuk zin famauk txirlatan ibiltten. Artu-be engo zittuezen. Genoeba Txoku bera* (Patxike eta “Txoku” goitizena zuen familiako partaideak ziren txirlatan sarri aritzen zirenak. Hartu ere egingo zituzten. Genobeba “Txoku” bera ere bai).

2. *Txirla baltza*. Emakumearen alua, motxina (“el coño”). *Txirla baltza karuena* (Emakumearen txirla garestiena).

TXIRRIBORRAZKI

Zirriborroa (“garabato”). Arreta gabe eta trakets, ez kontrol eta ez asmo, ordenarik gabe eginiko marrazki multzo nahastua. Maizenik ume txikiek egiten dituzte horrelakoak, baldin eta gaiak (orri zuria eta margoa) ematen badizkiozu. *Umik gustoa etteottuez txirriborrazkak* (Umeek atsegin handiz egiten dituzte zirriborroak). *Lapitze ta papera artu te txirriborrazkak bakarrik eittuz* (Arkatza eta papera hartu, eta zirriborroak baizik ez ditu egin). *Txirrimorrazki* ere entzun daiteke.

TXIRRIKI

Soka fabrika (“cordelería”). Gure garaian, *Zaldupen*, futbol zelaiaren ondoan, Eizagirre anaiek zuten sokak egiteko fabrika. *Eizagirretarrena zan txirriki, te antxe biarra etteben Andonik, Iñakik (Kamaleoi), Imanolek (Jymy), eta lenaua batte euran lengusu Hermere-pe*. (Soka fabrika Eizagirre familiarena zen. Andonik, Iñakik, Imanolek, eta beraien lehengusu Hermerek ere hantxe jarduten zuten lanean).

“A kanpofueleku Eizagirreneku baño lenaua, kordelexi Isidor Etxebarria Amerikanun-de familixik eukiban barran. Gero Antonio Eizagirre-pe eukiban. Eta Aramaiok etteban biarra Eizagirrentzako”. J.B.I.

(Futbol zelaiaren ondokoa, Eizagirrek zuena baino lehenago Isidor Etxebarria “Amerikanu” esaten ziotenaren familiak izan zuen soka fabrika portuan. Gero Antonio Eizagirrek ere eduki zuen. Aramaiok Eizagirrerentzat egiten zuen lan).

TXIRRIÑE

Itsas hegaztia, kalatxoriaren antzeko kolorekoa, baina apur bat txikiagoa. Hegalak ere estu eta zorrotzagoak ditu. *Negun itxosun eueldi txarraranin agertzendiz txirriñak eta itxosoko bestelako txoixak* (Neguan itsasoan eguraldi txarra egiten duenean agertzen dira txirrinak eta bestelako itsas hegaztiak).

Txirriñe hegaztia, beste mota batzuekin nahastean jarrita, agian ez nuke ezagutuko, baina bai *Txirriñe* goitizentzat duten neska eta mutilak. Izan ere familia jakin bateko kideek daramate goitizen hau.

TXIRRIST EĨÑ

Irrist egin, irristatu, labaindu (“dar un resbalón”, “resbalar”). *Kalin bera nixule txirrist eineban. Enittan jausi bañe susto galanta artu bai* (Kalean behera nindoala irrist egin nuen. Ez nintzen erori, baina, susto galanta hartu bai). *Petrak, Goikalin bera datorrela, txirrist eiñdde jausi tte ainki ausiban* (Petrak, Goiko Kalean beherantz datorrela irrist eginda erori, eta hanka hautsi zuen).

Lekuren batean erraz eta noiznahi irrist egiten zenean lotzen ziren bi sinonimoak elkarrekin esateko: *txirrist eta laprast. Beangañi izoztute euan. Ontxe jausi tte ontxe altsa, txirrist eta laprast, alako baten alla giñan etxea osoik* (Zorua izoztuta zegoen. Oraintxe erori eta oraintxe jaiki, irrist eta laprast, halako batean heldu ginen etxera osorik).

TXIRRISTARI

1.- Irristada (“resbalón”). *Ori beangañioi txirristari etteko morun da* (Zoru hori irristada egiteko moduan dago). *Txirristari eiñddot bañe ena jausi* (Irristada egin dut baina, ez naiz erori).

2.- *Txirristaraka*. Behin eta berriro irristatuz, irristaka. *Kali izoztute euan da txirristaraka ibilliga* (Kalea izoztuta zegoen eta irristadaka jardun dugu).

3.- *Txirristaran*. Irristadan. *Atzo eiñddako edurre izoztute euan, da Elixopetik Kalandirarte txirristaran juna* (Atzo egindako elurra izoztuta zegoen, eta elizako paretik Kale Handiraino irristadan joan naiz).

Gure anaiari (Andoni) 1969an Burgosen epaiketa militarra egin eta heriotza zigorra eman zioten. Ordea hurrengo Francoren ministro kontseiluak heriotza zigorra kendu eta 30 urteko kartzela zigorra ezarri zion. Berehala Burgosko espetxetik Puerto de Santa Mariako kartzelara eraman zuten. Puerto de Santa Mariara Andoni bisitatzera lehenak joan zirenak ama eta izena Klara izan ziren. Itzuli zirenean bidaia hartako mila kontu triste kontatu zizkiguten. Une batean izeba Klarak honela esan zuen. *Puerto de Santa Maria alla ta lelengoko eunin Txirristaran bazkaldu gendun* (Puerto de Santa Mariara heldu eta lehenbiziko egunean *Txirristaran* bazkaldu genuen). Amak berehala argitu zigun *Resbaladero* izeneko jatetxean bazkaldu zutela. 2004an Puerto de Santa Mariatik igaro nintzenean galdetu nuen ea *Resbaladero* izeneko jatetxea oraindik bazegoen. Aspaldi desagertu zela erantzun zidaten.

Bermeon *txirristadie*. Berba honen harira, honela dakar Antonio Pérez Bilbaok (“Bermeoko herri hizkera”): “*Josetxuneko etxien zer pasa da? / Lustre labana / Txirristadie emon da / Josetxu laztana*”.

TXIRRÍ-TXÁRRA

Txikitari abesten genuen kantu batean agertzen zitzaigun: *Baserritxarra txirri-txarra jo popan da erredera*.

TXIRRIXU

1.- Ongi itxi gabeko kaniletik erortzen den ur hari mehea (“chorro fino de agua”). *Au txurruau ezileike ondo itxi; txirrixu geatzeako* (Kanil hau ezin da ongi itxi; ur haria dario).

2.- *Txirrixun laga*. Ur haria dariola utzi kanila. *Txurru zeñek lagarau txirrixun* (Kanila nork utzi du ongi itxi gabe, dariola?).

Juan Martin Elexpuruk (581) ere biak dakartza: *tirrixua* eta *txirrixuan laga*.

TXÍRTA

Koplarik gabe erotik ebaki (“cortar de raiz sin contemplación”). *Oixe uran tubuoi ezpaleo konponduko littakela? Errezara ordun. Tubu txirta lelengotik eta kittu* (Uraren hodi hori ez balego berehala konponduko litzatekeela arazoa? Horrela bada ez da zaila. Hodia ebaki eta kito). *Axkoriaz baforan txikotak txirta zittuzen da bafora algaetin* (Aizkoraz txaluparen sokak ebaki zituen eta txalupa noraezean geratu zen).

TXIRTXILLEXI

1.- Ume piloa, haur kopuru handia denak batera (“gran grupo de niños/as”, “chiquillería”). *Txirtxillexi demasa etorrirre. Akabo amengo baki* (Ume piloa iritsi da. Hemengo bakea bukatu da). *Atsaldin dator txirtxillexi* (Umeak arratsaldean datoz). *Elixa sartuna ta umiai dotriñi emoten euazen. Antxe euan txirtxillexi* (Elizara sartu naiz eta umeei dotrina erakusten ari ziren. Han zegoen ume pila eta zarata).

Ordun bentzan, ume asko, danak ixixillik, bakotxa bere lekun jarritte, albokuai, atzekuai ero aurrekuai sakaraik eta tengaraik eiñbaik ez giñan eoten. Gure sasoiñ, ume asko batzen giñan lekun, an, saka ta ten, zaati te eskandalu euan. Oixe zan txirtxillexi. Ume asko; bañe ume askoaz batea folloi te eskandalu, barri te nearra, dana batea.

(Orduan behinik behin, haur ugari, denak isil-isilik, bakoitza bere lekuan eserita, aldamenekoari, atzekoari nahiz aurrekoari bultza edo tira egin gabe ez ginen egoten. Gure garaian, ume asko elkartzen ginen lekuan, bultza eta tira, zarata eta eskandalua zegoen. Hori zen *txirtxillexi*. Haur asko; baina haur ugariarekin batera, istilua eta eskandalua, barrea eta negarra, dena batera).

2.- *Txirtxillexan*. Ume artean, umeei sortzen duten zarata eta istilu artean (“entre niñas/os ruidosas/sos”). *Umik etorririzenin geu-be antxe eonga txirtxillexan* (Umeak heldu direnean gu ere hantxe egon gara ume artean).

TXÍSPI

Txinparta (“chispa”). Gehienetan pluralean. *Alanbrak alkar jorabenin txispak atattuez* (Argi indarraren hariak elkar ukitu eta txinpartak atera dituzte). *Afiladori kutxillu zorrozten euan da txispak atattuz* (Zorroztalea aiztoa zorrozten ari zelarik txinpartak atera ditu).

TXISPÓI

Brotxa, txispoia, isipua (“brocha”). *Pinttateko txispoi birrixatezan, bañe, txispoi guztik ezin iualak ixaten* (Margotzeko brotxa behar izaten zen, ordea, brotxa guztiak ez ziren berdinak izaten).

Boni gurera etxea zuritzera etortzen zenean, makila luze baten muturrean brotxa zabal lodi ikaragarria lotzen zuen. Tresna harekin berehala menderatzen zuen gure etxe txikia. Batzuetan semea (Iñaki) ere ekartzen zuen laguntzaile. Biak handiak zirenez, gure etxeko atean ia kabitu ere ez ziren egiten.

Gure auzoko gizonak (Federiko, Antonio “*Xare*”, Urrufiño “*Bizkai*”, Esteban, Jose Mari “*Xare*”, Antonio “*Saasta*”, Jose *Zalduneko* Anjel, Iñaki, Errofall “*Pittu*”) ere ikusten genituen, *lantzin bat*, txispoi fina eskuetan, balkoia edo leihoren bat margotzen. Batela zuenak, batelari izena idazteko brotxa fina behar izaten zuen.

TXIST

1.- Nabarmendu gabe deitzeko erabiltzen den aho-hotsa (“sonido inarticulado que se usa para llamar discretamente la atención”). Batez ere berez barbarik egin zen lekuetan baliatzen genuen: elizan, eskolan...

Txist aho hots bakarrez deitu eta kasurik egiten ez zuenari hots bikoitzez deitzen zitzaion: *txis-txist*.

2.- *Txist eiñ. Txist* eginez deitu. *Bettik pasaten danin eizu txist balkottik* (Behetik igarotzen denean egin iezaiozu *txist* balkoitik).

3.- *Txistari. Txist* ahoskatuz eginiko deia (“llamamiento con un sonido inarticulado”). *Txist* aho-hotsaren nominalizazioa. *Txistaraka deitzen ibilli arren arek eztau ixte-be entzun. Iual ezkakom komeniko entzuteik* (*Txist* eginez deika aritu arren hark ez du ezer entzun. Agian ez zitzaion komeniko entzuterik). *Bikaxuk sankristauai altaratik txistari eitze ta segixan jungako* (Parrokoak sakristauari aldaretik *txist* eginez deitu dio eta berehala joan zaio).

4.- Familia baten izengoitia. Familia horretakoa: *Txisteneku*. Kide bati izen eta guzti deitzean: *Joseba Txist, Paulo Txist...*

“Gure ama zan Txisteneku. Bañe esangotzut zelan ixantzan desixenan jatorrixte. Ori desixenoi, gure aman attai asmatzen. Lukas zan attitte. Entzutiakat gure aman atte, ixantzala tretzak-eta kordak-eta etten famau demasa. Rivadesellasea-ta eruteben tretzak-eta ettea. Kontuxu gustateakon erati-be, saardandexetan-da. Da gertaera bat eontzan kontuxu. Or Guzurretxi zan tokixan, Pepeneko saardandeixe euan. Guzurretxin frontisin, aurreko ormin kontra eskillara batzuk euazen araxe saardandeire juteko. Da andixeik, Pepeneko saardandeittik datorrela, ortxe elixako aldatzin-ero, birritan jausi eizan. Da baten batek kontuxu bixamonin-ero oixe komenta berai: “Ze Lukas, jakinddot atzo jausi eiñ ziñala-ta. Ze pasa zan ba?”. Eta Lukasek: “Bai, txirrist, txirrist”. Eta ortik berbatik (txirrist, txirrist, txirrist) geatu ei gakon Txist. Da andik aurrea beti Txist. Lukas Urresti zan ori, aman atte”.
(Badiola Urresti Joseba).

(Gure ama zen “*Txist*” familiakoa. Baina, esango dizut nola izan zen goitzenaren jatorria. Goitzen hori gure amaren aitari asmatu zioten. Lukas zen aitona. Entzun izan dut gure amaren aita, tretzak-eta, kordak-eta egiten guztizko trebea zela. Rivadesella inguruetara eramaten omen zuten tretzak-eta egitera. Badiorudi edatea ere gustatzen zitzaioela, sagardotegietan-eta. Nonbait, gertaera bat eman zen. Or *Guzurretxi* (ikus, *Guzurretxi*) zegoen tokian “*Pepe*” familiaren sagardotegia zegoen hantxe. *Guzurretxin* aurreko hormaren kontra eskailera batzuk zeuden sagardotegi hartara joateko. Eta handik, “*Pepe*”ren sagardotegitik etxerantz datorrela, hor elizako aldapan gora, bi aldiz erori omen zen. Eta norbaitek, biharamunean-edo, honela esan omen zion: “Zer Lukas, jakin dut atzo erori-edo egin omen zinen. Zer gertatu zen ba?”. Eta Lukasek: “Bai, irrist, irrist”. Eta hitz horretatik (*txirrist, txirrist, txirrist*) geratu omen zitzaion “*Txist*”. Eta aurrerantzean beti “*Txist*”. Lukas Urresti zen hori, gure amaren aita).

TXISTENA

1.- Txortena (“pedículo”, “pedúnculo”). *Onek sagarronek txisten luziauke* (Sagar honek txorten luzea du). *Mararixak txistena apurtute eukan* (Udareak txortena puskatuta zeukan).

2.- *Txapelan txistena*. Txapelaren txortena (“rabillo de la boina”).

Attan txapelai txistenetik aarrata bueltak emoten ibillina aborrea ta estiborrea. Txapela-be ixte maria. Bañe atzanin dart txistena. Txistena eskun de txapela beangañin. Attak a txapela ikusten dabenin, eueldixe ederra!

(Aitaren txapelari, txortenetik helduta, bueltak ematen aritu natzaio, ezker aldera eta eskuin aldera. Txapela ere, ia-ia zorabiatu. Baina, azkenean txortena eten. Txortena eskuan eta txapela lurrean. Aitak txapel hura ikusten duenean ekaitza izango da).

Edozein hari nahiz soka mutur, heldulekutat balio duenari ere txistena deitu izan diogu. *Onei nundik aarrakotzapa?. Aarrateko-be onek eztauke txistenik iñun*. (Honi nondik helduko diot ba? Heltzeko ere honek ez du txortenik inon).

TXISTÍ-PEZ

Txintik ez, isilik egon (“ni pío”). *Berba neuk engot. Zuk txisti-pez* (Nik hitz egingo dut. Zuk txintik ez) *Andri asi zan berbetan da gixonak txistik ez eban eiñ* (Emakumea hasi zen berbetan, eta gizonak ez zuen txintik egin).

TXISTOLAXE

Seinale jakin batzuk emateko *txistu*, soinua, jotzen zuen txalupa. Bisigutan, arrantza egiteko lekura, kalara, heltzen zirenean, ezin zen aparailua uretaratu, *txistolaxak* (txistua jo behar zuten txalupak) txistua jo bitartean. Arau hori errespetatzen ez zuenari isuna ezartzen zioten. *Txistolaxak* deituriko txalupek farol gorria erabiltzen zuten; horregatik *fa(r)oleruk* ere deitzen zieten. Horiek, *txistu* joaz ematen zuten ordena, edo baimena, aparailuak uretaratzeko. Herri bakoitzeko bost edo sei txalupa izaten ziren. Ikus, *faoleruk*.

TXISTOSU

Gizonezko barreragilea, barre eragiten duen gizonezkoa (“chistoso”). Hizketan agertzen duen grazia eta irteerekin entzuleei irribarrea aterarazteko erraztasuna duen gizonezkoa. Neska, berriz, *txistosi*. *Txistosu-pe neurrittik pasatendizenin eztabe grazirik etten* (Barreragileek ere, neurria gainditzen dutenean ez dute graziarik egiten). *Garbiñe txistosire* (Garbiñe abila da barre eginarazten).

TXÍSTU

1.- Txistua (“chistu”). Musika tresna ezaguna. *Manolok ondo joteban txistu* (Manolok ondo jotzen zuen txistua). *Txistu joteb entzutebanin segixan astezan dantzaz* (Txistua jotzen entzuten zuenean berehala hasten zen dantzaz). *Lena, gure denporan, sapatun-sapatun, arratsaldeko ordubitterdixetan, txistu joteb kalin buelti etteben. Sarri txistulaxak bakarrik jutezin, bañe areik, buelti eiñ etteben* (Garai batean, larunbatero, arratsaldeko ordu bi eta erdietan, txistua joz kalejira egiten zuten. Maiz txistulariak baizik ez ziren joaten, baina, kalejira behinik behin, burutu egiten zuten).

Igandeetan, herriko musika bandak, dantza loturako piezak jotzea bukatzen zuenean, txistua jotzen zen plazan soltean dantzatzeko. Noski, txistua soilik ez zen izaten, danborraren laguntzaz baizik; horregatik, *txistu* eta *tanboliñe* berbak elkarri lotuta esaten ziren maiz. *Tanboliñe* soilik ere bai, txistua eta danborra adierazi nahiz.

2.- Txistua (“silbido”). Ahoaz txistua bi eratara jo daiteke, helburu desberdinez. Ezpainak hodi antzera bilduta, indar handirik gabe melodiak jotzeko. *Porruneke mutillak famauzin txistu joteb. Beti euskaldun kantak, ori bai* (*Porruneke* mutilak trebeak ziren txistua jotzen, hots, melodiak jotzen. Beti euskal melodiak, hori bai). Beste era, ahoari ahalik eta zabalera handiena emanez, ezpainak estutu, mingaina ezpain artean bihurrituz, ezpainen artetik haizea indar handiz botata lortzen da. Zenbaitek, bi hatz ahoan sartu behar izaten du txistua indartsu jotzeko. Hori da gizonezkoek elkarri urrutitik deitzeko nahiz txakurrari deitzeko (artzainek txakurrari eta ardiei ere bai) baliatzen duten modua. Lehen behinik behin, ia txakur jabe guztiek jakiten zuten era honetara txistua jotzen.

Bestalde, garai hartan, andrazkorik ez zen entzuten inoiz txistua joz, ez era batera eta ez bestera. Gaizki ikusita zegoelako? Zergatik ote?

3.- Txalupek jotzen zuten soinua. Bisigutara irtetea, baijan egoten ziren txalupa guztiak, azkenak irteteko zain. Azkena irteten zenean, batek *txistu* jotzen zuen, eta korrika batean abiatzen ziren kalara. Kalara heltzean, gauza bera; farol gorria zeramaten txalupek *txistu* jo bitartean ezin zen aparailua uretaratu.

4.- Txilibitua (“silbato”). *Arbituk txistu joteb dabenin asten da partidu; da arettek atzanengoko txistu jo arte partidoik ezta amaitzen* (Epaileak txilibitua jotzen duenean hasten da futbol partida, eta hark azken txilibitua jo bitartean partida ez da bukatzen).

Ez naiz gogoratzen ongi zertarako, baina, *eskoletan* (“eskola nazionaletan”) maisuek erabiltzen zuten txilibitua zerbaitetarako. Garai hartan oraindik txirrinik ez zen egongo, beraz, baliteke, atsedenaldia bukatu zela adierazteko izatea.

5.- Dontzeila (“gallano”). Gure itsas ertzean bizi den arrain gorputz luzeduna; laranja koloreko lerro batez jantzia. Oso preziatua ez den arren, balio du jateko. *Aukeran, txistupaño kabrak naxa* (Aukeran dontzeilak baino ahuntz arrainak nahiago). *Sarri txistuk eta kabrak nastin*

atrapatendiz atxetan (Maiz, dontzeilak eta ahuntz arrainak nahastean harrapatzen dira haitzetan).

TXISTÚ

Txistua (“saliva”). *Onek eztotzu entendiú nai, te alperrik eztoxun txistoik gasta* (Honek ez dizu ulertu nahi, eta alferrik ez ezazu txisturik gastatu). *Umik amai txistú botatzan arpeire* (Umeak amari txistua bota zion aurpegira).

Emakumezkoak ez genuen ikusten kalean lurrera txistua botatzen; gizonezkoak sarri. Guk ere, haiek imitatzen edo, txistua zorura bota eta etxekoren batek (guraso edo izeba) ikusten bagintuen, berehala entzuten genuen aholkua: *txistoik eztoxun bota* (ez ezazu txisturik bota). Norbaiti txistua botatzea itsusia zen, baina, itsusia aurpegira botatzea. Gu baino nagusiagoren bati, mendekua egin nahi genionean, urruti samarretik txistua bota eta alde egiten genuen korrika. Gustatzen zitzaigun dotore jantzita zihoazen neskei plazatik kalera edo, txistua botatzea; baina, badaezpada gure buruak ondo ezkutatuta, ez ezagutzeko moduan.

TXISTULAXE

Txistularia (“chistulari”). *Gaur plazan txistu jorabena txistulai famau zan* (Gaur plazan txistua jo duena txistulari trebea zen).

TXITXAISTE

Bisigutan, tretzak uretaratzean inon katea ez zitezen, txaluparen atze-atzean ezartzen zen tresna zen *txitxaiste*. Zurezko tresna zen baina, zinkez forratutakoa. Tretzak uretaratzean hortik pasatzen ziren.

“Jutezan ori atzeko puntan, uberako apaxu esan douen lekun. Gero jutezan olako zabalerako tabla bat, luzi, da amen lotzezin treetzararak. A txitxaiste ipiñtzezan tretzak ureta erriaeran kaelin-ero ez enpatxateko. Ixatezan olakoxe zinkeko katxarro bat. Albu zarratute andixeik juteko dana. Treetzari kabiuteko moruko zabaleraku ixatezan”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Hori atze-atzean egoten zen, “uberako apaxu” esan dugun leku berean. Gero, egoten zen holako zabalerako ohol bat, luzea, eta hemen lotzen ziren treta taulak. *Txitxaiste* ipintzen zen, tretzak uretaratzean katea ez zitezen. Izaten zen zinkeko tresna bat. Alboak itxita, aldamenetik ezer atera gabe dena zuzen uretara joan zedin. Treta saskia kabitzeke moduko zabalera izaten zuen).

“Tretzak erriateko, txitxaiste bera egurrezku ixatezan, bañe, zinkaz forrata eotezan. Ori ixatezan-ba, abantin ez enpatxatearren amoik. Rrrrrrra.. jutezan, da tak-tak-tak-tak... atateben zaati amuk antxe zinkin”. (Arriozabalaga Badiola Antonio).

(Tretzak uretaratzeko, *txitxaiste* bera zurezkoa izaten zen. Ordea, zinkez forratuta egoten zen. Hori izaten zen, txalupa martxan zihoala amurik katea ez zedin. Rrrrrrrra... joaten zen, eta *tak-tak-tak-tak...* hotsa ateratzen zuten amuek zinkean).

TXITXARRONEKO TABERNI

“*Txitxaro*”ren taberna. *Etixeruzkun Txitxarronin sartuga ta antxe jorou antzanengoko txikitu* (Etixerantz gindoazela “*Txitxarro*”ren tabernan sartu gara eta hantxe hartu dugu azken basoerdia). *Jose Tokaio Txitxarroneko tabernan euan launakiñ* (Jose “*Tokaio*” “*Txitxarro*”ren tabernan zegoen lagunekin).

Tabernaren jabea “*Txitxarro*” zenez, haren taberna, *Txitxarroneko taberni*.

Taberna hau, orain (2009) “*Kukua*” taberna dagoen lekuan zegoen. Sarrerako atea gorritz margotuta izaten zuen. Bi ate zituen, bata “*Orixo Poto*”ren dendako paretik, eta bestea atzeko partetik, hots, *Kafeako atzeko* aldetik.

TXITXARRU

1.- Txitxarroa (“chicharro”). *Trachurus* generoko itsas arrainen izen arrunta. Haragi koipetsukoa; jateko ona. Garrantzi ekonomiko handia izan du. *Txitxarru lena fabriketan kontserban ipintteben* (Garai batean txitxarroa fabriketan kontserban ipintzen zuten).

Txitxarroa, ordea, mota askotakoa dago, tamainoz, kolorez, garai desberdinetan eta era desberdinetara harrapatzen dena: *ardoreko txitxarru, txitxarro andixe* (on “*txitxarro marikoi*” esateotze), *tretza txitxarru, txitxarru troku, txiliñ baltza, txitxarro txikixe, luma txitxarru, txitxarro kumi* ...

2.- *Txitxarro andixe*. Txitxarro handia (“txitxarro de gran tamaño”). *Lena sasoi baten txitxarro andixe asko atrapatezan, bañe on oixe-be ezkuta eiñdde* (Garai batean txitxarro handia asko harrapatzen zen, baina, orain hori ere desagertu egin da).

“Txitxarro andixe lena atrapatezan tretzakiñ. Tretza-txitxarru-be esateakon. Ixatezin tretzak txikixauak, eta gixon bakotxak bat botateban; pendulaz, apaxo morun. Tretzik irurotamar laroï bat amo eukitten zittun. Axe amarra sokiaz da part, ondure. Bañe azalin ikustezan ubilleue. Ubilleuera, txitxarro andixak, kantidade andixak, ataten daben ubille, erresakiranin ixaten dan mouko ur moimentu. Eta txitxarro andixak azalin asko ebizenin, “ubilleuak” esatezan. Etxin iual geu, te talaxeru diarrez: “ubilleuatazela”. Itxosa, danok. Papardu te besiuë gittiitu zinin, tretziai laa gentzan da orduntxe asizin treñ andixak prepaaten txitxarro andixe atrapateko. Treñakiñ asi giñanin asko atrapatezan; gero arrasteru-pe atrapaten asizin de amattu eiñtzan. Zelako gauzi e! Txitxarro andixe ondun atrapatezan eta azalin-be bai”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Garai batean txitxarro handia tretzekin harrapatzen zen. Tretza-txitxarroa ere deitzen zitzaion. Tretzak txikiagoak izaten ziren, eta arrantzale bakoitzak bat botatzen zuen; harriaz, aparailu gisara. Tretza bakoitzak hirurogeita hamar edo lauorgeri amu izaten zituen. Hura lotu sokekin eta uretara, hondora. Baina, azalean ikusten zen txitxarroak eragiten zuen zurrumbilo modukoa, *ubilleue*. Hori da txitxarro handiak, kantitate handietan ateratzen zuen zurrumbiloa, erresakak eragiten duen antzeko ur mugimendua. Eta txitxarro handiak azalean zebiltzanean, “ubilleuak” esaten zen. Batzuetan etxean geundenean talaiaria oihuka hasten zen: “ubilleuak daudela”. Denok itsasora. Bisigua eta papardoa gutxitu zirenean, tretza-arrantza baztertu genuen, eta orduan hasi ziren sare handiak prestatzen txitxarro handia harrapatzeko. Sareekin hasi ginenean asko harrapatzen zen, eta arrasteko txalupetik ere harrapatzen hasi ziren, eta amaitu egin zen. Begira zer gauza bitxia! Txitxarro handia hondoan harrapatzen zen eta ur azalean ere bai).

TXITXÍLL-BAFORA

Juan Bedialaunetak izan zuen txalupari jarri zioten *Txitxill-Bafora* (“*Zakill-Baporea*”) goitizena. Izan ere garai batean txalupa batzuei, pertsoneri bezala, goitizena ezartzen zioten. Gure garaian ezagutu genuen *Santa Teresita* txalupari “*Tarteri*” deitzen zioten. Ikus, *tarteri*, 3.

“Santoñan euazen amar txalopa-ero, batea etorrizin. Eta gure atte preso eruben beste batzumoure. Eruben San Pedro Cardeña. Da andik... Iru tokittan eontzan kartzelan. Ixe urte bi eiñ zittun, de etorri zan gaxoik; eta etorri tte urte betea ill eiñtzan, berrota amairu urteaz. Beste bat gure attaz erubena, Juan Bedialauneta, Juan Apa esatetzen. Lena orrek txalopi eukiban, da arei txalopiai esatetzen Txitxill-Bafora. Ekarriban Donostin-ero, Pasañ-ero erositte, tximini alto-alto bateaz, da ondoa jun gakon trentaizinkon, gerri baño lena. Santoñako barran ondoa zan. Gixon ba-pe galduben. Eta txalopabaik geatu zanin geuaz ibilli zan itxosun; geure attaz ibilli zan. Ori gerrik txalopabaik atrapaban, trentaizinkon galdubanda. Gero berak eukiban Josi txalopi”. (Markuerkiaga Aranbarri Domeka).

(Santoñan zeuden hamarren bat txalupa, batera etorri ziren. Eta gure aita preso eramán zuten beste batzuk bezala. San Pedro de Cardeña-ra (Burgos) eramán zuten. Eta handik... Hiru tokitan egon zen kartzelan. Ia bi urte egin zituen, eta gaixorik itzuli zen; etxera etorri eta urte betera hil egin zen berrogeita hamahiru urte zituela. Beste bat gure aitarekin eramán zutena: Juan Bedialauneta. “*Juan Apa*” deitzen zioten. Garai batean Juanek itsasontzia eduki zuen, eta txalupa harri “*Txitxill-Bafora*” esaten zioten. Donostian-edo, Pasaian-edo erosita ekarri zuen,

tximini luze-luze batekin, eta hondora joan zitzaion 1935ean, gerra baino lehenago. Santoñako portuko sarreran hondoratu zen. Marinel bat ere galdu zuten. Eta txaluparik gabe geratu zenean gurekin ibili zen itsasoan; gure aitarekin ibili zen. Hori gerrak txaluparik gabe harrapatu zuen, 1935ean hondoratu baitzitzaion. Gero Juanek txalupa bat izan zuen, *Josi* izenekoa).

TXITXILLE

Zakila (“pene”). *Txitxille batzuk eukitten dabe andixe, ta beste batzuk txikixe* (Batzuek izaten dute zakil handia, eta beste batzuek txikia). *Baten batek txitxillaz jota intxaurre apurtzebala esateben* (Norbaitek, zakilaz jo eta intxaurra puskatzen zuela esaten zuten).

Umeen artean *pitu* berba erabiltzen genuen. *Txitxille* helduena zen; tamainaz handiagoa.

TXITXIÑE

Jose Mari Garramiola Gazagaetxebarriari ezarri zioten goitizena: “*Txitxiñe*”. Jose Mari zenez, “*Jose Mari Txitxiñe*”. Emaztea: Antoni Ugartetxea. Senarraren goitizena ezarriz, “*Antoni Txitxiñe*”. Alabak berriz, *Txitxiñanekuk: Maitxu, Felisa, Trini, Luzia, Agurtza. Kanttopi* auzoan, *Akuario* taberna ondoko atarian bizi ziren.

Gizon alaia, umoretsua, eta kontu-kontalari aparta. Gure aitak (Antonio “*Saasta*”k) esaten zuen, gezur “borobilak” kontatzen zituenean ere, plazera izaten zela “*Txitxine*”ri entzuten egotea. Ikus, *guzurtixe*.

TXIXANTZA

Pixa usaina (“olor a orina”). *Korreta zarrin komunak euazen da an beti eotezan txixantza* (Eliza ondoko korridore zaharrean komunak zeuden, eta han beti egoten zen pixa usaina). *Aukeran, txixantza baño naxa larrosa usaiñ ederra* (Aukeran, pixa usaina baino nahiago arrosa usain ederra).

TXIXARRIKI

Pixa erreka (“reguero de orina”). Beste batzuek *txixarreki* esaten omen zuten. *Zeñek txixarrika andixaua eiñ ibiltten giñan mutillak. Neskak ezin orretan ibiltten. Bueno, ez tatt ibilttezin ala ez; guk ezkenduzen ikusten bentzat* (Nork pixa erreka handiagoa egin, nor baino nor aritzen ginen mutilen artean. Neskek ez zuten horretan jarduten. Bueno, ez dakit jarduten zuten ala ez; guk behinik behin, ez genituen ikusten).

TXIXATIXE

Pixatia (“meón/ona”) Behin eta berriro, etengabe, pixa eginez aritzen dena. *Txixati demasara ori. Eskolan beti maxuai permisú eskatzeotza komunea txixe ettea juteko* (Hori pixati hutsa da. Eskolan etengabe maisuari komunera pixa egitera joateko baimen eske aritzen da).

TXIXAURI

Pixagura, pixa-larria (“ganas de orinar”). *Txixauriranin txixe etteko leku topa birrixaten da. Mutillak errez topateben; neskak ibilttezin estua* (Pixagura denean, pixa egiteko lekua aurkitu behar izaten da. Mutilek erraz aurkitzen zuten; neskak ibiltzen ziren larriago).

Pixagura eskolan etortzen zenean, orduan estu eta larri, izan ere maisuari eskatu behar zitzaion baimena komunera joateko, gauzak “erdara batuan” txukun eta zuzen esanda, noski. Horrek pixagurak berak baino larritasun handiagoa sortzen zuen. Komuna esateko maisuek erabiltzen zituzten berba batzuk ezagutzen genituen (“váter”, “retrete”, “escusado”) baina, zein erabili? Zalantza hartan, sarri, aldamenekoari galdetzen genion komunarako baimena eskatzeko formula nola zen: *txixe ettea juteko permisú zelan eskatu birde?* (pixa egitera joateko baimena nola eskatu behar da?). Biren artean gauza taxutzen zen, eta orduan lasaiago. *Zelan esan genkixenin, ixe txixauriaz-be aztu!* (Nola esan genekienean, ia pixa-larriaz ere ahaztu).

TXÍXE

1.-Pixa (“orina”). *Txixe epela ixaten da beti* (Pixa beti izaten da epela). *Lenako kontuk kontaten asi zan da txixe daxola barrez eon giñan berai entzuten* (Antzinako kontuak kontatzen hasi zen, eta pixa dariola barrez egon ginen berari entzuten).

2.- *Txixaeñan*. Pixa egiten (“meando”, “orinando”). *Eskoletako atzin txixaeñan atrapagattu maxuk* (Eskolen atzeko aldean pixa egiten harrapatu gaitu maisuak). *Tabernako atiai txixaeñan geuzela jaui etorriazku. Aringaingan eskapa ta kofrai atzin amatxurou txixe etti* (Tabernako ateari pixa egiten ari ginela jabea agertu zaigu, eta korrika ospa egin dugu. Kofradia berriaren atzeko aldean bukatu dugu pixa egitea).

3.- *Txíxak urtén*. Pixak irten (“orinarse”). *Maxuk palizi emon da txixak urtetza praketan* (Maisuak jipoi galanta eman eta pixa irten zaio galtzetan). *Nerbiosa euan da txixak urtetza pantaloittan* (Oso urduri zegoen eta pixa irten zaio kulerotan).

4.- *Txíxe atá*. Pixak irten (“orinarse”). *Maxuk palizi emon da txixak urtetza praketan* (Maisuak jipoi galanta eman eta pixa irten zaio galtzetan). *Nerbiosa euan da txixak urtetza pantaloittan* (Oso urduri zegoen eta pixa irten zaio kulerotan).

5.- *Txíxe arpeire*. Pixa egin (“orinar”). *Txixauri etorrenin txixe enbirrixatezan* (Pixagura zetorrenean pixa egin behar izaten zen).

Gehienetan pixa lasai egiteko ere astirik ez genuen izaten, betebeharrak “garrantzitsuagoren” bat izaten genuelako. Ordea batzuetan, gure jolasa, hain zuzen ere horixe izaten zen: horma batean nork gorago egin pixa. Denok aldi berean ez genuen pixagura izaten, beraz, lehiaketa hori pixagura handiena zuenak irabazten zuen. Pixa gogor botatzeko indarra egin, zakilaren muturra hatzez estutu eta mangera batetik bezala ikaragarritzko presioan ateratzen zen goraka. Horretan ere baziren batzuk abilak.

Eun baten neuk eta beste laun birek (enu esatea zeintzuk giñan) txixe eiñ geuntzan arpeire geure etxebarruko gixon zar batei. Pentsa gendun erdi eranda etorrrrela, eta entradako eskillaretan goxan jarri, tte bera goruz datorrela irurok illaran gazela txixe arpei-arpeire. Guk pentsaendun bixkat eranda etorrela, bañe, sano etorren, da segi eizkun. Geure etxea sartu giñan aringaingan, da illuntzi zalez, ama an ebillen afaxe prepaaten. Amai esan gentzan argixak amatateko. Amak ezeikixen ze pasatezan, bañe ikusiban gu estutasunin gixuzela. Argixak amata ta barrun barrukuk; gure arreba-pe antxe euazen. Gizona zuzen-zuzen etorri zan geurea, a konturatu eiñtzan-da noa sartu giñan. Ati apurtzeko klasin asi zan ukabillaz ati jotén.”Amentxeraz! Gixon zarrai arpeire txixe. Ezta deretxoik!’. Ati jo ta jo ebillen. Da gure amak, bentana batetik esatzan beste andra batei, arei gixonai esateko Miren (gure ama) Teesenin dala. “Zu, or ezta Miren! Miren Teesenin da”. Gixonak entendiuban, “Miren zinin da”. Ordun gixonak arei andriai esatzan-ze: “Miren zinin! Nunca jamás!”. Arek baekixen ondo gure ama zina ezala juten. Segi eiban ondioik ati jotén, bañe, alako baten juntzan. Ederra pasaendun estutasune. Andik laster fralle jun giñan da salbo. Arek gixonak baekixen gu zeintzuk giñan, bañe erneanizoi pasaakon da kittu.

(Egun batean nik eta beste bi lagunek (ez dut esango nortzuk ginen) pixa egin genion aurpegira gure auzoko adin handiko gizon bati. Uste genuen erdi edanda zetorrela, eta atariko eskaileren goiko aldean jarri, eta gorantz zetorrela, hirurok ilaran geundela, pixa egin genion aurpegi-aurpegira. Pentsatu genuen erdi edanda zetorrela, baina, sano zetorren, eta atzetik etorri zitzaigun. Gure etxera sartu ginen arrapaladan, eta iluntzea zenez, ama han ari zen afaria prestatzen. Amari esan genion argiak itzaltzeko. Amak ez zekien zer gertatzen zen, baina ikusi zuen estu eta larri gindoazela. Argiak itzali eta denok barruan; gure arrebak ere hantxe zeuden. Gizona zuzen-zuzen etorri zen gurera, konturatu egin baitzen nora sartu ginen. Atea puskatu beharrean ukabilez atea jotzen hasi zen: “Hemen daude. Gizon zaharrari aurpegira pixa. Ez dago eskubiderik!”. Eten gabe atea joz ari zen. Eta gure amak leiho batetik esan zion beste emakume bati, gizon hari esateko Miren (gure ama) ahizparen etxean (Tereseren etxean) zegoela. “Aizu, hor ez dago Miren. Miren Tereseren etxean dago”. Gizonak ulertu zuen, “Miren zinean dago”. Orduan gizonak andreari honela esan zion: “Miren zinean! Nunca jamás!”. Hark bazekien ongi

gure ama zinera ez zela inoiz joaten. Oraindik ere jarraitu zuen atea joz, baina, halako batean joan zen. A zelako estutasuna pasatu genuena! Hori gertatu eta berehala fraide joan ginen, eta libre. Gizon hark bazekien gu nortzuk ginen, ordea, amorrazioa baretu zitzaion eta kito).

6.- *Txixín odola*. Pixan odola (“sangre en la orina”). Gaitzen batek eraginda gertatzen da hori. *Txixin odola topatze ta or dabill medikoik mediko* (Pixan odola aurkitu diote, eta hor dabil medikurik mediku).

TXIXEÑERU

Pixatia, pixontzia (“meón/ona”). *Txixatixe* berbaren sinonimoa. *Txixeñero mararikatu*. *Betira ori txixaeñan* (Pixontzi madarikatua. Beti ari da hori pixa egiten).

Neska balitz *txixeñeri* izango litzateke, ordea, berba hau guk ez genuen entzuten.

TXO

Eguneroko hizketa arruntean hitzetik hortzera erabiltzen dugu sarrera gisara. *Txo, on dan euealdixaz itxosa zuze?* (Egiten duen eguraldiarekin nolatan zoazte itsasora?). *Txo, ixillik eon zattez olako dispaateik esanbaik* (Horrelako astakeriarik esan gabe, egon zaitez isilik). *Txo, agarratemotzuk, saki atakotzut* (Heltzen badizut, txikitu egingo zaitut).

Izenik ez dakigunean deitzeko erabiltzen dugu; soilik, nahiz, ondoren *mutil, neska, gixon* ezarrita. *Txo, botatzaxun auri pelotioi* (Mutiko, bota ieza dazu pilota hori). *Txo gixon, diru jausiatzu* (Gizona, dirua erori zaizu). *Txo neska, ten eizu aurrei sokiorrei* (Neska, tira iezaiozu soka horri). *Txo gazte, etorri mandato bat ettea* (Hi gazte, etor hadi enkargu bat egitera). Emakume helduei, inoiz ere ez: *txo andra*, inoiz ere ez. Toribio Etxebarria: “Se dice imitando a los de Ondárroa: *Txo, nungua zara zu?*”.

TXOFERRA

1.- Auto gidaria, txoferra (“chófer”, “conductor/a”). Taxi, kamioi eta autobusetako gidariak ziren herrian zeuden ia txofer bakarrak. Izan ere, auto propioa zuen jende gutxi zegoen; hiruzpalau besterik ez. *Joxe ta Patxi kamioittan txofer ibilltzezin orixotar anaxazin* (Joxe eta Patxi, kamioietan gidari aritzen ziren oriotar anaiak ziren). Gure aitaren koadrilako txofer batek Karmelo zuen izena, beraz, “*Karmelo txoferra*”. *Txapero-be txoferra zan, bañe, arek kamiona txikixaua eukan*. *Aren kamiona atzetik jun de atrapati erreza ixatezan*. *Garro-be txoferra zan bañe taxisti, te Patxi Berrittu-be bai* (“*Txapero*” ere txoferra zen, baina, hark kamioi txikiagoa zeukan. Haren kamioia, atzetik joan eta harrapatzea erraza izaten zen. Garro ere txoferra zen baina, taxi-gidaria, baita Patxi “*Berrittu*” ere).

La Esperanzako txoferrak: Kandido Sau, Illddefontso, Bengoetxea, Pauliñ Urresti. Beste kamioilari bi: Julio (gure attan-da kuadrillaku), eta Manuel “*Txoferra*”.

2.- *Txoferran eúne*. Auto gidarien eguna, uztailaren 10a: San Cristobal (“San Cristóbal, patrón de los conductores”). Gu, geure kasa ez ginen ohartuko, baina, izeba Klarak (gure egutegi bizia) bezperan nahiz egun berean esango zigun: *bixar San Cristobal eune*, edo *gaur San Cristobal eune*. Hortik aurrerakoa bagenekien.

Egun horretan herriko auto gidariak, batez ere kamioilariak, harro igarotzen ziren herriko kaleetan zehar, kamioia lorez apainduta, turuta joaz. Eguerdi aldera, ez guztiek, baina, txofer batzuek umeoi aukera ematen ziguten, kamioian sartu eta buelta bat emateko. Horrela ibiltzea lortzen genuenean pozez zoratzen egoten ginen. *Txofer batek Pikupe arte erun gattu kamionin* (Txofer batek *Pikuperaino* eraman gaitu kamioian).

TXOÍ ABIXI

Txori habia (“nido de pájaro”). *Txoi abixi topati politte ixatezan* (Txori habia aurkitzea polita izaten zen). *Gu krisalin ibilltten giñan da txoi abixa asko ez gendun ikusten* (Gu urertzean ibiltzen ginen, eta ez genuen txori habia asko ikusten).

TXOIERU

Txori zalea (“aficionado a los pájaros”). *Beste batzu-pe ixangozin, bañe txoiero famauk Toxutarrak ixan-diz beti; eta famauena Imanol Toxu* (Beste batzuk ere izango ziren, baina txoritan abilenak “Toxu” familiakoak, eta trebeena Imanol “Toxu”).

Txoieru zenak, txoriak harrapatzen, txoriak kaiolan hazten, txori desberdinak gurutzatzen, txoriak ezagutzen, izenak, txori kantak bereizten eta abarretan jakiten zuen.

TXOÍ KÁNTI

Txori kanta (“canto de pájaro”). *Txoi kantak danak ezti polittak ixaten. Txoi batzuk zaati ataten dabe, eta beste batzuk kanta. Pertsonan artin moure, batzuk kanta ta beste batzuk zaati ata bakarrik* (Txori kantak denak ez dira politak izaten. Txori batzuek zarata ateratzen dute, eta beste batzuek kantatu. Pertsonen artean bezala, batzuek kantatu, eta beste batzuek zarata atera besterik ez).

Gure osaba Andonik (Don Andoni Basterretxea) zenbait txori, kantatik ezagutzen zituen. *Imanol Toxu-pe kanti entzunde ezautukoban ze txoi zan kantaten euana* (Imanol “Toxu”k ere kanta entzunda ezagutuko zuen zein txori zen abesten ari zena).

Kaiioletan preso egoten ziren txorien kantak ere entzuten genituen gure inguruan. Kaiioletan gehien izaten zen txoria, kardantxiloa; tarinak ere bai, baina gutxiago. Geroago kanariok agertu ziren. *Kaxola batzutako guardantxuluk zoragarri kantateben* (Kaiola batzuetan zeuden kardantxiloek zoragarri kantatzen zuten).

Garai artan birigarroa eta zozoa ez genituen ezagutzen, baina helduei entzuten genien horiek zirela trebeenak abesten: *kantaten famauenak, zozu te birearru* (abesten trebeenak, zozoa eta birigarroa).

TXOÍ KÁKA

Txori kaka (“excremento de pájaro”). *Txoi kaka kalin-be ikusten gendun, bañe, gexen kaxoletan* (Txori kaka kalean ere ikusten genuen, baina, gehien kaiioletan). *Txoixe kaxolan eukanak eunero garbittu birrixateban txoi kaka* (Txoria kaiolan zuenak egunero garbitu behar izaten zuen txori kaka).

Kalean txolarreen kaka, eta udan ainarena ere ikusten genuen. *Bañe kalatxoixan kaka-parrastari erropeta jausten bagatzun, eueldixe ederra!* (Baina, okerrena, kalatxoriaren zirina arropetara erortzea izaten zen).

TXOIXAK

Hegaluzetan, ehizean (*kazan*), beste aparailuekin batera erabiltzen ziren aparailu jakinak. *Uberako apaxuk* deiturikoen gaineko aldean egoten ziren kokatuak. Ikus, *uberako apaxuk*.

“Batzuk uberako apaxoik ezeben usaten; txoi utsak. Oneik luziauak ixatendiz, eta enjeneral beunipaik. Beune batzutan bai, eueldi txarraranin-de, apaxuk gixi eukit tearren, axik tatarrez erunbaik”. (Bedialauneta Laka Luis Mari).

(Patroi batzuek *uberako apaxuk* deiturikoak ez zituzten erabiltzen; *txoixak* deiturikoak besterik ez. Hauek luzeagoak izaten dira, eta gehienetan berunik gabe. Beruna batzuetan bai, eguraldi txarra denean, aparailuak gidaria izanez haizeak arrastaka eramanez ez dezan).

TXOIXAN JANAXE

Txoriaren janaria (“comida del pájaro”). *Txoixai, asko ta ondo kantateko, alpisti emoteakon, eta gardueri-be bai. Txoixantzako janaxe oixe ixatezan.* (Txoriari, etengabe eta ondo kanta zezan, alpistea ematen zitzaion, eta txori-kardua ere bai. Txoriarentzako janaria horixe izaten zen).

TXOIXAN KAXOLI

Txori kaiola (“jaula de pájaro”). *Denda batzutan txoixan kaxolak saltzen eotezin. Bañe kaxolik, dendan euan bittartin, barrun ezeban txoirik eukitten. Kaxolak txoi tte guzti etxitan eotezin.* (Zenbait dendatan txori kaiolak saltzen egoten ziren. Ordea, kaiolak, dendan zegoen bitartean, barruan txoririk ez zuen izaten. Kaiolak, barruan txoria zutela, etxeetan egoten ziren).

Txori kaiolaz aparte, kilkerrarena baizik ez dut ezagutu izan: *kirkillan kaxoli* (kilkerraren kaiola).

TXOÍXE

1.- Txoria (“pájaro”). *Txoixak egan ikusten genduzen. Eskun ezkendun txoirik eukitten* (Txoriak hegan ikusten genituen. Txoririk ez genuen eskuan izaten).

Izenez ezagutzen genituen txori motak: *zozu, birearru, ernanixe, pardela, papargorrixé, txepetxa, guardantxulu, taiñe, kanaxu, paandi*. Ikusita ezagutzeko moduan: *guardantxulu, pardela, ernanixe, papargorrixé, zozu (baltza zalako)*. Kaiolan ikusten genituenak: *guardantxulu, taiñe ta kanaxu. Kanaxuk, ainka biku-pe baeuazen, da ondioik baraz: “Kanario”* (Kanarioak bi hankakoak ere baziren, eta oraindik ere badaude: “*Kanario*”).

2.- *Txoitta*. Txoritara, txoriak bizirik harrapatzera (“a coger pájaros”). *Gaur arratsaldin txoittaguz Akilla* (Gaur arratsaldean txoriak harrapatzera goaz *Akilla* mendira).

Gu, gure kasa ez ginen inoiz joaten. Horretan trebezia zuen norbaitek bultzatuta, inoiz, urtean behin-edo, joaten ginen txoriak harrapatzeko asmotan, baina, harrapatu ez.

3.- *Txoittako tranpí*. Txoritara, txoriak bizirik harrapatzera (“a coger pájaros”). *Gaur arratsaldin txoittaguz Akilla* (Gaur arratsaldean txoriak harrapatzera goaz *Akilla* mendira).

Gu, gure kasa ez ginen inoiz joaten. Horretan trebezia zuen norbaitek bultzatuta, inoiz, urtean behin-edo, joaten ginen txoriak harrapatzeko asmotan, baina, harrapatu ez.

4.- *Txoi txikixe*. Txori txikia, txoria, txori mezularia. *Txoi batek kontazta zueneko etxebarrun ze pasaran* (Txori batek kontatu dit zuen auzunean zer gertatu den).

Literaturan txori mezulariaren aipamenak aspaldikoak dira. Gure artean, alabaren nahiz semearen konturen batekin etortzen zenak (emakumeren bat gehienetan), iturria anonimatuan gera zedin, honako formula hauek erabiltzen zituen: *andra batek esazta, gixon batek esazta, txoi batek esazta, txoi txiki batek esazta...* Horrelakoetan, kontu pozgarririk ez zen inoiz izaten, beti amarentzat desatseginak. *Txoi txiki batek esazta zueneko neski mutillakiñ baltziuan ikusibela domekan* (Txori txiki batek esan dit, zuen neska mutilekin dantzan ikusi zutela igandean).

Batzuk baziren horrelako *enbajadak* ekartzen espezialistak.

5.- *Txoixe*. Begizta (“lazo”). Neskatilei buruan, ilean kateatuta, apaingarritzat ipintzen zitzairen begizta gorria. Argia Garridoren “*Celedonio Eskolak. 1929-2004*” liburuan (60), Maria Luisa Iramategik gerra osteko eskolako gertaera tristeak kontatzean honela dio: “*Hamen lazo gorrixé erun eta matalazurreku lazo gorrixatxik. Amak ipiñi hamen ulin, txoixe esaten gakona, eta kendu, holanik arranka, eta matalazurreku*” (Hemen begizta gorria eramane eta zaplaztekoa begizta gorriagatik. Amak ipini hemen ilean *txoixe* deitzen zitzaiona, eta kendu. Horrela erauzi, eta zaplaztekoa).

TXÓKA

1.- Harritu, harridura sortu (“extrañar”). Ordea, aditz laguntzailea, NOR-NORI forman. *Txoka eiñgazta arek niri ori lenaua ez esati* (Hark niri hori lehenago ez esateak harritu egin nau). *Ama etxin topaban; da ama ondioik etxin eoti txoka eiñgakon* (Ama etxean aurkitu zuen; eta ama oraindik etxean egoteak harritu egin zuen).

2.- *Txokaua eiñ*. Harridura handia sortu (“extrañar mucho”). *Arek niri ori esati, txokaua eiñgatan!* (Hark niri hori esateak ikaragarri harritu ninduen).

TXOKANTI

Harrigarria (“chocante”). *Aleiñ guztik eiñ zittuzen araxe etxea bera bakarrik juteko. Txokanti zan ara bera bakarrik jun nai ixati* (Ahalegin guztiak egin zituen etxe hartara bakarrik joateko. Harrigarria zen hara bera bakarrik joan nahi izatea).

TXÓKE EIÑ

Elkar jo, talka egin (“chocar”). Autoen edo txalupen arteko elkar jotzea adierazteko batez ere. *Debako korriuak eta kamion batek txoke eiñddabe Alkolea parin* (Debatik zetorren autobusak eta kamioi batek talka egin dute *Alkolea* inguruan).

TXÓKI

Talka (“choque”). Arrigorriko errebueltan txoki eonda (Arrigorriko bihurgunean talka egon da). *Motorbizikletan artin txoki eoten danin, jeneralin golpe andixak artzendiz* (Motoen artean talka izaten denean, gehienetan kolpe handiak hartzen dira).

TXOKOLATE

Pedro Egia zeritzon gizonari esaten zioten “Txokolate” izengoitia. *Fraixke* zuen emaztea (Frantziska Arantzamendi). Seme-alabak, berriz, *Txokolatenekuk: Angeles, Simon, Teesa, Nieves, Montserrat, Joxe Mari, Mai Trini eta Pedro*. “Txiki” eukene areik arratoi txakurre famau. A txakurre eukitte katoik ezeben biko; eztatt eukitteben. Luis Erlojeruneko entradan bixizin iruarren abitaziñoñ (Txiki izeneko arratoi txakur abila zuten haiek. Txakur hura edukita katurik ez zuten beharko; ez dakit izaten zuten. Luis “Erlojeru”ren atarian bizi ziren hirugarren solairuan).

Txarrerako edo onerako, etxe hartan beti zegoen *anbienti*.

Batzutan zaati, eskandalu te endreru ibillikoben, eta beste batzutan barrealgari, kanti te juergi. Beste familixa batzutan bixik euazeni-pe ezan igarten; Txokolatenekuk, ostea, beti emoteben bixik euazen señali.

(Batzuetan, zarata, eskandalua eta istilua erabiliko zuten, eta beste batzuetan barre-algara, kantua eta festa. Beste familia batzuk, bizirik zeudenik ere ez zen antz ematen; “Txokolate” familiakoek berriz, beti ematen zuten bizirik zeuden seinale).

“Txokolate” familia bizi zen etxearen karkaba eta gure patioa bat eginik zeuden; horregatik genekien elkarren berri.

TXOKOLATI

1.- Txokolatea (“chocolate”). *Guk ez geunkan beste meixendaik, eunero txokolati te ogixe. Meixendetan ez euan sospresaik!* (Guk ez genuen beste askaririk, txokolatea eta ogia egunero. Askaritan ez zegoen ezustekorik). Guk jaten genuen txokolatea hain gozoa zelarik, bitxia da “txokolate” berbak jatorrian duen esanahia. Itxura denez, Mexikoko goi lautadetako indioek lortu zuten gerora txokolate moduan ezagutuko zen produktua. Eurek *xocoatl* deitzen zioten; eta berba honek beren berbetan (*náuatl* hizkuntza) ur mingotsa esan nahi zuen (*xoco*: mingotsa, eta *atl*: ura).

Txokolate hitza euskaldunok gaztelaniatik hartu omen genuen, eta txokolatea adierazteko euskaraz ba omen zegoen berba egoki bat: *mokolu*. Garbizale joera horrek eraginda, izebaren batek noizetik noizera ematen zigun aholkua: “*txokolati ezta esaten mokolu baño*” (*txokolati* ez da esaten, *mokolu* baizik). Bost axola, produktu gozo eta atsegin hura nola esan behar zen. Txokolatea jateak edo ez jateak kezkatzen gintuen, ez beste ezerk.

Baina, hori bai, ziurtasun osoa genuen hurrengo egunean ere ez zitzaigula faltako eguneroko askari hura; eta egia esan, horrek sekula santan ez zigun hutsik egin.

Umeen jolas batzuetarako, nagusiek honela kantatzen ziguten: *Txokolatero boliñero, asto gañian kaballero...* Ez naiz gogoratzen nola jarraitzen zuen.

Miren *Kantaleko*”k kontatzen digun gertaerak adierazten du, zein dotore ager daitekeen txokolatea emateko “borondatea” txokolaterik eman gabe:

“Orreik Buzunekuok bixizin Veganeko etxitan, da Rufina Etxe Txikiku araxe jutezan mandatuk-eta ettea. Gu domeka arratsaldetan Mutrikure sarri juten giñan zinea. Olatteik Mutrikure zinea jun giñan baten... Mutrikuko Eziñaberastunekuk txalopak-eta eukezenak Buzuneko tartekuzin. Anguz geu Mutrikun eskillaretan berutz, zinea baño lentxua: “Tia Mari” esatzan Rufinak andra batei. Ontxe-be ikusi etten dot andri. Eta andrik: “Txokolatia

emango nizueke baña, eztezue naiko-ta!”. Mutrikure oñez jun de etorri etten gendun, de gosik illtten geuzen gu, da arek axe esan bañe, txokolateik emon-bez. Birin saar lapurreti eiñ dde jaten genduzen saar batzuk”. (Arrizabalaga Aranburu Miren).

(Horiek “Buzu” familiakoak *Veganeko* etxeetan bizi ziren, eta Rufina *Etxe Txikiku* etxe hartara joaten zen mandatuak-eta egitera. Gu igandeetan Mutrikura sarri joaten ginen zinemara. Horrela Mutrikura zinemara joan ginen batean... Mutrikuko “*Eziñaberastu*” familiakoak, txalupa jabeak zirenak, “Buzu” familiakoen senideak ziren. Bagoaz Mutrikun eskaileretan beherantz, zinemara sartu baino apur bat lehenago: “Izeba Mari”, esan zion Rufinak emakume bati. Orain ere begien aurrean dut emakume hura. Eta andreak: “*Txokolatia emango nizueke baina, eztezue naiko-ta!*”. Mutrikura oinez joan eta itzuli egiten genuen, eta goseak akabatzen geunden gu, eta hark hura esan baina, txokolaterik eman ez. Bidean sagar lapurreta egin eta jaten genituen sagar batzuk).

2.- *Txokolate jána*. Txokolate jana (“chocolatada”). *Txokolate jana, lapiko apurtzi te zako karrerri eondiz plazan* (Txokolate jana, lapikoa puskatzea eta zaku karrera egon dira plazan).

Herriko festetan, plazan umeen jokoak antolatzen ziren, eta tartean txokolate jana: mahai txiki batean, alderdi banatan, bi mutiko (orduan ez ziren neskak izaten) begiak estalita, bakoitzak koilara bat eskuan zuela, eta mahaiaren erdian ontzi bat txokolatez beteta. Ontzitik hartu eta elkarri ahora ematea izaten zen helburua, txokolatea bukatu arte. Txukun eta dotore hasten ziren, baina, elkarri txokolatea burutik behera boteaz bukatzen zuten.

3.- *Etteko txokolati*. Egiteko txokolatea. Birrindu ondoren esneaz lapikoan egin eta berorik hartzeko txokolatea. *Baten-baten eune zanin birrixateban amak etteko txokolati* (Norbaiten urtemuga zenean behar izaten zuen amak egiteko txokolatea). *Gioko Torrin gordiñik jateko txokolati eotezan eta etteku-be-bai* (*Goiko Torre* dendan gordinik jateko txokolatea saltzen zen, eta egitekoa ere bai).

Horretarako, ontza zabal karratuak izaten ziren. Etxeko norbaiten eguna (urtebetetzea) ospatzeko erosten zuen amak. Baina, guk jakiten bagenuen egin orduko aurkitu eta jan egiten genuen damutu aurretik, nahiz eta gero egurra jasoko genuela jakin. *Amak etteko erositte eukan txokolate tabletai ontza bi jatzaus* (Amak, egiteko asmotan erosita zeukan txokolate tabletari bi ontza jan dizkiogu).

4.- *Txokolati*. Lokatza, zikinkeria. *Len euan basi, te on eurixe eiñddabenin, ederra txokolati formara* (Lehen lokatza zegoen, eta orain euria egin duenean a zer nolako lokatz putzua egin den!).

TXOKOLATIÑE

1.- Txokolatina (“bombón”, “chocolatina”). *Txokolatiñe berbi jakitti-be naiku zan gutzako ordun* (Garai hartan *txokolatiñe* hitza ezagutzea ere aski zen guretzat). *Txokolatiñik guk ez gendun beiñ-be jaten* (Guk ez genuen txokolatinarik inoiz jaten).

2.- *Txokolatiñ káji*. Txokolatina kaxa (“caja de bombones”). *Purineko eskaparatin-ero, ikusikoendun txokolatiñ kaji*. *Goiko Torrin ez, bentzat* (*Puri* dendako erakusleihoan ikusiko genuen agian txokolatina kaxa. *Goiko Torre* dendan ez behinik behin).

TXOKORRA

Zigarro purua (“cigarro puro”). Garai batean zenbait garbizalek erabili izan zuten berba hau. Ezin esan ordea, hedadura handirik izan zuenik. *Bazkai on bat eiñddakun, akeita, pattarra ta txokorra* (Bazkari on bat egin ondoren, kafea, kopa eta zigarro purua).

TXOKÚ

1.- Molusku zefalopodoa, txokoa (“sepia”). Txipiroiaren antzekoa, eta kalitate oneko haragia duena. *Formi-be txibixapaño biribillaua eukitten dau*. *Ondo biundute gozu ixaten da* (Forma ere txipiroiak baino baino borobilagoa izaten du. Ondo bigunduta gozoa izaten da).

2.- *Genoeba Txoku*. Genobebaren familiakoak, berriz, *Txokunekuk*. *Genoeba Txoku kaleik kale ibilttezan esni saltzen* (Genobeba “*Txoku*”k kalez kale jarduten zuen esne saltzen).

Txokunekuk hiltegiaren ondoko kale estu batean bizi ziren; horregatik, kale estu harri, “*Txokuneko zerki*” ere deitzen zitzaion, eta bai “*Matadeiko zerki*” ere.

2.- *Txokun azurre*. Txokoaren barne maskorra. *Gure launai txokun azurraz batela eitzan attittak* (Gure lagunari txokoaren hezurrez txalupa egin dio aitona).

Garbitu eta lehortu ondoren zuri-zuria geratzen zen. Ura baino arinagoa denez, txalupa forma eman, ur azalean ipini eta jolasean aritzen ginen.

TXOLIÑE

Neska berritsu eta kaskarina (“mujer charlatana y casquivana”). *Ingurun neska txoliñik eukitteik ezkazta gustaten* (Neska berritsu eta kaskarinik inguruan ez zait gustatzen).

TXOPÍ

Antzina aterperik gabeko txalupek, eta oraingo txalupa txikiek aurrean eta atzean izaten duten oholtza.

“Kubiertabaiko txalopik, aurrin de atzin eukitteban alako zati bat, tapa bat. Aettei esateakon txopi: aurreko txopi te atzeko txopi. Gixona tenteranin an gañin, “txopa gañin” esatezan. On-be ikusten da motor txikixak zelan dauken a aurreko zatixe triangulo bat, plataforma”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Aterperik gabeko txalupak, aurrean eta atzean horrelako zati bat, estalki bat izaten zuen. Hari esaten zitzaion txopa: aurreko txopa eta atzeko txopa. Han gainean gizona tente dagoenean, “txopa gainean” esaten da. Orain ere ikusten da txalupa txikiek nola daukaten aurreko aldean hiruki bat, oholtza).

TXOPÓ ARBOLI

Makala (“chopo”). *Kalin iñor-be ezebillen, bañe, ontxe pasari Mollatik mutill bi erbestekuk, txopo arbolapaño luziauak bixak* (Kalean ez zebilen inor, baina, oraintxe pasa dira Nasa Kaletik bi mutil kanpotarrak, makal arbolak baino luzeagoak biak).

Zalantza dut makal zuhaitza (*txopo arbolí*) ezagutzen ote genuen. Ezetz esango nuke. Arbola tantaia zela bagenekien, helduen ahotan entzuten baikenuen honako esaldi hau: *txopo arbolí baño luzia* edo *txopo arbolí letxeik asire*. Entzunaz, esaten ere ikasi genuen. *Zueneko mutille, aspaldixan ikusi baik, eta gaur ikusirot. Txopo arbolí baño luzia eiñddera* (Zuen mutila aspaldi ikusi gabe nuen, eta gaur ikusi dut. Makal zuhaitza baino luzeagoa dago).

Orain ohartzen naiz, hurbilen genituen makal arbolak, *Saturraranen*, frontoitik hasi eta *Arbelaitz* baserrira bitartean zeudela. Arbola haiek behinik behik, ez sarri-sarri, baina noizetik noizera ikusten genituen.

TXÓRDO

Felipe Kaltzakortak zeraman goitizena zen “*Txordo*”. Kale garbitzailea (*zamarreru*) ogibidez. Goiko Kalean bizi zen, eta bera bizi zen inguruko kaleak garbitzen zituen. Ikus, *bat*.

TXORIANDIXE

1.- Txakur handia (“perro gorda”). *Txoandixe* ere esaten genuen. *Pezetaik-eta asko ezkenduzen geure eskutan ikusten, bañe, txoriandixapai* (Pezetarik-eta asko ez genuen gure eskutan ikusten, ordea, txakur handiak bai).

Pezeta baten hamargarren partea balio zuen txanpona. Txanpon honetaz baliatzen ginen *arraka* edo *ingelesin* jokoetan jarduteko. Tamainoz pezeta txanpona baino apur bat handiagoa zen, baina arinagoa; zilar kolore argikoa. Gure ingurura ez zitzaigun txakur handi garbi eta berririk arrimatzen, zaharrak, kolpatuak eta zikinak baizik.

Garai batean, herritik hondartzara joateko zubitik igarotzeko *txoriandixe* ordaindu behar zen. *Txoriandixe ezan asko ixaten bañe, ba-pezu baño gexa* (Txakur handia ez zen asko izaten, baina, batez baino gehiago).

2.- *Txoriandixin*. Txakur handiaren truke. Guk behar izaten genituen gauza batzuk prezio horretan izaten ziren. *Kaniki te kromu, txoriandixin bat emoteben* (Kanika eta kromoa txakur handian bat ematen zuten).

3.- *Txoriandiku*. Txakur handi bat balio zuena. Karameluak, adibidez, neurri eta prezio desberdinekoak saltzen zituzten. Batzuk *txoriandikuk* ziren, hots, txakur handia balio zutenak. *Pezeti neukan da txoriandiko kaameluk amar erosittuaz* (Pezeta bat nuen eta txakur handiko hamar karamelu erosi ditut).

TXORÍ ERREKA

1.- Ondarroako *Kanttope* auzoaren parean erreka bestalde, errepidearen goiko aldeko guneari deitu izan (deitzen) zaio Txori Erreka. Errepidez Mutrikura joateko, herriko kaskotik irten bezain pronto *Txoti Errekatik* igaro behar duzu. *Gu Kanttopekuk giñan, da makiña bat bidar juten giñan Txori Erreka larreta. Kanttopetik batelin pasa bestekaldea, Txori Erreka altsa, arbola batzuk bota eta batelaz pasa* (Gu *Kanttope* auzokoak giñenez, sarri joaten ginen *Txori Errekara* laharretara. *Kanttopetik* batelean igaro erreka beste aldera, *Txori Errekara* igo, zuhaitz batzuk bota, eta batelaz ekarri gure auzora).

2.- *Txorí Erreka*. Segundo Bedialauneta Guenagak *Euzkadi* egunkarian idazteko hartu zuen goitizena. Lanbidez bizargina. Ondarroan batzokiko buruetariko bat. Bake epaile ere izan zen errepublika garaian.

Kirmen Uribek ematen digu berari buruzko xehetasun zenbait (ONDARROA, 2002):

“Derion hil zuten 1937ko uztaillean, Madalen bezperan. Kanean bertan hil zuten testigantza batzuen arabera.

Egun horretan bertan bidali zion anaia tanbolinjoleari azken gutuna. Urteetan idatzi zituen kronika guztiak ez bezala, gatzelaniaz eman behar izan zuen azkenengo karta. Ikaragarriak dira hitzok: *Escribo estas cuatro últimas letras. Quisiera verte, pero no tengo tiempo y apodérate de mis cosas. Agur y recuerdos a todos mis buenos amigos. Jesucristo pasó más con menos culpa y les perdonó a todos. Segundo de Bedialauneta*”.

“Osaba Segundon atte zan Auazill Txikixe esateotzena; auazille zan-da. Osaba Segundo-ta gure aman-da lengusuzin. Bera, markiñar bat eta Kasinto Ibaibarriaga Bilbon atrapa zittuezen. Gure osaba eta markiñarra afusilla, eta Kasinto Ibaibarriaga libre. Irurak eixeuzen Arenaleko banko baten jarritte. Baten-batek keji emotzen da afusilla kottauak! Periorikun eskributeban Txori Erreka ixenaz. Erriko ta inguruko barrixak-eta eskributen zittun kontuxu. Neure attabesutaku zan osaba Segundo. Bera ixatez barberu eizan. Nik ezautu eineban bera, bañe gitxi akordatena. Ilbenin nik sei urte neukazen. Orrreik umezurtz geatuzin de geurin, amentxe bixi ixantzin. Txokolatiñak zidarrezko paperin batute ekarten zittuzen da neuri emoteoztazen, beran besutaku nittun-de! Ori bai, ori goun dakat.

Beran afilleruk ixangozin Bedialauneta Guenaga, tio Luxio-be olantxen zan-da. Beran beste anaxarrebaik nik eneban ezautu. Tio Luxio bai”. (Pagate Anakabe Itziar).

(Osaba Segundoren aitari “*Auazill Txikixe*” esaten zioten, aguazila baitzen. Osaba Segundo-eta gure amaren-eta lehengusuak ziren. Bera, markinar bat eta Jazinto Ibaibarriaga Bilbon harrapatu zituzten. Gure osaba eta markinarra fusilatu, eta Jazinto Ibaibarriaga libre. Hirurak omen zeuden Arenaleko eserleku batean eserita. Norbaitek salaketa jarri, eta fusilatu koitaduak! Egunkarian idazten zuen “*Txori Erreka*” izengoitiaz. Herriko eta inguruko albisteak idazten omen zituen. Nire aitapontekoa zen osaba Segundo. Bera ogibidez bizargina omen zen. Nik ezagutu nuen osaba, baina, bere oroitzapen askorik ez dut gogoan. Hil zutenean nik sei urte nituen. Horiek umezurtz geratu ziren eta gure etxean, hementxe, bizi izan ziren. Txokolatinak zilarrezko paperean bilduta ekartzen zituen, eta niri ematen zizkidan, bere besoetakoa baininduen! Hori bai, hori oso gogoan dut.

Bere abizenak Bedialauneta Guenaga izango zituen, osaba Luxio ere horrela baitzen. Bere beste neba-arrebarik nik ez nuen ezagutu. Osaba Luxio bai).

“Gerri sartu zanin gure atte-ta eskapando juntzin, da bueltan etorri zinin ixebaik geatuzin; beste batzuei morun dana rekisatzen. On gazen tokixan or Mollan Txori-Erreka euan, PNVko presidenti-te ixandaku; a Bilbon illben. Arek ortxe Mollan eukan barbexi. Gure atte-ta etorrizinin antxe sartuzin. Ordundixeik antxegaz”. (Burgaña Kaltzakorta Pako).

(Gerra sartu zenean gure aitak-eta alde egin behar izan zuten, eta itzultzean ezer gabe aurkitu ziren; beste batzuei bezala dena kendu zieten. Orain gauden lekuan, Nasa Kanean, *“Txori Erreka”* zegoen, Ondarroan EAJko lehendakari izandakoa; hura Bilbon hil zuten. Hark hortxe Nasa Kanean zeukan bizartegia. Gure aita-eta gerratik itzuli zirenean hantxe sartu ziren. Harrezkero hantxe gaude).

TXORKATILLI

Orkatila (“tobillo”). *Ainki zulun sartu te txorkatilli biurtu neban* (Hanka zuloan sartu eta orkatila bihurtu nuen). *Txorkatilli andittuatzu* (Orkatila handitu zaizu). *Txorkatilli biurturau te medikuk esatza geldik eoteko. An da etxin, ainki goxan dabela* (Orkatila bihurtu du eta sendagileak esan dio geldirik egoteko. Han dago etxean hanka goian duela).

TXÓRTAN EIÑ

Larrutan egin, txortan egin, larrua jo (“hacer el amor”, “follar”). *Txortan pertsonan artin ettenda, eta animalixan artin-be bai* (Pertsonen artean larrua jotzen da, eta animalien artean ere bai). *Lena ezkondu-baik txortan etti pekatu zan. Ordun-be txortan etteko ez euan ez kodu biarrik, bixak, neskik eta mutillak nai ixati naiku zan, bañe, etten bazendun gero konfesatea junbir* (Garai batean ezkondu gabe larrua jotzea bekakoa zen. Orduan ere txortan egiteko ez zegoen ezkondu beharrik, aski zen biek, neskak eta mutilak nahi izatea, baina, egiten bazenuen gero aitortzera joan behar).

TXORTÍ

Sorta (“rramillote”, “fajo”, “ristra”). Orokorrean multzoa. *Soka txorti, kipula txorti, beakatz txorti... Soka txorta andixe ekarrirabe ta geuk apartakou komeniazkun moruku* (Soka multzo handia ekarri dute eta geuk hautatuko dugu komeni zaigun modukoa). *Sasoi baten Panplona San Fermiñeta jun de parrandi eiñde etortezinak beakatz txortiaz agertzezin* (Garai batean Iruñera San Ferminetara joan eta parranda egin ostean herrira itzultzen zirenak, berakatz sorta bizkarrean zutela agertzen ziren).

TXOTXATUTE

Txotxatuta, umetuta (“aniñado”). Pertsona zaharrei gertatzen zaie, umeei dagokien izaera edo nolakotasuna hartzen dutenean. *Gure attitte, urtitan alako ederto ibillire, bañe on total txotxatutera* (Gure aitona urteetan oso ondo ibili da, baina, orain zeharo umetuta dago).

TXOTXIKIXE

1.- Txakur txikia (“perra chica”). *Sasoi baten txotxikixe-be pagatezan plaiko zubixan* (Garai batean hondartzako zubitik igarotzearren txakur txikia ordaindu behar izaten zen). Txakur handiaren antzekoa zen; apur bat txikiagoa.

Txakur txiki batekin ere zerbait eros zitekeen. Oraintxe bertan ez naiz gogoratzen zer. *Txotxikixaz maspasa batzuk-ero, emongo zittuezen* (Txakur txiki baten truke mahaspasa batzuk-edo, emango zituzten).

2.- *Txotxikixin*. Txakur txikiaren truke. *Denda juna ta txotxikixin bost maspasa emoztez* (Dendara joan naiz eta txakur txikiaren truke bost mahaspasa eman dizkirate).

3.- *Txotxikiku*. Txakur txiki bat balio zuena; nolanahi ere, merkea. *Au kanikiau txotxikikure* (Kanika honek txakur txiki bat balio du). *Ori beroi ezta txotxikiku* (Uste dut hori ez dela merke-merkea izango). Ironiaz ere erabiltzen da, kontrakoa adierazteko. *Ori ez galdu e! Txotxikikure ba!* (Horrek asko balio du, eta ongi zaindu).

4.- *Txotxikirik*. Xentimorik, dirurik, batere ez. Ezezkako esaldietan. *Naizun tokittik ata diru. Nik eztotzut txotxikirik emongo* (Nahi duzun lekutik atera dirua. Nik ez dizut xentimorik emango). *Niri ez eskatu. Nik eztakat txotxikirik* (Niri ez eskatu. Nik ez daukat dirurik). *Ori botaxun ureta. Orrek eztau txotxikirik balixo* (Hori bota ezazu uretara. Horrek ez du batere balio).

TXOTXIÑDDU

Apur bat burua galdu. *On dala gitxi arte alako ederto eonda, bañe, on txotxiñddutera* (Duela gutxi arte oso ondo egon da, baina, orain apur bat burua galdu du).

TXOTXIÑE

Neska buruarina, sorgintxoia (“ligera de cascós”). *Neska txotxiñak, zemat eta apartia naxa* (Neska buruarinak, zenbat eta urutiago nahiago). Neskatoei baino ez zaie ezartzen adjektibo hau; mutikoei inoiz ez.

Beste konnotazio bat ere baduela esango nuke: keinuak eta berba, emakume helduek bezala egiten duen neska.

TXOTXIÑKEXAK EIÑ

Emakume helduak imitatuz jarduten duen neskatoagatik esan ohi da. *Onek umionek txontxinkexi naiku baabill bentzat* (Ume honek nahiko txotxinkeria badarabil behintzat).

TXO-TXÓ

1.- Emakumeek, okerkeriaren bat egiten ari ziren umeei, batez ere mutikoei, urrutitik erriertan egin nahiz, horrela deitzen zieten (ziguten): *txo-txo! Txo-txo, zetan zabize or treñan gañin saltoka; treñe apurtukozue. Auazillai diar engotzat neuk ontxe!* (Mutilok, zertan ari zarete hor, sare gainean saltoka; sarea zulatuko duzue. Berehala deituko diot aguazilari!). *Txo-txo, orra banator, neuk astiñdduko zattueta* (Mutilok, horra etortzen banaiz, astindu ederra emango dizuet). Zerbaitetan ari ginenean, eta emakumeren bat “*txo-txo*” oihuka entzun, alarma pizten zen gure artean. Gizonezkoek, jabeak zirenean, behinik behin, urrutitik deitu gabe gu harrapatzera etortzen ziren ezkutuan eta korrika.

2.- *A txó-txo*. Gazteei nahiz mutikoei zaharragoek aholkuren bat ematean nahiz arriskuren batez ohartarazteko, arreta jar dezaten erabiltzen dituzten sarrerako hitzak. *A txo-txo! Ondioik senperrak pasa bizuez!* (Ai, mutiko! A zelako gosea pasa behar duzuen!).

Lokuzio hau, egoera makur eta serioetan esaten denez, tonua ere horrelakoxea izaten da: apala, serioa eta ahotsik jaso gabe.

TXOTXOLOKEXI

Ergelkeria (“estupidez”, “tontería”). *Txotxolokexa asko etten dabena oba apartin eukitti* (Ergelkeria ugari egiten dituen hobe urruti samar izatea). *Txotxolokexak esan-be ettendiz eta eiñ-be bai* (Ergelkeriak esan ere egiten dira, eta egin ere bai).

TXOTXOLOTU

Ergel bihurtu, *txotxolo* bihurtu (“volverse estúpido”). *Len alako jatorra zan, da aspaldixan txotxolotutera ori mutilloi* (Lehen oso jatorra zen, eta aspaldi honetan ergel bihurtuta dago mutil hori).

TXOTXOLU

Ergela, tentela (“necio”, “pedante”). Mutila *txotxolu* eta neska *txotxoli*, baina, *txatxali* maizago (ikus, *txatxali*). *Ori mutilloi jatorra ereizten gatzu? Niri txotxolu bettantzeata* (Mutil hori jatorra iruditzen al zaizu? Niri ergela begitantzen zait).

TXU

Izenari lotzen zaion atzizkia, berbaren esanahia areagotuz. *Eueldi ederra engobala esaben, bañe axetxuabill* (Eguraldi ona egingo zuela iragarri zuten, baina, haize dezente darabil). *Areik, urtin beiñ bentzat kuadrillatxu batzendiz* (Haiek, urtean behin, behintzat, koadrila polita elkartzen dira). *Denporatxure ori gerta zala* (Nahiko denbora da hori gertatu zela). *Goiko andrin amak edadetxu eukikorau* (Goiko emakumearen amak adin handia izango du).

TXUKULUPIÑE

Neguan, beste arropa guztien gainetik janzten zen berogarria. *Danan gañetik txukulupinë jantzirot, eta otzik tantai-pe eztot sentiu* (Beste arropa guztien gainetik jantzi dut berogarria eta ez dut batere hotzik izan).

TXULETI

Txuleta (“chuleta”). *Arrantzalik, itxosoko arrañik gozuen a baño naxa ixateben txuleti* (Arrantzaleek, itsasoko arrainik gozoena baino nahiago izaten zuten txuleta).

Guk, entzun egiten genuen berba, eta txuleta *Ejuenioneko karnazeixan* (Eujenioren harategian) ikusi ere bai. *Txuleti atzamarraz señala, ta “aurixera txuleti”, esateozkuen* (Txuleta hatzez seinalatuz, “horixe da txuleta”, esaten ziguten).

Garai hartan ezkontzetako oturuntzetan, *ollu* (oilaskoa) ez bazen *txuleti*, bata nahiz bestea, ia beti ematen zutela entzuten genuen.

TXÚLO

Harroputza (“chulo”). Mutikoen artean iraintzat erabiltzen genuen berba arrunta. *Txulo esanetzalako, matalazurreku emoztan* (Harroputza deitu niolako zaplaztekoa eman zidan).

Irain hau, guk mutilok neskari inoiz ez genion esaten, ez eta nesken artean ere. Neska harroputzik ez zegoen nonbait; edo horrelakoarentzat beraien artean beste adjektiboren bat erabiliko zuten.

TXULOKEXAK EIÑ

Harrokeriak egin (“chulear”). *Txulokexak etten famaure ori* (Harrokeriak egiten trebea da hori). *Ori biarrin asko eztozu ikusiko, bañe, bai txulokexak etten* (Hori lanean ez duzu sarri ikusiko, baina, bai harrokeriak egiten).

Txulokexak egiten ere mutilak aritzen ziren; neskari inoiz ez.

TXUNTXURRE

Uzkornoa (“cóccix”). Soilik erabiltzen dugun arren, sarriago *popi* barbari, leku-denborazko kasuan (nongo: *popako*), lotuta: *popako txuntxurre*. *Txuntxurrin arturot golpi* (Uzkornoan hartu dut kolpea). *Atzo jausi einittan da popako txuntxurre miñdduteakat* (Atzo erori egin nintzen eta uzkornoa minduta dut). Beste zenbaitetan, puntu horren kokalekua hobeto zehaztu nahiz edo, errepikatu egiten dugu. *Txuntxur-txuntxurrin emoztan ostikuaz* (Uzkornoan bertan eman zidan ostikoz).

TXÚPA

Miaztu (“chupar”). *Gauza gozu txupati gustateazkun* (Gauza gozoa miaztea atsegin zitzaigun). Zer miazten genuen?: *kaamelu, piruli, mantekau*. Batzuetan hurrengo janaria ateratzeko platera hobeto garbitu behar zenean, platera mingainez miazten genuen: *platera miñaz txupa ta garbi-garbi* (platera mingainez miaztu eta garbi-garbi). *Pizarri garbitzeko-be, trapoik-ero ez geunkanin, txupaten gendun batzutan. Garbixa geatzezan!* (Eskolara eramaten genuen arbel txikia garbitzeko, zapirik ez genuenean, miazten genuen batzuetan. Zeharo garbi geratzen zen!) *Bañe, txupa gustoren, mantekau. Enda Poleneku bazan naxa* (Ordea, gustu handiz miazten genuena, izozkia. Eta “Pole”rena bazen gusturago).

TXUPAKETI

Miazkatzea. Janariari dagokionez, zernahi saltsa ogiaz jaso eta jatea. *Txibixak tinttiaz atrapattuz-de, a zelako txupaketi ibilliraben* (Txipiroiak bere tintan harrapatu ditu, eta a zer nolako miazkatzea erabili duen).

TXUPARI

Miazkada (“chupada”). *Norberan mantekauai txupari errukiripaik ettezentzan, bañe beste batenai kontuz enbirrixatezan; beste batek txupari etten lagatemotzun, andixei eziñ ixatezan eiñ* (Norbere izozkiari miazkada urrikalmendurik gabe egingo zenion, ordea, beste batenari kontuz egin behar izaten zitzaion; beste norbaitek miazkada egiten uzten bazizun, handiegia ezin izaten zen egin).

Miazkada egiten utzi, nahiz eskatu, ia beti, izozkia tarteko gertatzen zen.

Zeoeñei txupari eskatzeko kontu euki bizendun, eta emoteko kontu andixaua. Erozeñei ezin zeinkin mantekau txupari emon, txuparan mantekau erdixe erungotzun-de. Txupari konfinxantzazkuai bakarrik. Ze, txupariaz betiku gertatezan, kopauaz morun: artzebanantzat txupari beti txikixei, emotebanantzat, ostea, andixei.

(Norbaiti miazkada eskatzeko kontu handia izan behar zenuen, eta emateko, berriz, kontu handiagoa. Edonori ezin zenion izozki miazkada eman, miazkadarekin izozki erdia eramango baitzizun. Miazkada konfiantza handikoari baizik ez. Izan ere, milikaz betikoa gertatzen zen, kopauarekin bezala: hartzen zuenarentzat miazkada beti txikiegia, ematen zuenaren iritziz, berriz, handiegia).

TXUPILLA

Ateratako janari guztia garbitu arrastorik ere utzi gabe (“al comer dejar el plato como la patena sin dejar ni rastro de comida”). *Platerkara andixe atatzat, eta eneban pentsaten a dana jangobanik. Txupilla eiñddau* (Platerkada handia atera diot, eta ez nuen uste dena jango zuenik. Guztia bukatu du arrastorik ere utzi gabe). *Gusture orrei umiorrei jaten emoti. Atateotzazun guzti txupilla etten dau* (Gauza atsegina da ume horri jaten ematea. Ateratzen diozun guztia bukatzen du arrastorik ere utzi gabe).

TXÚRLI

1.- Kulunka, balantza (“balanceo de una embarcación”). Olatuaren eraginez, txalupak egiten duen kulunka. *Olatu ataban da txalopik txurla andixe artuban* (Olatu handia atera zuenez, txalupak kulunka handia egiten zuen). *Itxosun bazaz, geittua ero gittittua, beti eukitteozu txurli* (Itsasoan bazaude, gehiago edo gutxiago, beti izaten da kulunka).

Metafora gisara, mahai, aulki nahiz zoru gainean kokaturik dagoen beste zernahik, tinko mantendu gabe, balantza egiten badu, *txurli duela* esaten dugu. *Onex maxonek txurliauke* (Mahai honek balantza egiten du).

2.- *Txurlaka*. Txalupa nahiz beste zernahi balantzak emanez (“balanceando”). *Derrepente olatu ataban; txalopi txurlaka asiazkun de maire atata euazen plater guztik aidin* (Derrepente olatu handia atera zuen; txalupa balantzaka hasi zitzaigun, eta mahaira aterata zeuden plater guztiak hankaz gora).

TXURREIXI

Txurro-denda, txurrotegia (“churrería”). *Balenaxukuk ipiñiben txurreixi* (Hondartzan taberna zutenek ipini zuten txurrotegia). *Dirun jaue etten giñanin geu-pe erosten genduzen txurruk* (Diru apur bat eskuratzean guk ere erosten genituen txurroak).

Uda osoan egoten zen txurro-denda herriko arboladian. Horretaz aparte, festetan egoten zen besteren bat, kanpotik etorritakoa.

TXURRERO

Gure izeba Klararen lagun bati deitzen zioten horrela. *Dolos* (Dolores Ajarrista) zeritzan, eta *Txurreroneku* zenez gero, “*Dolos Txurrero*”. Noizetik noizera, elizatik bueltan goizean egiten zigun bisita etxera. San Pedroren kanta ere abesten zigun: *San Pedro zeruetako giltzaren jauia, zeuria da txalopia neuria saria*. Senarra: Pedro Etxano. Seme alabak: Teresita, Josefina eta Pedro Mari. *Iperkalin bixi zin, Karmen Baltzaneko dendin ondun euazen arrizkillaretan gora junde, atzanengoko abitaziñoiñ. Atzanin itsutu eintzan Dolos* (Ipar Klean bizi ziren, Karmen “Baltza”ren dendaren ondoan zeuden harmailatan gora joanda, gorengo solairuan. Azkenean itsutu egin zen Dolores). “*Viva San Pedro con su sombrero*” ere abesten zigun Doloresek. Andresa arrain-saltzailea ahizpa zuen, eta Txomin “*Labako*”ren emaztea ere bai.

TXURRERU

Txurroak egiten eta saltzen dituen (‘‘churrero’’). Txurrogilea edo saltzailea emakumea balitz, *txurreri*. Garai hartan, behinik behin, horretan aritzen zen emakumerik ez genuen ezagutzen. *Txurreruk ze engorau ba? Txurruk eñ eta saldu. Lantzin bat jan-be bai* (Txurro saltzaileak zer egingo du ba? Txurroak egin eta saldu. Tarteka jan ere bai).

TXURRÚ

1.- Iturria (‘‘fuente’’). Herri osoan zehar sakabanatuta, orain baino iturri gehiago ziren: kale bakoitzean bat gutxienez. Batzuetan bi ere bai.

Mollan, Zubi Zarran kontra bi euazen, Kanttopin bat, Beko Kalin-be-bai, Iperkalin bat, Goikalin Pixaperutz artzen dan lekun euan; Pixapetik Iperkalea bajateko arrizkillaretan beste bat. Kalandixan bi, bat erdi parin eta beste bat Artalekun. Antzomendineku baño goratxua San Pedro Txurru; Astilleru eta Zubi barrikuntzat San Jun txurru. San Iñazio kalin-be baeuan bat.

(Nasa Klean, Zubi Zaharraren kontra bi zeuden, *Kanttope* auzoan bat, Beheko Klean ere bai, Ipar Klean bat, Goiko Klean *Pixaperantz* hartzen den lekuan zegoen; *Pixapetik* Ipar Kalera jaisteko harmailetan beste bat. Kale Handian bi, bata erdi aldean, *Artalekuan* bestea. *Antzomendineko* taberna baino goraxeago *San Pedro* iturria; *Astilleru* eta *Zubi Barrixe* auzokoentzat *San Joan* iturria. San Inazio Klean ere bazegoen bat).

Makina bat bider entzuten genuen *txurru* berbaz osatutako esaera: *Sarri txurrerun txarri apurtu etten dala!* (Sarri iturrira eramaten den pitxarra, azkenean puskatu egiten dela). Guk ordea, etxeetako ura kendu eta iturrira jo behar genuenean ur bila, inoiz ez genuen puskatzeko moduko ontziririk hartzen, beti kantina. Hura, eroriko zitzaigun, eta ostikoz jota hankaz gora botako genuen, baina, hautsi inoiz ez; mailatu ederrak hartu bai.

2.- Kanila (‘‘grifo’’). *Etxin txurru zabaldu te ure eukitti gauza ederrara* (Etxean kanila ireki eta ura izatea gauza ederra da). *Lena etxin txurru zabaldu te urik etorten ezalako ur bille jun birrixaten gendun* (Garai batean, etxean kanila zabaldu eta urik etortzen ez zelako, ur bila joan behar izaten genuen). *Beste batzutan etxin ure eotezan, bañe, txurrutik ur moliuak urteteban* (Beste batzuetan etxean ura izaten genuen, baina, kaniletik lur koloreko ura etortzen zen).

TXÚRRUK

Txurroak (‘‘churros’’). Gure artean eskatzeko nahiz emateko erabiltzen genuen berba hau singularrean; gainontzean beti pluralean. Izan ere, eskatzen hasita, lagunari nola eskatuko zenion txurro bat baino gehiago. *Txurro bat emongoztazu?* (Emango al didazu txurro bat?) *Txurruk, gexenetan iñok emonda jaten genduzen* (Txurroak, gehienetan, norbaitek emanda jaten genituen).

Papera kukurutxu forman ipiñi, txurroz bete, eta gañetik azukre parraztari. Olako bat eskun artzen gendunin, zea baño poza juten giñan kalintzir. Geutzako ez bazin-be, pozik, inguru guztiai inbirixi emoten.

(Papera kukurutxoaren erara ipini, txurroz bete, eta gainetik azukre parrastada. Horrelako bat eskuan hartzen genuenean, pozarren joaten ginen kalean barrena. Guretzat ez baziren ere, pozik, inguruko guztiei inbidia emanez).

TXURRÚ-TXÚRRU

Borborka, ugari (“a borbtones”). *Tubon bat apurtu zan kontuxu, te urak txurru-txurru urteteban* (Badirudi hodiren bat lehertu zela, eta ura borborka irteten zen).

Urak ez du zirrararik sortzen, baina, odola *txurru-txurru* irteten denean, hura ez da txantxetakoa izaten. *Burun aski eiban da odolak txurru-txurru urteteotzan* (Buruan ebaki handia egin zuen eta odola borborka ateratzen zitzaion).

TXURT

1.- Objektu zorrotzen batek (harri zorrotza, burdin zatia...), indar handiz eta ia aparrik batere atera gabe uretara sartzean egiten duen zarataren onomatopeia. *Txurt* uretara baizik ez zen egiten; beste inora ezin zitekeen egin. *Zubi Zarretik buruz bera txurt ureta* (Zubi Zaharretik buruz behera uretara salto egin ia aparrik atera gabe).

Abilezia handia zutenek egiten zuten altura handitik buruz behera uretara *txurt*.

2.- *Txurtari*. *Txurt* onomatopeia, izen substantibo bihurtuta. *Ikusizu nik botaroten arrixak zelako txurtari eiñddaben?* (Ikusi al duzu bota dudan harria uretara nola sartu den aparrik batere atera gabe?).

TXÚTA

Baloia oinez jo eta jaurti (“chutar”). Futbolean erabili izan den berba honek, baloia oinez jo eta jaurtitzea esan nahi du. *Ondo txutarau bañe eztau golik sartu* (Ongi jaurti du, baina, ez du golik sartu). *Penaltixe zeuk txuta* (Zuk jaurti penaltia). *Apartetik txuta, ta gola sarturau* (Urrutitik jaurti eta gola sartu du).

Jatorriz futboleko berba izan arren, guk kalean parean aurkitzen genuen zernahi (*sagar umetxikiñe, piper potu, arrixte, erozer*) jaurtitzen genuen ostikoz jota baloia bailitzan.

TXUTARI

Jaurtiketa (“chut”). *Txutari-be txutari emotza baloiai* (A zelako jaurtiketa egin duen). *Emotzan txutariaz portei batetik bestea botarau baloi* (Hain jaurtiketa bortitza egin du, ate batetik besteraino bota du baloia).

TXUTXÚ

Donato Basterretxea Azpiazu, Junbaisteren (*Txanboliñ, Mirentxukun atte*) eta Jesusen (Santa “Akulu” ren senarra) anaia, Maria Azpirirekin ezkondu eta lau seme-alaba izan zituzten: Domeka (“*Domeka Txatu*”), Jose, Juanita, eta Pilare.

Donatoren emazteari, Mariari esaten zioten “*Txutxu*”: “*Mari Txutxu*”. Ordea goitizena ez zioten berari asmatu, bere anaia Josetxuri baizik. Jose (Azpiri) izanik, *Josetxu* deitzen zioten, eta izenari erantsitako azken “*txu*” horren errepikapenean egongo litzateke goitzenaren jatorria: *Josetxu, Josetxu, “Txutxu*”. Anaiari ezarri, baina, ondoren Mariari, eta honen ondorengo guztiei: *Txutxunekuk*.

Domeka, Kasimira Porturekin ezkondu eta bost seme-alaba izan zituzten: Jose Luis, Jesus Mari (“*Lapaiti*”), Esteban, Fatima, eta Andres.

Jose ezkondu gabe geratu, eta ez zuen seme-labarik izan.

Juanita, Fernando Badiolarekin ezkondu eta hiru alaba izan zituzten: Begoña, Maitere, eta Pilare.

Pilare, Matias Bengoetxearekin ezkondu eta laster geratu zen alargun.

Txutxu familiari buruzko informazioa, Begoña Badiola Basterretxeak (“*Begoña Txutxu*”) eman dit.

TXUTXUMURKARI

Atximurkada (“pellizco”). *Txutxumurkari elixan-da, etten gentzan aurreko bankokuai. Aiara andixe ettenbaban, etortezan sankristau makilliaz, da partiu etteotzan, bañe, berai, aiari eibanai, zaati atabalako* (Atximurkada elizan egiten genion gure aurreko eserlekuan zegoenari. Hark marrua ateratzen bazuen, etortzen zen sakristaua makila eskuan, eta egurra ematen zion, baina, berari, oihua egin zuenari, zarata ateratzeagatik).

Nesken arteko borroketan egiten zituzten *txutxumurkarak*. Mutilen artean kolpeak gehiago, atximurkadarik ez.

Ordea, benetako atximurkadak, beldurtzeko modukoak, maisu batzuek egiten zituztenak. Besapetik heldu, haragi bigunena eta samurrena dagoen lekuan, bi azkazal muturren artean mamia harrapatu eta hantxe, alde batera eta bestera bihurrituz, luzaroan; ubeldura sakona egin arte, eta zenbaitetan urratua ere bai. *Txutxumurkariaz besu odoletan laga. Olako txutxumurkarak etten zittuzen maxun ixenik enu emotea* (Atximurkadaz besoa odoletan utzi. Horrelako atximurkadak egiten zituen maisuaren izenik ez dut emango).

TXUTXUMURKE EIÑ

Atximurka egin (“pellizcar”). *Baeuazen txutxumurke etteko jenixu eukenak* (Baziren atximurka egiteko ohitura zutenak). *Txutxumurke ettebanak, bera-pe artukoban matalazurreku ero ostikokari* (Atximurka egiten zuenak, berak ere jasoko zuen zaplaztekoa edo ostikada).